

T.C.

**TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HEKİMBAŞI MUSTAFA BEHÇET EFENDİ’NİN TIP TARİHİNDEKİ
YERİ, TERTÎB-İ ECZÂ, KOLERA RİSALESİ, ÇİÇEK AŞISI RİSALESİ,
RUHIYE RİSALESİ ADLI ESERLERİNİN TRANSKRİPSİYON VE
DEĞERLENDİRMESİ**

Hazırlayan

Tuncay PEKDOĞAN

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr.Öğr. Üyesi İbrahim AYKUN

TOKAT-2019

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**HEKİMBAŞI MUSTAFA BEHÇET EFENDİ’NİN TIP TARİHİNDEKİ
YERİ, TERTÎB-İ ECZÂ, KOLERA RİSALESİ, ÇİÇEK AŞISI RİSALESİ,
RUHIYE RİSALESİ ADLI ESERLERİNİN TRANSKRİPSİYON VE
DEĞERLENDİRMESİ**

Hazırlayan

Tuncay PEKDOĞAN

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr.Öğr. Üyesi İbrahim AYKUN

TOKAT-2019

HEKİMBAŞI MUSTAFA BEHÇET EFENDİ'NİN TIP TARİHİNDEKİ
YERİ, TERTİB-İ ECZÂ, KOLERA RİSALESİ, ÇİÇEK AŞISI RİSALESİ,
RUHİYE RİSALESİ ADLI ESERLERİNİN TRANSKRİPSİYON VE
DEĞERLENDİRMESİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 08 / 08 / 2019

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof. Dr.Songül ÇOLAK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AYKUN (Danışman)

Üye : Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN

İmzası

Bu tez, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 11/07/2019 tarih ve 39-18 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. İlhan EROĞLU

ETİK SÖZLEŞME

T.C.

**TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE**

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağımı gösterdiğimi beyan ederim.

07.07.2019

Tuncay PEKDOĞAN

İmzası

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın her aşamasında desteğini, yardımını ve tecrübesini hep yanımda hissettiğim kıymetli tez danışmam sayın Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Aykun'a ve tezimi okuyup düzeltme zahmetine katlanan sayın Dr. Öğr. Üyesi Necati Çavdar'a, sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İTHAF

Bu çalışmayı Türkiye sağlık çalışanlarına ve meraklı tıp okuyucularına ithaf ediyorum.

ÖZET

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nde III. Selim (1761-1808), IV. Mustafa (1779-1808) ve II. Mahmud (1785-1839) dönemlerinde Hekimbaşı olarak görev yapmış olan Mustafa Behçet Efendi'nin hayat safahatını, Osmanlı tıp tarihine katkılarını ve bazı eserlerinin transkripsiyon ve değerlendirmesini ihtiva etmektedir. Çalışmamızda Mustafa Behçet Efendi'nin hekimlik kimliğini ön plana çıkarılarak hekimbaşılık yaptığı dönemlerde Osmanlı tıp biliminin gelişmesi için yurt dışındaki gelişmeleri takip edip bu gelişmeleri ülkesine kazandırmak için yaptığı çalışmaları kronolojik bir doğrultuda ele almaya çalıştık. Başta Latince olmak üzere, yabancı dil öğrenimini geliştirmek için yurt dışında bulunduğu dönemde yaptığı çalışma, araştırma ve tercüme eserlerinden tıp dünyasına ve Osmanlı tıbbına kazandırdığı ulaşabildiğimiz 12 eseri tespit ederek bu eserlerden bazılarını günümüz Türkçesine transkribe ederek değerlendirmeye çalıştık.

Hekimbaşılık görevini yeni aldığı dönemlerde Osmanlı Devleti'nde Batı tarzındaki ilk hastaneyi açmak için dönemin padişahına raporlar sunan Mustafa Behçet Efendi yine Hekimbaşılık görevini yürüttüğü dönemde tıp dilini mümkün olduğunca anlaşılır kılmak için ilim dünyasına tercüme eserler de kazandırmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı tıp dilini Türkçeleştirme çalışmalarıyla da tanınmış, bu amaçla çok az sayıdaki Türk talebelerle ilk Türkçe tıp terimleri sözlüğünü meydana getirmeye çalışmıştır. Mustafa Behçet Efendi, büyük çoğunluğunu yabancılarından ve gayrimüslimlerden oluşan Osmanlı tababetini Türk hekimlerin çoğunlukta olduğu bir şekle sokma girişimlerinde bulunmuştur. Günümüzde 14 Mart tarihinin *tıp bayramı* olarak kutlanmasının sebebi de Mustafa Behçet Efendi'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'nin temelini oluşturarak ilk modern tıp eğitimi veren Tıbhane-i Amire'nin 14 Mart 1827'de açılmasını sağlamasıdır.

Anahtar Kelimeler: Tıp, Hekimbaşı, Mustafa Behçet, Kolera, Çiçek hastalığı.

ABSTRACT

This study includes Mehmet Behçet Efendi's, who has served as head doctor during the reigns of Selim III., Mustafa IV., Mahmud II., life phases, his contribution to the Ottoman medicine history, and transcription and evaluation of some of his studies. In a chronological order, prioritising his medical aspect, we have tried to deal with his studies that he has done to bring the developments, which he has followed abroad, to develop Ottoman medicine during he has served as head doctor. When he was abroad to improve his foreign language, especially Latin, he produced many studies, research and translated works. We have made firm twelve of these studies, and have attempted to evaluate some of them transcribing into contemporary Turkish.

The very beginning of his head doctor position, Mehmet Behçet Efendi, presenting reports about opening a western type hospital to the Sultan of that time, has been known with his efforts to compose translated works to make them easily understandable and to transform the medical language into Turkish. For that purpose, he has attempted to compose the first Turkish glossary of medical terms with very few Turkish students. Additionally, he has attempted to reform the Ottoman medicine group, consisted of mainly strangers and non-muslims, supporting Turkish doctors. In our day, the date of 14th May is celebrated as the doctor's day, because Mehmet Behçet Efendi has paved the way for the opening of Tıbhane-i Amire in 14th May 1827, the first modern medical school, providing the basis for Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne.

Key Words: Medicine, Head Doctor, Mustafa Behçet, Cholera, Variola.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
A.Ü.	Atatürk Üniversitesi
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOAR	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DTCFD.	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.	Editör
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
M.	Miladi
MLF.	Müellif
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
OTAM.	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
R.	Rumi
s.	Sayfa
S.	Sayı
sad.	Sadeleştiren
ss.	Sayfa Aralığı
TDVİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDVY.	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TTK.	Türk Tarih Kurumu
TVYY.	Tarih Vakfı Yurt Yayınları

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
TEŞEKKÜR	v
İTHAF	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
MUSTAFA BEHÇET EFENDİ’NİN HAYATI	4
1.1. Ailesi, Tahsili ve Yetiştği Çevre	4
1.2. Mustafa Behçet Efendi’nin Resmi Görevleri.....	8
1.3. Mustafa Behçet Efendi’nin Osmanlı Tıp Eğitimine Katkıları.....	9
İKİNCİ BÖLÜM.....	13
MUSTAFA BEHÇET EFENDİ’NİN ESERLERİ	13
2.1.MUSTAFA BEHÇET EFENDİ’NİN TELİF ESERLERİ	15
2.1.1. Kolera Risalesi	15
2.1.2. Hezar Esrar	30
2.1.3. Tertib-i Ecza.....	31
2.2. MUSTAFA BEHÇET EFENDİ’NİN TERCÜME ESERLERİ	47
2.2.1. Çiçek Aşısı Risalesi.....	47
2.2.2. Ruhiyye Risalesi.....	74
2.2.3. Frengi Risalesi	89
2.2.4. Fizyoloji Risalesi (Fizyoloji Tercümesi, Vezâif-i Â’zâ)	91
2.2.5. Tarih-i Mısır	93
2.2.6. Amelyat-ı Tıbbiyye	93
2.2.7. Hikmet-i Tabîi	93

2.2.8. Tarih-i Tabii	94
2.2.9. Mütalayı Tabii	95
SONUÇ	96
KAYNAKLAR.....	101
EKLER.....	107
<i>Ek: 1. Mustafa Behçet Efendi'nin Fotoğrafi</i>	107
<i>Ek-2: Mustafa Behçet Efendi'nin Mührü</i>	108
<i>Ek-3: Galatasaray Tıbbiyesi Mührü</i>	108
<i>Ek-4: Mustafa Behçet Efendi'nin Kabri</i>	109
<i>Ek-5: Mustafa Behçet Efendi'nin Mezar Taşında Yazanlar</i>	109
<i>Ek-6: Mustafa Behçet Efendi'nin Annesi'nin Kabri</i>	110
<i>Ek-7: Mustafa Behçet Efendi'nin Aile Kabristanı</i>	110
<i>Ek-8: Hekimbaşı Yalısı'nın Fotoğrafi</i>	111
<i>Ek-9: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin Fotoğrafi</i>	111
<i>Ek-10.1: Mustafa Behçet Efendi'nin Ailesinin Şeceresi</i>	112
<i>Ek-10.2 :Mustafa Behçet Efendi'nin Ailesinin Şeceresi</i>	113
<i>Ek-10.3 : Mustafa Behçet Efendi'nin Ailesinin Şeceresi</i>	114
<i>Ek-11: Hekimbaşı Çiftliğinin Haritası</i>	115
<i>Ek-12: Historia Naturelle (Tarih-i Tabii) Adlı Kitabın Kapağı</i>	116
<i>Ek-13: Çinogloza Hapı</i>	116
<i>Ek-14: Ayn-ı Seretan Bitkisi</i>	117
<i>Ek-15: Demir Hindi</i>	117
<i>Ek-16: Mürver Çiçeği</i>	118
<i>Ek-17: Atopik Determatit için örnek bir resim</i>	118

Ek-18: Tertib-i Ecza (Ceza) 119

ÖZGEÇMİŞ 120

GİRİŞ

Çalışmamız Mustafa Behçet Efendi'nin tıp tarihine kazandırdığı eserler olduğundan, onun yaşadığı dönemdeki Osmanlı tıp eğitiminin ve Osmanlı tıbbının gelişimini yüzeysel de olsa incelemek yerinde olacaktır. Mustafa Behçet Efendi, Osmanlı modern tıp eğitiminin başlamasında öncülük edene kadar, Osmanlı'da tıp eğitim ve öğrenimi Anadolu Selçuklu tıbbî gelenekleri ile dönemin kültür merkezleri olan Mısır, Suriye, İran ve Türkistan'dan gelen bilim adamları sayesinde gelişme göstermiştir. Klasik Osmanlı tıbbı olarak tabir edebileceğimiz bu dönemde, tıbbi problemlerin çözümünü İslâmi ülelerde gelişen tıpta aranmıştır.

Osmanlı Devleti, Avrupa'da Rönesans sonrası gerçekleşen büyük tıbbi gelişmeleri başlangıçta uzaktan da olsa takip etmeye çalışmış, daha sonra Batı'daki tıbbi eserlerin tercümeleriyle Batı tıbbıyla tanışmıştır. Klasik Osmanlı döneminde tıp eğitimi ülkenin farklı yerlerinde açılmış olan Dârüşşifâlarda genellikle usta-çırak ilişkisi içerisinde şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nde hekim yetiştiren ilk tıp kurumu Kanuni Sultan Süleyman'ın kurduğu Süleymaniye Külliyesi'dir. Külliye'de farklı ilimlerin verildiği medreseler bulunmaktaydı. Külliye'de ayrıca tıp eğitiminin verildiği Süleymaniye Tıp Medresesi, Süleymaniye Dârüşşifâsı ve eczahane de vardı. Süleymaniye Tıp Medresesi bir ihtisas medresesi olup öğrencilerin buraya gelmeden önce klasik medrese tahsili görmesi gerekiyordu. Öğrencilerin bazıları tahsil sırasında gösterdikleri başarıya göre, dârüşşifâlara veya saraya hekim olarak atanabiliyorlardı. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi de bu medresede tıp eğitimi almış ve mezun olduktan sonra burda tıp eğitimi vermeye başlamış, ilerleyen süreçte saray hekimliğine kadar ilerlemiş, sonunda Osmanlı Devleti'nde tıp alanında gelinebilecek en üst rütbe olan hekimbaşılığa yükselmiştir.

Hekimbaşılık, II. Bayezid döneminde müesseseleşmiş, Osmanlı sağlık politikasını koordine eden bir kurum idi. Hekimbaşı, sultan ve ailesinin sağlığını korumakla görevlendirilmiştir. Ayrıca, padişahın yemeklerinin, ilaçlarının ve macunlarının hazırlanmasıyla vazifelendirilmiştir. Sultanın emriyle, İstanbul ve civarındaki yerli-yabancı hekimlerin imtihanlarını ve teftişlerini yapma, başarısız olanları meslekten uzaklaştırma, muayenehane sayısını belirleme gibi yetkilere de sahipti. 19. yüzyılda, diğer yüksek memuriyetlerde olduğu gibi, Şeyhülislâmın devlet ricaline danışarak hekimbaşı olarak seçtiği kişi sultan tarafından atanmıştır. Mustafa Behçet Efendi de dönemin şeyhülislâmı olan Mekki

Efendi'nin önerisi üzerine önce saray hekimliğine getirilmiş daha sonra farklı tarihlerde olmak üzere toplam üç defa Hekimbaşı olarak atanmıştır. Hekimbaşı, genellikle vefat eden sultanın yerine geçen yeni sultan tarafından azledilmiş, sultanın tahttan indirildiği durumlarda ise görevinde bırakılmıştır. Mustafa Behçet Efendi için de bu durum III. Selim'in tahttan indirilmesi ile görülmüş olup Hekimbaşılıktan azledilmiştir. Daha sonra II. Mahmud döneminde yeniden Hekimbaşılık makamına atanmıştır. Hekimbaşılık, devletin en yüksek ilmi kadrolarından biri olup hekimbaşılar dönem dönem değişmekle birlikte 500 akçe maaş alırlardı. Maaş haricinde, Tekfurdağı (Tekirdağ) gelirlerinin bir kısmı arpalık olarak onlara tahsis edilirdi. Hekimbaşı Mustafa Behçet de buradan elde ettiği gelir ile İstanbul'da, Bebek semtinde meşhur *Hekimbaşı Yalısı*'ni almıştır.

Osmanlı Devleti'nde zamanla Batı'daki gelişmeler benimsenip İslâm tıp geleneğinden Batı tıbbına doğru bir yönelme olmuştur. Batı tarzındaki tıp bilimine yönelişin Mustafa Behçet Efendi'nin Hekimbaşılık görevinde bulunduğu esnada başladığını söylemek yanlış olmaz. Mustafa Behçet Efendi, Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılma sürecinde üçüncü defa bu makama atandığında, 26 Aralık 1826 tarihinde Sultan II. Mahmud'a bir rapor sunmuştur. Raporda Mustafa Behçet Efendi, ülkenin hekim ve cerrah ihtiyacı olduğunu, bu ihtiyacın teminine çalışılması gerektiğini belirtmiştir. Raporu sultanın onaylaması neticesinde, modernleştirilmeye çalışılan ordunun hekim ve cerrah ihtiyacını için karşılamak amacıyla, 14 Mart 1827'de Vezneciler'deki Tulumbacı Konağı'nda 4 yıllık eğitim süresi olan ve Osmanlı'da ilk modern tıp okulu sayılan Tıbhâne-i Âmire kurulmuştur. I. Dünya Savaşı sonrası İstanbul'un işgalini protesto etmek için, okulun açılış tarihi olan 14 Mart'ta mezuniyet görüntüsü altında tören düzenlenmiştir. Bu tarih daha sonraki dönemde, günümüzde de devam eden 14 Mart Tıp Bayramı'nın temelini oluşturmuştur.

Mustafa Behçet Batı tarzı modern tıbbı geçiş döneminde Osmanlı'da karantinanın ilk defa tanınmasını sağlayarak Karantina Teşkilatı'nın (Tahaffuzhane, Sıhhiye Teşkilatı, Karantina Meclisi, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye, Sıhhiye Nezareti) kurulmasında ve kurumsal bir yapıya dönüştürülmesinde yoğun mesai harcamıştır.

Mustafa Behçet Efendi'nin önderliğini yaptığı modern tıbbı geçiş sürecinde, alışlagelmiş tıbbi anlayışların bırakılıp bunun yerine yeni bir düzene geçilmesi kolay olmamış, bu yeni sisteme geçiş sürecinde büyük zorluklara maruz kalmıştır. Bu problemleri halletmek için Tıbhâne-i Âmire'de sık sık düzenlemeler yapılmıştır. 1832'de Topkapı Sarayı deniz kıyısındaki Hastalar Odası'nda Asâkîr-i Hassa-i Şâhâne Cerrahânesi adıyla Cerrâhâne kurulmuştur. Bu okulda Mustafa Behçet Efendi'nin 1834'de vefatından sonra 1838'de

modern bir tıp fakültesinin ihtiyaçları gözönüne alınarak tamir edilen Beyoğlu'ndaki Enderun Ağaları Mektebi'ne taşınılmıştır. Başlangıçta Osman Saib Efendi'nin, kısa süre sonra da Abdülhak Molla'nın yönetici olarak görev aldığı bu okul, 1839'da Viyana'dan ders nazırı ve muallimi olarak Viyana'da ünlü bir hekim olarak görev yapan Bernard'ın katılmasıyla Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliye-i Şâhâne'ye dönüştürülerek 17 Şubat 1839'da açılmış, Cumhuriyet Dönemi tıp eğitiminin temelini de bu okul oluşturmuştur. 1865 yılında Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliye-i Şâhâne'nin başına getirilen Cemaleddin Efendi bu kurumun eğitim dilini Türkçeleştirmeye çalışmış, beraberindeki öğrencilerle ilk Türkçe tıp lügatı olan *Lügat-ı Tıbbiye*'yi tıp tarihine kazandırmıştır. 1948 yılında meydana gelen bir yangında bina zarar görmüş, 1909 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye ile birleştirilerek Haydarpaşa'ya nakledilene kadar birkaç defa yer değiştirmek zorunda kalınmıştır. 1915 yılında Dârülfünun'a bağlanan okul günümüzde İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi adı altında varlığını sürdürmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA BEHÇET EFENDİ'NİN HAYATI

1.1. Ailesi, Tahsili ve Yetiştigi Çevre

Osmanlı tıbbının gelişmesinde önemli hizmetleri olan Mustafa Behçet Efendi¹ 1774² yılında doğmuştur.³ Babası Dîvân-ı Hümâyün⁴ kâtiplerinden şairliği ile de tanınan Mehmed Emin⁵ Şükûhî⁶ Efendi, annesi Osmanlı padişahlarından III. Mustafa döneminin meşhur hekimbaşlarından⁷ Hekimbaşı Büyük Hayrullah Efendi⁸ 'nin kızı Nefise Hanım'dır.

Mustafa Behçet Efendi'nin ailesi İzmir'den Mısır'a burada bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a taşınmıştır. Soyuları Abdülhak Sünbati Efendiye dayandığı bilgisi aynı soydan gelen ve Mustafa Behçet Efendi'nin yeğeni Küçük Hayrullah Efendi'nin soyundan olup torunu olan ve şairliği ile tanınan Abdulak Hamid Tarhan beyin hatıralarında verilmiştir.. Sünbati Efendi

¹ Behçet Efendi ismi zikredildiğinde, meselenin muhtevasına vakıf olmayanların zihninde genellikle Behçet Hastalığı ile anılan kişi olduğu düşüncesi oluşmaktadır. Behçet Hastalığı'nı bulan kişi Ordinaryus Profesör Hulusi Behçet Efendi 1889-1948 arasında yaşamış bir Dermatolog'tur. Behçet Hastalığı'nı bulup tıp tarihine geçirmiştir. Çalışmamıza konu olan kişi ise Hulusi Behçet Efendi'den daha önce yaşamış olan Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'dir. Burada karşılığa sebep olmamak adına ilk isimleri ile birlikte anılmaları daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

² Mustafa Behçet Efendi'nin doğum tarihi Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, adlı eserinin 2. cildinin 31. sayfasında "H. 1188" olarak verilmiştir. Mustafa Behçet Efendi hakkında en kapsamlı araştırmayı yapan Feridun Nafiz Uzluk, Türk Tıbbiyesinin 748. Yıldönümü Dolayısı ile Hekimbaşı Mustafa Behçet Zâti Eserleri Üstüne Bir Araştırma, Ankara 1954, s. 14'te "11 Safer 1184/24 Nisan 1774 Cuma gecesi ezânî saat ikide doğdu"² demektedir.

³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Yay. Haz.: Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, C. 2, s. 31.

⁴ Divân-ı Hümâyün: Osmanlı Devleti'nde, padişah sarayında toplanan ve şimdiki Bakanlar kurulu gibi memleketin önemli işlerini gören, bu arada müracaat dilekçelerini de kabul ederek bir çeşit yüksek mahkeme vazifesi de gören kurumdur. Dîvân-ı Hümâyün, Topkapı Sarayı'ndaki Kubbealtı dairesinde toplanırdı. Kuruluşu Orhan Gazi dönemindedir. Devletin ilk zamanlarında devlet işleri ya doğrudan doğruya padişahlar tarafından ya da sadrazamlar tarafından görülürdü. İstanbul'un alınmasından sonra, devlet işlerinin çoğalması, böyle bir divanın kurulmasını gerekli kılmıştır. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s.1-35; Yusuf Halaçoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9, Ankara 2002, s. 795-804.)

⁵ Esin Kâhya, Ayşegül Demirhan. Erdemir, Mustafa Behçet Efendi'nin ebeveyni hakkında "Babası Sebati bey, annesi Nefise hanım" bilgisini vermişlerdir (Esin Kâhya, Ayşegül Demirhan Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tıp ve Sağlık kurumları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 286). Bahsi geçen çalışmada verilen tarih ile Sicili Osmanî, Tarih-i Cevdet, Osmanlı Tıbbi Bilimler Litaratürü Tarihi, Şanizade Tarihi, *TDVİA.*, Türk Tıbbiyesinin 748. Yıldönümü Dolayısı ile Hekimbaşı Mustafa Behçet Zâti Eserleri Üstüne Bir Araştırma adlı eserlerde verilen tarih birbirini tutmamaktadır.

⁶ Şükûhî mahlasıyla şiirler yazdığı için bu lakab verilmiştir (Özlem Tarcan, "Abdülhâk Hamid Tarhan", <http://www.ege-edebiyat.org/docs/484.pdf>, erişim tarihi: 07.03.2014)

⁷ Hekimbaşı; Sarayın ve memleketin sağlık işlerinin başında bulunan zata verilen unvandır. Resmî kayıtlarda aynı mânaya gelen "reis-ül-etibba" da kullanılır (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, s. 795).

⁸ Emin Efendi ve Nefise Hanım'ın ikinci oğlu Abdülhak Molla Efendi'dir. Abdülhak dedesinin ismini oğluna vermiştir. Ailede Harullah isminin ikiye çıkmasından dolayı aile içerisinde karışıklığa sebep olmamak için ailede bu kişilere, "Büyük Hayrullah Efendi", ve "Küçük Hayrullah Efendi" olarak denirmiştir. (Özlem Tarcan, "Abdülhâk Hamid Tarhan", <http://www.ege-edebiyat.org/docs/484.pdf>, erişim tarihi: 07.03.2014).

İzmir'den ayrıldıktan sonra Kahire'ye yerleşmiştir. Kahire'de Abdülhak Sünbati türbesinde metfundur Sünbati'nin oğlu Ahmet Şehabettin Efendi, Şehabet Ahmet Şehabettin Efendi'nin oğlu Mehmed Mısrî Efendi İstanbul'a taşındığı için Mısrî denilmiştir. İstanbulda ilmiye sınıfından olup, âlimler arasında tanınan bir zattır. Mehmed Mısrî'nin oğlu İsmail Efendi ve onun oğlu Mehmed Emin Şükûhi Efendi olup şairliği ve hâcegandan Divani Hümayun Kâtibi olması ile bilinir. Mehmed Emin Şükûhî, Sultan II. Mustafa döneminde saray hekimliği, cerrahbaşılık, kazaskerlik ve hekimbaşılık görevlerinde bulunan Büyük Hayrullah Efendi'nin kızı olan Nefise Hanım ile evlenmiş ve üçü erkek, ikisi kız olmak üzere beş çocukları olmuştur. Erkek çocuklar sırasıyla Mustafa Behçet Efendi, Abdülhak Molla Efendi ve Hızır İlyas Efendi dir. Mustafa Behçet Efendi'nin kardeşi Abdülhak Molla Efendi ve onun oğlu Küçük Hayrullah Efendi'de hekimbaşılık yapmıştır.⁹ Mustada Behçet Efendi'nin kardeşi İlyas Efendi de enderunda yer almış, ilmiye sınıfına girmiş Sofya Kadılığı, İstanbul Müftülüğü, Encümeni Daniş Azalığı görevlerinde bulunmuştur.¹⁰ Küçük Hayrullah Efendi'nin torunu Abdülhak Hamid Tarhan tarihimizde tanınan bir şairdir.¹¹

Diğer yandan baba tarafından Hekimbaşı Büyük Hafız Hayrullah Efendi'nin babasının Baltacı Çavuş İbrahim ve Baltacı Çavuş İbrahim'in babasının Baltacı Mehmed,¹² dedesinin ise Halil ismini taşıdığı¹³ bilgisi farklı kaynaklarda ifade edilmektedir. Kısaca Mustafa Behçet Efendi Osmanlı'nın ileri gelen ailelerinden olup devletin üst kademelerinde birçok görevde bulunmuşlardır. Özellikle hekimlik adeta bir aile mesleği haline dönüşmüştür.

Mustafa Behçet Efendi'nin doğum tarihinin Sicill-i Osmanî'de 1188¹⁴ hicri yılı olarak gösterilmesine karşın Mustafa Behçet Efendi hakkında kapsamlı bir çalışması olan Feridun Nafiz Uzluk¹⁵ "Türk Tıbbiyesinin 748 ci Yıldönümü Dolayısıyla Hekimbaşı Mustafa Behçet

⁹ Feridun Nafiz Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin 748 ci Yıldönümü Dolayısı ile Hekimbaşı Mustafa Behçet Zâti Eserleri Üstüne Bir Araştırma*, Ankara 1954, s. 12; Alpertunga Kara, *Hekimbaşı Abdülhak Molla ve Türk Tıbbının Batılılaşmasına Katkıları*, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul 1999, s. 8-11.

¹⁰ Necdet Sakaoğlu, "Hekimbaşılar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* C. 4, İstanbul 1994, s. 42-43.

¹¹ Uzluk, *a.g.e.*, s. 12; Kara, *a.g.t.*, s. 8-11.

¹² Sühey Ünver "Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin Kitaplarındaki İmzalar Hakkında" *Dirim*, S. XXXVIII/3-4, İstanbul 1963, s. 147.

¹³ Kara, *a.g.t.*, s. 10; Pierre A. Mackay, "Hekimbaşı Ailesi ve Seychatname", *Belleten*, C. XLI, S. 164, s. 653-655.

¹⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. II, s. 33.

¹⁵ Feridun Nafiz Uzluk (1902-1974), Türk tıp tarihinin önemli aktörlerinden olup Ankara'da tıp tarihi kürsüsünün kurulmasında önemli rol oynamıştır. Mevlana Celaleddin Rumi'nin soyuna dayanan Uzluk, derin bir tasavvuf kültürü içerisinde yetişmiştir (Feza Günergun, "Türkiye'de Tıp Tarihi: Geçmiş Yıllardaki Çalışmalar ile Son Araştırmaların İncelenmesi", *Tarih Okulu Dergisi*, 2013, S. XIV, s. 267-280).

Zâti Eserleri Üstüne Bir Araştırma” adlı eserinde “11 Safer 1184¹⁶ (24 Nisan 1774) Cuma gecesi ezanî saat ikide doğdu.”¹⁷ demektedir. Burada 1188 yerine 1184 yazılmış olması muhtemelen bir baskı hatasından dolayıdır. Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi’nde ise Mustafa Behçet Efendi’nin doğum yeri ve tarihi, İstanbul Eyüp Sultan, 24 Nisan 1774 cuma gecesi¹⁸ olarak gösterilmektedir.

Mustafa Behçet tıp eğitimini dönemin tıp medresesi olan Süleymaniye Tıp Medresesi’nde yapmış ve daha sonra bu medresede müderris olarak görev aldığı kuvvetle muhtemeldir. Bu eğitimlerinin yanısıra yabancı dil eğitiminde de kendini geliştiren Mustafa Behçet Efendi Latince, Arapça, Farsça, Almanca, İngilizce, Fransızca bilmekteydi.¹⁹ Ayrıca İtalyanca bildiğini o dönem dilimize çevirdiği eserlerinden anlamaktayız.²⁰ Kesin olmayan bir diğer bilgi ise 1794’de yirmi yaşındayken ilk Müslüman Divân-ı Hümâyün tercümanı olduğu bilinen Yahya Naci Efendi²¹, den Latince ve İtalyanca ders aldığıdır.²² Fakat bu eğitimi nerede ve neşekilde aldığı hakkında da kesin bir bilgi bulunmamaktadır. İsmail Sâib Sencer²³ Mustafa Behçet Efendi’nin Kardeşi Abdülhak Molla²⁴ ile Venedik’e gönderildiğine vurgu yapmakla birlikte, kanaatimiz burada kaldığı süre zarfında İtalyanca’yı da öğrenmiş olduğu yönündedir. İtalya’da domuz eti yiyerek midesinin bozulmaması ve dinen haram olması

¹⁶Mustafa Behçet Efendi hakkında en çok araştırma yapan Feridun Nafiz Uzluk’un Türk Tıbbiyesinin 748 ci Yıldönümü Dolayısı ile Hekimbaşı Mustafa Behçet Zâti Eserleri Üstüne Bir Araştırma adlı eserinin 14. sayfasında Behçet Efendi’nin doğum tarihi konusunda öne sürdüğü hicri 11 Safer 1184 tarihi kanaatimizce hatalıdır. Çünkü hicri 11 Safer 1188 tarihi miladi 23 Nisan 1774 tarihine takabül etmektedir. Ayrıca Feridun Nafiz Uzluk’un 24 Nisan demesindeki kasıt, cuma gecesi ezanî olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifade ile İslâm dünyasında akşam ezanından sonra ertesi günün gecesi olarak ifade edilmesidir.

¹⁷Uzluk, a.g.e., s. 14.

¹⁸www.bizimsahife.org/kutuphane/osmanli_tarihi_ans/osmanli_tarihi_M/378_mustafa_behcet_efendi.htm, erişim tarihi: 24.10.2013.

¹⁹<http://www.hekimedy.org/index.php/yazarlar/dr-yavuz-ceylan/511-tbbiyeli-tarihi-ve-bayram-2.html>, erişim tarihi: 07.03.2014.

²⁰ Mustafa Behçet Efendi’nin İtalyanca’dan tercüme Eserleri, Fizyoloji Risalesi, Frengi Risalesi ve Çiçek Aşısı Risalesi’dir. Mustafa Behçet, Çiçek Aşısı Risalesi’ni Jener’in Latince orjinal eserinden ve bu eseri İtalyancaya çeviren Marshall’ın İtalyanca tercümesinden çeviri yapmıştır.

²¹ Doğum tarihi belli değildir. 10 Temmuz 1824’te vefat etmiştir. 1821’de, ilk Müslüman Divan-ı Hümayun tercümanı olarak görev yapmıştır. Burada memurlara Fransızca ve Rumca öğretmek Tercüme Odası’nı 23 Nisan 1821’de kurmuştur. Tanınmış Osmanlı Devlet adamı Ahmet Vefik Paşa’nın dedesidir (Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık ve Bab-ı Âli Tercüme Odası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 95; Yahya Naci Efendi’nin kızı Hasenetullah Hanım, Mustafa Behçet Efendi’nin kardeşi olan Abdülhak Molla ile evlenerek dokuzuncu ve son eşi olmuştur (Özlem Tarcan, “Abdülhâk Hamid Tarhan”, <http://www.ege-edebiyat.org/docs/484.pdf>, erişim tarihi: 07.03.2014).

²² Nil Sarı, “Behcet Mustafa Efendi”, *TDVİA*, C.5, s. 345.

²³ 31 Ocak 1873-22 Mart 1940 arasında yaşamıştır. Bugün Beyazıt Devlet Kütüphanesi olarak hizmet veren *Kütüphane-i Umumi-i Osmani*’de kütüphaneci ve idareci olarak 43 yıl hizmet etmiş, sıradışı hafızası ile tanınmış bir kişidir. Kitap toplayıcılarının, araştırmacıların, ünlü şarkiyatçıların ve sahafların uzun seneler başkanışmanı olmuştur. “*Ayaklı Kütüphane*”, “*Fihrist-i Ulüm*”, “*Canlı bir bibliyografya*” ve “*Çağın cahızı*” gibi sıfatlarla anılmıştır (Ahmet Bleda, “İsmail Saip Sencer”, *İlk Adım Dergisi*, 2010, S. 262,

²⁴ Feridun Nafiz Uzluk , “Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi’nin Kitapları ve İslamlarda Bitik Sevgisi-Bitik Evleri”, *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, C. 1, S. 3, 1935, s. 91.

nedeniyle kendisini korumak için dedesi Harullah Efendi'nin uygun görmesi üzerine Bolu'lu bir aşçıda beraberinde gönderildiğini Faridun Nafiz Uzluk'a bir sohbet esnasında söylemiştir.²⁵

Netice itibariyle, ailede birçok hekim olması sebebiyle adeta aile mesleği haline gelmiş tıp ilmiyle meşgul olan Mustafa Behçet Efendi bu alanda kendini yetiştirmiştir. Mustafa Behçet Efendi 1834 yılında 60 yaşındayken²⁶ vefat etmiştir. Ölümüne neden olan hastalık hakkında netleştirilememiş bir ihtilaf mevcuttur. Mustafa Behçet Efendi'nin ölüm nedeni olarak antraks²⁷, şarbon²⁸, cemre²⁹ ve şirpençe³⁰ hastalığını gösteren kaynaklar mevcuttur. Mezarı Üsküdar Doğançılar'da Nasûhî Dergâhı (Camii) hazîresindedir.

Feridun Nafiz Uzluk Mustafa Behçet Efendi'nin ölümü ile ilgili iki farklı eserinde birbiri ile çelişen bilgiler vermiştir. Eserlerinin birisinde Mustafa Behçet Efendi'nin ölüm sebebi olarak şarbon³¹ hastalığını göstermiş diğer bir eserinde ise ölüm sebebinin şirpençe³² olduğunu ifade etmiştir.

Behçet Efendi pek zarif ve şair yaradılışlı hoş sohbet bir kişi olarak bilinir.³³ Behçet Efendi yerli ve yabancı devlet büyüklerinin uğrak yeri olan Bebek'teki meşhur yalısında

²⁵ Uzluk, *Türk Tbbiyesinin 748 ci Yıldönümü ...*, s. 14. Uzluk, *a.g.e.*, s.14

²⁶ Feridun Nafiz Uzluk, "Türk Tıbbiyesinin 748. Yıldönümü Dolayısıyla Mustafa Behçet Efendi ve Eserleri", adlı çalışmasında Besim Ömer Paşa'nın *Nevsal'i Afîyet*, Yıl 1900, s. 113'te "Mustafa Behçet 90 yaşında olduğu halde vefat etti" yazdığını ancak bu bilginin yanlış olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre bu yanlışlığın iki ihtimali vardır. Biricisi, Fatin Tezkiresinde Mustafa Behçet Efendi maddesinde geçen Sittin (60) kelimesi yanlış okunarak Tis'in (90) olarak yazılmıştır. İkinci ihtimal ise Rıza Tahsin'e ait *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye*, İstanbul 1328/1912, s. 5'te Musfa Behçet Efendi için aynı beyti yazarak 90 yaşında vefat ettiğinin yazılmış olmasıdır. Bizim kanaatimize göre ikinci husus daha muteberdir. Çünkü Besim Ömer Beyin Fatin Tezkiresi'nde Sittin 60 kelimesini Tis'in 90 olarak yanlış okuyup yazması ihtimali daha azdır. Bize göre bu hata Besim Ömer Bey doğrudan Rıza Tahsin'e ait *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye* adlı eserde Mustafa Behçet için zikredilen ve Rıza Tahsin Bey'in Fatin Tezkiresini yanlış okuyarak sittin (60) kelimesinin eserine Tis'in (90) olarak geçirmesinden kaynaklıdır. Zaten Feridun Nafiz Uzluk bu görüşünü paylaştığı paragrafın sonunda bu kitaplardan bilgi alırken acaba bir yanlışlık var mı diye asıl kaynakları incelemeyi de unutmasınlar demiştir. Biz de Uzluk'un bu sözünü çalışmamızda yerine getirmeye çalıştık.

²⁷ Mustafa Yahya Metintaş, "İlk Türk Tıp Okulunun Kuruluşu: 14 Mart Tıp Bayramı", *Osmangazi Üniversitesi Osmangazi Tıp Dergisi*, Ocak 2008, C. 30, S. 1, s.81-89

²⁸ Uzluk, *Türk Tbbiyesinin 748 ci Yıldönümü ...*, s. 72.

²⁹ Kara, *a.g.t.*, s. 12. ; Uzluk, *a.g.e.*, s. 74

³⁰ Şirpençe: Halk arasında Aslan Pençesi olarak bilinir. Tıptaki adı karbonküldür. Daha çok ensede, vücutta kaba et olarak bilinen yerde ve sırt bölgesinde birden çok çıbanın birleşmesiyle meydana gelen, hızlı bir şekilde yayılan bir çıban türüdür. Temas ile başka insanlara kolayca bulaşır. Derinin alt tabakasında cerahat oluşumları gözlenir. İnsanı ölüme kadar götürebilen bir hastalıktır. Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in ölümüne neden olan hastalıktır (<http://www.islamveihsan.com/sirpence-hastaligi-nedir.html>, erişim tarihi: 03.07.2019).

³¹ Uzluk, *Türk Tbbiyesinin 748 ci Yıldönümü ...*, s. 72. Uzluk, *a.g.e.*, s.72

³² Feridun Nafiz Uzluk, "Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve Eserleri", *Dirim*, XXIX/5-6, Mayıs-Haziran 1954, s. 147.

³³ Osman Şevki Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 264.

hayatı boyunca topladığı değerli kitaplardan oluşan bir kütüphane kurmuştur.³⁴ Bu yalının bahçesinde üzerine havuzlar ve seralar kurulmuştur.³⁵ Hekimbaşı Behçet Efendi burada bir botanik bahçesi kurmuş, Mahmud Baba Dergâhı'na kadar uzanan geniş bahçede yetiştirilen meyve ve çiçekler de zamanında çok tanınmıştı. Boğaziçi'nin bu güzel ve büyük yalı, süslü meyve ve çiçek bahçeleriyle meşhurdu³⁶. Bahçelerin hududu, Mahmud Baba Dergâhının bulunduğu şehitlik tepesine kadar uzandığı bilinmektedir³⁷.

Sultan II. Mahmud 1832 yılı yazında Hekimbaşı Behçet Efendi Yalısı'nı ziyaret etmişti. İçinde rahat ve güzel günler geçirilen, devrin ricaline ziyafetler çekilen Behçet Efendi Yalısı'nda bazı siyasi müzakereler de cereyan etmiştir. 1831 yazında İngiltere, Rusya elçileri ve Fransa maslahatgüzarı ile Reis Efendi, Behçet Efendi, İstefenaki arasında Yunan hududu meselesi görüşülmüştür.³⁸ Mustafa Behçet Efendi'nin babası gibi şairliği de vardır. Farsça terkiplerde şiirler yazmıştır.³⁹

1.2. Mustafa Behçet Efendi'nin Resmi Görevleri

Mustafa Behçet Efendi Osmanlı devletinde hekimlik, kadılık ve kazaskerlik görevlerinde bulunmuştur⁴⁰. Aldığı tıp eğitimi ve doktorluğunun yanı sıra bazı medreselerde müderrislikte yapmıştır. 1791 yılında III. Selim döneminde Şeyhülislâm⁴¹ Mekkî Efendi⁴² zamanında kendisine Sâniye-i mîr-i mîrân⁴³ (Beylerbeyi) rütbesi verildi ve 1796 tarihinde saray hekimleri arasında yer aldı. Mustafa Behçet Efendi üç defa Hekimbaşılık görevine atanmıştır. Saraya hekim olarak (1210) 1795'de gelmiş ve sarayda 7 yıllık doktorluk

³⁴ Ali Haydar Bayat, "Hekimbaşı Mustafa Behçet", *Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık ve Hekimbaşılar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 146.

³⁵ Kara, *a.g.t.*, s. 12.

³⁶ Kara, *a.g.t.*, s. 12.

³⁷ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Tarihten Yapraklar: Bebek Kasrı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Ekim 1948; <https://www.ucuztarih.com/yazi-dizisi/bebekle-hekimbasi-yalisi/>, erişim tarihi: 01.07.2019.

³⁸ <https://www.ucuztarih.com/yazi-dizisi/bebekle-hekimbasi-yalisi/>, erişim tarihi: 01.07.2019.

³⁹ Ömer Çiftçi, *Fatîn Tezkiresi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 50.

⁴⁰ Metintaş, *a.g.m.*, 1, s.81-89

⁴¹ Şeyhülislâm; İlmiye sınıfının başında bulunan zatın unvanıdır. Şey-ül-İslâm tabiri Osmanlılar tarafından meydana getirilmiş değildir. Bu unvan hicrî dördüncü (Milâdî onuncu) asırda tâzim lâfzı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s. 347).

⁴² 1787 yılında (h. 1202) Seksen dokuzuncu Osmanlı Şeyhülislâmı olan Mekkî Efendi, 1714'te (h. 1126) Mekke'de doğmuş, İstanbul'da 1792'de (h. 1212) vefat etmiştir.

⁴³ Mülki rütbelerden birinin adıdır. "Beylerbeyi" demektir. 1843 (h. 1259) tarihine kadar mülkiye memurlarına da askeri rütbelere olan feriklik ve Mir-i Liva rütbeleri tevcih olunurken o tarihten sonra askeri rütbelere tevcihi terk edilmiş Ferikliğe muadil olmak üzere "mir-i miran", livalığa karşılık olmak üzere de "emir-ül ümera" rütbeleri ihdas olunmuştur (Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 545).

hizmetinin ardından 1803-1807⁴⁴ yılları arasında ilk hekimbaşılık görevini Padişah III. Selim döneminde yapmıştır.⁴⁵

1811'de II. Mahmud döneminde Mısır Mollası 1812'de Mekke Payesi, (Rebülevvel 1231) 1816'da İstanbul Payesi, yine (Şevval 1232) Ağustos Eylül 1817'de II. Mahmud döneminde Halet Efendi'nin etkisi ile ikinci kez hekimbaşı görevine getirilmiştir.⁴⁶ 1820'de Anadolu Paysi 1821'de Anadolu Kazaskeri ve Meclis-i Vâ-lâ'da da görevleri verilmiştir. 1822'de Hâlet Efendi'nin bu defa menfi tesiriyle görevlerinden alınarak kardeşi Abdülhak Molla ile beraber Keşan'a sürgüne yollanmışlardır.⁴⁷ Yine Halet Efendi'nin etkisi ile sürgün cezasından affedilerek 1823'de İstanbul'a dönmüşler, Mustafa Behçet Efendi 1823'de önce Rumeli Sadareti sonrasında ise üçüncü kez hekimbaşı görevine getirilmiştir.⁴⁸

1.3. Mustafa Behçet Efendi'nin Osmanlı Tıp Eğitimi Katkıları

Hekimbaşı olarak görev yaptığı sırada 1805 yılında (h. 1220) Kuruçeşme'de bir tıbbiye mektebi açtırmak için çalıştı⁴⁹. Sultan III. Selim burada dil, edebiyat, matematik eğitimi veren Rum okulunda tıp eğitimi verilmesini de desteklemiş ancak Mora İsyanı (1821) sonrasında bu okul kapatılmıştır⁵⁰. Kuruçeşme'deki bu tıp mektebinin eğitim dilinin Rumca olması ve Müdürlüğü'ne atanan Demetreus Mourouzy'un (Dimitrişko Murisi)⁵¹ Rum olması hasebi ile Rum Tıbbiyesi olarak bilinir. Buradaki eğitimin kaç yıl sürdüğü, kaç öğrenciye sahip olduğu ve kimlerden oluştuğu gibi bilgilere sahip değiliz⁵².

1806 yılında Mustafa Behçet Efendi'ye İzmir kadılığı pâyesi verildi⁵³. Aynı yıl devrin Bahriye nazırı tarafından hazırlanan bir taktirle donanmaya bağlı yeni bir tıphâne ve hastahane açtırmak için çalışmalar başlatıldı. Buna sebep olarak da Rum Tıbbiyesi'nin tamamıyla Rumların elinde olması sebebiyle Mühendishane-i Cedide'den ilham alınarak bugünkü Aynalıkavak ve Kasımpaşa sahaları arasında kalan ve eğitim dili İtalyanca olan

⁴⁴Kara, a.g.t., s. 11 .

⁴⁵Uzluk, *Türk Tbbiyesinin 748 ci Yıldönümü*, s. 14 Uzluk, a.g.e., s.14; Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayını, İstanbul 2010, s. 330; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. II, s. 31.

⁴⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. II, s. 31.

⁴⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. II, s. 31.; Feridun Nâfiz Uzluk, *Türk Tbbiyesinin 748 ci Yıldönümü* s. 23.

⁴⁸ Feridun Nâfiz Uzluk, *Türk Tbbiyesinin 748 ci Yıldönümü* s. 40.

⁴⁹ Kevser Atalık , Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, Nobel Medicus, 28 cilt, 10 sayı 1 portreler

⁵⁰ <http://www.hekimedya.org/index.php/yazarlar/dr-yavuz-ceylan/511-tbbiyeli-tarihi-ve-bayram-2.html>, erişim tarihi: 07.03.2014

⁵¹ Bu kişi daha sonra casusluk yaptığı anlaşıldığı için idam edilmiştir (Feridun Nâfiz Uzluk, *Türk Tbbiyesinin 748 ci Yıldönümü*, s. 17-18

⁵² Uzluk, *Türk Tbbiyesinin 748 ci Yıldönümü*, s. 14- 16. Uzluk, a.g.e., s.14-16

⁵³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. II, s. 31; Nil Sarı, "Behcet Mustafa Efendi", *TDVİA*, C.5, s. 345.

Spitalya⁵⁴ adlı bir eğitim hastanesi açıldı⁵⁵. Bu eğitim hastanesinin başına Başhekim olarak Mosaraki Efendi'nin yanına, cerrahbaşı olarak Arbili Efendi görevlendirilmiş olup her ikisi de 250'şer kuruşluk aylığa bağlanmışlardır. Tersane'de açılan bu ilk modern tıp okulunun faaliyetleri kısa ömürlü olmuş ve kuruluşundan yaklaşık iki yıl sonra sırasıyla; Kabakçı Mustafa İsyanı ve Sultan III. Selim'in tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa'nın tahta geçişi, Sultan III. Selim'in öldürülmesi, Alemdar Mustafa Paşa Olayı ve II. Mahmud'un tahta çıkışı gibi büyük çalkantılar arasında bu kısa ömürlü mektebin eğitim faaliyetlerinin kesintiye uğramış olduğu bilinmektedir.⁵⁶ Tersane Tıbbiyesi adıyla bilinen bu okul 1822'de bir yangında kül olmuştur⁵⁷.

Tabihane diğer ismiyle “Tersane Tıbbiye” ya da diğer adı “Dârü't-Tıbb-ı Âmire”⁵⁸ olan bir tıp okulu kurulmuştur⁵⁹. Tersane-i Amire'de donanmanın tabip ve cerrah ihtiyacını karşılamak amacıyla açılan bu mekteple asıl olarak devlette tıp tahsilinin yaygınlaştırılması ve Osmanlı tebaasından tabiplerin sayısının artırılması hedeflenmiştir. Mustafa Behçet Efendi'nin 26 Aralık 1826 tarihinde II. Mahmud'a sunduğu yazıdan⁶⁰ anlaşıldığı üzere bu kurum tek hoca ve iki muallim ile faaliyete başlayacaktır. Bu kurumda eğitim dili Türkçedir. Muallimlerden biri yabancı dile aşina olan öğrencilere Fransızca eğitimi yanında cerrahlıkla ilgili bilgi verecek, diğer muallim yabancı dil bilmeyenlere Avrupa tıbbına ait kitapların okuyup anlaşılacağı kadar Fransızca ve İtalyanca anlatacaktı. Hoca ise ecza ve tıbbi bitkiler isimlerini, hastalıkların Arapça ve Türkçe isimlerini öğretecek ve gramer bilgisi verecekti.⁶¹ Okul salı ve cuma günleri hariç diğer günler ders verecekti.⁶² II. Mahmud'un onayı ile tersane'de açılan Tıp Mektebi'nden yaklaşık yirmi yıl sonra ordunun tabip ve cerrah ihtiyacını karşılamak amacıyla Mustafa Behçet Efendi'nin önderliğinde 14 Mart 1827⁶³, de “Tıbhane-i Amire” adında ilk modern tıp okulu açılır. Batı'daki tıp kurumlarında okutulan

⁵⁴ Spitalya kelimesinin kökeni Hospital'dan gelmekte olup hastane anlamında kullanılmıştır (Bkz. Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin 748 ci Yıldönümü ...*, s. 18).

⁵⁵ http://tphd.org.tr/files/9_Pediatric_Konusma_Metinleri/Tip_Egitimi_ve_Hekimlik_Dilimiz_Nasil_Turkcelesti%23Sabri_Kemahli.pdf, erişim tarihi: (07.03.2014.)

⁵⁶ <http://cevaplar.mynet.com/sorular-cevaplar/osmanlilar-avrupa%E2%80%99da-gelisen-teknolojiden-ve-ozellikle-askeri-sahalardaki-le/5813564>, erişim tarihi: (07.03.2014).

⁵⁷ http://tphd.org.tr/files/9_Pediatric_Konusma_Metinleri/Tip_Egitimi_ve_Hekimlik_Dilimiz_Nasil_Turkcelesti%23Sabri_Kemahli.pdf, erişim tarihi: (07.03.2014).

⁵⁸ Bayat, *Tıp Tarihi*, s.327.

⁵⁹ Kevser Atalık, “Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi”, *Nobel Medicus* C. 28, S. 10.

⁶⁰ Bu yazıyı Ali Haydar Bayat, “Hekimbaşı Mustafa Behçet”, *Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık ve Hekimbaşılar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 135-147'de transkribe ederek yayımlamıştır. Mustafa Yahya Metintaş, “İlk Türk Tıp Okulunun Kuruluşu: 14 Mart Tıp Bayramı”, *Osmangazi Üniversitesi Osmangazi Tıp Dergisi*, Ocak 2008, C. 30, S. 1, s. 88-89'da bu yazının Osmanlıca orijinal metnini vermiştir.

⁶¹ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 327; Metintaş, a.g.m., s.81-89

⁶² Metintaş, a.g.m., s.81-89

⁶³ 14 Mart 1827 tarihi, ülkemizde Tıp Bayramı olarak kabul görmüş ve ilk kez 1919'da kutlanmaya başlanmıştır (Metintaş, a.g.m., s.81-89.)

anatomi, fizyoloji ve pratiğe dayalı klinik derslerine ağırlık verilmiş, bu dersler için Avrupa'dan eğitimler getirilmiştir. Öğrenciler sınavla alınmış, nezaretin başına Mustafa Behçet Efendi getirilmiştir.⁶⁴

Bu okulun açılış tarihi olan 14 Mart 1827, Birinci Dünya Savaşı sonunda, 14 Mart 1919'da, işgal altındaki İstanbul'da yabancı işgal kuvvetlerine karşı tıp öğrencilerinin bir tepkisi olarak 1919 yılında kutlanmıştır. Tepkilerini bu şekilde dile getirmeye çalışan öğrencilerin bu törenine Dr.Fevzi Paşa, Dr.Besim Ömer Paşa, Dr.Akil Muhtar (Özden) gibi dönemin ünlü hocaları da katılmıştır. Günümüze kadar gelen bu "14 Mart Tıp Bayramı" kutlamaları, artık içinde bulunduğu haftayı da kapsayacak şekilde önceleri "Sağlık Haftası" ve daha sonra "14 Mart Tıp Haftası" olarak kutlanmaktadır.⁶⁵

1832'de Topkapı Sarayı'na bitişik Gülhane Bahçesi'nde Hastalar Odasında Asâir-i Hassa-i Şahâne Cerrahanesi adıyla "Cerrahane-i Amire" kurulmuştur. Fransız Cerrah Sat-Deygalliere getirilmiş ve cerrahlık sınıfının öğrencileri buraya nakledilmiştir.⁶⁶ Tıbhane-i Amire 1936 senesinde Tulumbacılar konağının satılması üzerine saray içerisindeki Otlukçu Kışlasına taşınmıştır. Kısa süre sonra bütünlük sağlanması amacıyla Cerrahane-i Amire'de bu binaya taşınarak birleştirilerek Mekteb-i Tıbbiye adını almıştır. 1938 yılında modern tıp fakültesinin ihtiyaçları gözönünde tutularak Beyoğlu'ndaki Enderun Ağaları Mektebi binası tadilat edilmiş ve buraya taşınmıştır.⁶⁷ Başlangıçta Saib Efendi ve kısa süre sonra Abdülhak Molla bu okulda müdürlük yapmışlardır. 1839'da ders nazırı ve muallimi olarak Viyana'dan dönemin ünlü hekimi Bernad getirilmiş ve aynı dönemde okula Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne adı verilerek 17 Şubat 1839'da açılmıştır⁶⁸. Bu kurumlara yabancı doktorlar müdür olarak atanmışlar ve eğitim dili Fransızca olmuştur. İlk başta sadece Müslüman öğrenciler alınırken 1839 Tanzimat Fermanı ile gayrimüslim öğrenciler de bu kurumlara girebilmişlerdir.1865 yılında mektebin başına getirilen Cemaleddin Efendi bu kurumun eğitim dilini Türkçeleştirme çabalarına girmiş ve organize ettiği öğrenci sınıfıyla Türkçe ilk tıp lügatı olan Lügat-ı Tıbbiye'yi neşretmişlerdir. 1948'de çıkan yangın nedeni ile bina zarar görmüş 1909'da Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye ile birleştirilerek Haydarpaşa'ya nakledilene kadar birkaç kez yer değiştirmek zorunda kalmıştır.⁶⁹ 1915'de Darül Fünun'a bağlanarak bugünkü

⁶⁴ Ali Haydar Bayat, "Hekimbaşı Mustafa Behçet", s. 141.; Kâhya, Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 286.; Metintaş, *a.g.m.*, s.81-89

⁶⁵ <https://www.istabip.org.tr/14mart/2017/hakkimizda>, erişim tarihi: 02.07.2019.

⁶⁶ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 327.

⁶⁷ *BOA, C. SH.* (Cevdet Sıhhiye), 534, (29 safer 1253).

⁶⁸ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 327-328

⁶⁹ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 327-329.

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne dönüşmüş ve daha sonra Türkiye'de kurulan diğer tıp fakülteilerine kaynaklık etmiştir.⁷⁰

Mustafa Behçet Efendi aynı zamanda karantinayı Osmanlı Devleti'nde tanınmasını sağlayan ve karantina tedbirlerini uygulayan ilk kişidir. Kolera risalesinde hastalıktan korunma yolları anlatılırken hastalığın görüldüğü hanedeki kişilerle temasın, haneye dışardan girişlerin içerden ise dışarı çıkışların olmaması gerektiğini söyleyerek ilk ve basit şekilli bir karantina yönetimini tarif etmiştir. Mustafa Behçet Efendi daha sonra kurulacak karantina teşkilatlarının da (Tahaffuzhane, Sıhhiye Teşkilatı, Karantina Meclisi, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye, Sıhhiye Nezareti) öncülüğünü yapmıştır. Bu teşkilatları kurumsal bir yapıya dönüştürmek için çok çaba sarf etmiştir. Kuruluşunda etkisi bulunduğu bu kurumlar kendisinden sonrada gelişerek değişik isimler adı altında kurularak faaliyet göstermişlerdir.⁷¹ Mustafa Behçet Efendi, Sultan II. Mahmud'a Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında cesaret veren kişilerden olduğu bilinmektedir.⁷²

⁷⁰<http://cevaplar.mynet.com/sorular-cevaplar/osmanlilar-avrupa%E2%80%99da-gelisen-teknolojiden-ve-ozellikle-askeri-sahalardaki-le/5813564>, erişim tarihi 07.03.2014.

⁷¹ İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Devleti'nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi", *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s.5-26

⁷² Kara, a.g.t., s. 12.

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA BEHÇET EFENDİ'NİN ESERLERİ

Mustafa Behçet Efendi nin tıp dünyasına aşağıda ayrıntılarını vereceğimiz 12 adet eser kazandırmıştır. Bu eserlerinden 2 tanesi telif 9 tanesi tercüme eserdir. Eserlerinden 1 tanesi ise ne tercüme ne de telif eser niteliğindedir. Bu eser bir başkasına ait olan eserin yeniden derlenerek ve ilaveler yapılarak konusu ile alakalı bir başka eserin içerisinde ek olarak yayınlanması suretiyle tarihe geçmiştir. Bazı kaynaklarda aynı eser farklı isimlerle anılmaktadır. Bunun birkaç sebebi vardır. Örneğin Mustafa Behçet Efendi'nin tercüme eserlerinden birisi olan ve Buffon'a ait olan 44⁷³ ciltlik *Historia Naturelle*⁷⁴ (Tarih-i Tabii) adlı eserini tercüme ettiğinden dolayı bazı kaynaklar ilk olarak eserin kapaktaki orijinal ismini Türkçe olarak değerlendirmiş ve Mustafa Behçet'in çeviri eserine Tarih-i Tabii demeyi uygun görmüşlerdir. Fakat Mustafa Behçet bu 44 ciltlik eseri bir solukta tamamını tercüme etmemiş, bunun yerine peyder pey yaptığı tercümeleri yayınlamıştır. Kronolojik bir sırayı takip ederek yazılan eserin ilk bölümünü oluşturan kainatın ve yeryüzünün oluşumunu anlatan kısmına *Marifet-i Arz* ya da *Marifet-ül Arz* (Historia Natura adlı 44 ciltlik eserin birinci cildinin 2. kısmı)⁷⁵; oluşan bu yapıların bir kural içerisinde olduğunu ve doğanın kendine ait kanunları olduğunu açıklayan bölüme *Usul-i Nazariye*, canlıların oluşumunda ilk olarak hayvaların yaratıldığı bilgisi ve hayvanlar âlemini anlatan kısma *Tercüme-i Hayvanat*, *Hikmet-i Tabii*, *Müdavat-ı Basita*, *Genel ve Özel Tabiat Tarihi* gibi isimler verilen eserler aslında tek bir esere ait alt bölümlerin tercümesinden ibarettir. Fakat bu durum, farklı kaynaklar incelendiğinde Behçet Efendi'nin çok sayıda eseri varmış intiba uyandırmaktadır.

Mustafa Behçet Efendi hakkında bilgi veren makale ve kitaplarda şimdiye kadar hiç adı geçmeyen bu eser bazı kütüphane kataloglarında mevcuttu. Kataloglarda bahsi geçen eser *Tertib-i Ceza*⁷⁶ adını taşıyordu. Mustafa Behçet Efendi birçok devlet görevi ve payesi almış olduğu için bu eserin var olabileceği düşüncesi bizde hâsıl oldu. Eseri elektronik olarak indirme imkânı olmadığından yazılı bir taleple ücreti mukabilinde bu eseri CD. ortamında temin etme imkânımız oldu. Fakat ismi ile bizi heyecanlandıran eser aslında birçok kaynakta adı geçen ve bilimiz dâhilinde olan *Tertib-i Ecza* adlı eserd. Ecza kelimesinin yanlış

⁷³ [https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_\(Buffon\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_(Buffon)), erişim tarihi: 30.06.2019

⁷⁴ Esin Kâhya, Ayşegül Demirhan Erdemir, *Bilimsel Çalışmaların Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tıp ve Sağlık Kurumları*, adlı eserin 287. sayfasında, bu eserin 33 cilt olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bu bilgi hatalı gözükmektedir. Zira Eserin 36 cildi asıl yazarı Buffon tarafından tamamlanmış vefatından sonra ise 8 cildi oğlu tarafından tamalamıştır. [https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_\(Buffon\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_(Buffon)), erişim tarihi: (30.06.2019)

⁷⁵ Kâhya, Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 287.

⁷⁶ Bkz. Ek-18

okunmasından dolayı mı “ceza” olarak kayıtlara geçti yoksa okuyan doğru okudu da eserin ismini elektronik ortama aktaran kişi mi yanlış kaydetti meçhul. Hâlâ kütüphane kataloglarının çoğunda bu hatanın devam ettirildiği görülmektedir. Bu sebeple Mustafa Behçet Efendi’ye ait farklı bir eser olduğu izlenimi veren hatalı ve eksik bilgiler de mevcuttur.

Mustafa Behçet Efendi’nin tespit edebildiğimiz eserlerinden iki tanesi kendi eseridir ki bunlar Hezar Esrar ve Kolera Risalesi adlı eserlerdir. Tertîb-i Eczâ adlı eser ise Mustafa Reşid Efendi tarafından hazırlanmış ve Mustafa Behçet Efendi’nin ilaveleri ile 1817’de basılmıştır. Bu bilgilerden sonra,

Mustafa Behçet Efendi’ye ait olan telif ve tercüme olmak üzere tam yayın listesi şu şekilde oluşmaktadır:

1. Kolera Risalesi.
2. Hezar Esrar.
3. Tertib-i Eczâ.
4. Çiçek Aşısı Risalesi (Risale-i Telkih-i Bakari, Aşı Risalesi, Telkih-i Cüderi).
5. Ruhiye Risalesi (Kuşur-u Lebeniye, Croutha de Lait, Konak Hastalığı).
6. Frengi Risalesi (Makale-i fi Emraz’ül Firengite- Risale-i İllet-i Efrenc).
7. Fizyoloji Risalesi (Tercüme-i Fisilogia, Vazâif-i Âzâ).
8. Tarih-i Mısır (Mısır Tarihi, Mazhar-üt-Takdis bi- Zahabi Devlet-i Fransis - Mazhar-üt-Takdis bi-Huruc-i Taifet-il Francis).
9. Tarih-i Tabii (Marifet-i arz (eserin yeryüzü ile alakalı olan cildi), Tercime-i Hayvanat (eserin hayvanlarla alakalı cildi), (Tabiat kanunları ile alakalı cildi), Historia Naturelle, Marifet-i arz ve Tercüme-i Hayvanat,)
10. Ameliyat-ı Tıbbiye
11. Hikmet-i Tabii
12. Mütalaaâ-i Tabii

2.1.MUSTAFA BEHÇET EFENDİ’NİN TELİF ESERLERİ

2.1.1. Kolera Risalesi

2.1.1.1. Kolera Hastalığı’nın Tarihçesine Genel Bakış

Kolera hastalığı ilk olarak Hindistan’ın Bengal bölgesinin aşağı kesimlerinde ortaya çıkmıştır. Büyük nehirlerin ağzındaki alivüyonlu topraklar ve Ganj Nehri deltası bu hastalık mikrobunun üreyip yaşaması için uygun ortamlar olduğundan bu bölgede etkili olmuşlardır. Bu hastalık ilk olarak 1817 yılında Bengal’in Jossere bölgesinde şiddetini hissettirerek hekimlerin dikkatini çekmeyi başarmıştır.⁷⁷ Sırası ile Kuzey Nepal, Birmanya, Siyamda, 1821’de Çin, 1822’de Japonya’ya ulaşmıştır. Aynı zamanda Hint Okyanusu’nun batısına doğru ilerleyerek Basra Körfezinde, 1821’de İran, 1822’de Hazar Denizi, Kafkasya ve Astrahan’a ulaşmıştır. Basra ve Bağdat üzerinden Anadolu ve Akdeniz’e yayılmıştır. 1831 tarihinde İngiltere İrlanda, İtalya, Fransa ve İspanya’yı aşarak Amerika’ya ulaşmıştır⁷⁸.

Hastalığın görüldüğü ilk dönemlerde endemik⁷⁹ bir hastalık olarak nitelendirildiği ve nadir de olsa zaman zaman komşu bölgelere yayıldığı kayıtlarda geçmektedir. Zamanla hastalığa sebep olan mikrop değişik şartlara uyum sağlamış ve yaşamını idame ettirmeyi başarmıştır. Böylece endemik özelliğinin dışına çıkarak epidemik⁸⁰ ve pandemik⁸¹ özelliklere sahip bir hastalık olarak değişik bölgelere yayılmıştır. Kolerayı bazı kaynaklar, yayıldığı kıtalar ve şiddetinin etkisine göre Asya ve Avrupa Kolerası olarak ikiye ayırarak değerlendirmiştir. Hindistan’dan başlayarak yayılan ve Asya kıtasında etkili olan kolera Avrupa kıtasında görülen koleraya göre çok daha şiddetli ve ölümlere sebep olmasına rağmen Avrupa’da etkili olan kolera hastalığının bütün özelliklerini taşıdığı halde daha hafif ve neredeyse mevsimsel bir hastalık şeklinde hükmündedir. Avrupa kıtasında daha çok sonbahar mevsiminde etkisini hissettirmiştir⁸².

⁷⁷ Gülden Sarıyıldız, *Hicaz karantina Teşkilatı (1865-1914)*, TTK. Basımevi, Ankara 1996, s. 1.

⁷⁸ Daniel Panzac, *La Peste dans l’Empire Ottoman (1700-1850)*, Louvain 1985, s. 412.

⁷⁹ Endemik: Bulunduğu bölgenin ekolojik şartları yüzünden yalnızca belirli bölgelerde yaşayan canlı türü. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Endemik_\(biyoloji\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Endemik_(biyoloji)) (09.07.2019)

⁸⁰ Epidemik: Belirli coğrafi alanda hızla yayılan hastalık durumu, Salgın, Salgın hastalık. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Endemik_\(t%C4%B1p\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Endemik_(t%C4%B1p))

⁸¹ Pandemi: Bir kıtada veya tüm dünyada görülen salgın hastalık . <https://tr.wikipedia.org/wiki/Pandemi>

⁸² Sarıyıldız, *a.g.e.*, s. 1.

Kolera bölgesel olarak görüldüğü sınırlarını kara ve deniz yolu ile aşmış ve dünyaya yayılmıştır. Karayolu ile Hindistan'ın Kuzeyi, Afganistan, İran ve Orta Asya ve Rusya güzergâhlarını izleyerek; deniz yolu ile Kızıl Deniz, Mısır, Akdeniz güzergâhları ile değişik bölgelere yayılırken özellikle Basra Körfezi üzerinden batıya yayılma göstermiştir. Hastalık bu yolların bazen biri bazen de her iki yol ile yayılmıştır. Özellikle salgının etkisini arttırdığı 1830-1832 yılları arasında her iki yolu izlediği gözlemlenmiştir⁸³.

Kolera yüzünden dünya çapında kitlesel ölümler 19. yüzyıla kadar görülmemiştir. Fakat 19. yüzyılda, o yüzyıla kadar bilinen en etkili hastalıkların başında gelen vebadan daha fazla tahribata sebep olmuştur.⁸⁴ 19. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere dünyadaki çoğu devletin planlı ve bilinçli bir sağlık politikası bulunmamaktaydı. Bu yüzyıla kadar Osmanlı'daki sağlık kuruluşlarının gerek görünüm gerekse uygulama bakımından selefi olan Selçuklu Devleti'nin devamı niteliğinde olduğu görülür. Genellikle vakıf sistemi şeklinde toplum yararı gözetilerek hizmet vermekteydi⁸⁵. 19. yüzyılın başlarından itibaren telafisi mümkün olmayan zararlara neden olan kolera salgınlarına karşı devletler bir taraftan kendi ülkelerinde hastalığı durdurmak için bir takım teşkilatlar kurmaya çalışırken, diğer yandan bu amansız hastalığa karşı diğer devletler ile işbirliği yapmak zorunda kalmışlardır. Devletler tarafından salgını önlemek için kurulan ve ortak çalışma yürütülen bu yeni sağlık teşkilatlarının kurulması ve işleyişinde ortak payda kolera hastalığıdır. Örneğin İngiltere'de 1832'de ilk kez görülen kolera için yerel sağlık teşkilatı, 1848'de hastalığın tekrar ve daha şiddetli bir şekilde nüksetmesinden dolayı merkezi sağlık teşkilatı kurulmuştur. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nde değişik isimler altında "Tahaffuzhane, Sıhhiye Teşkilatı, Karantina Meclisi, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye, Sıhhiye Nezareti gibi kurumlar oluşturulmuştur. Görüldüğü üzere değişik coğrafyalardaki milletleri büyük ölçüde tehdit eden kolera salgınları devletleri bir takım önlemler almaya ve ortak hareket etmeye mecbur bırakmıştır. Özellikle 19. yüzyılda tıp ilminin gelişmeye başlaması ve bu alanda yeni keşiflerin yapılması koleraya karşı tıp âlimlerini harekete geçirmiştir⁸⁶.

2.1.1.2. Osmanlı'da Kolera

Kolera, Osmanlı Devleti'nde ilk kez 1831 yılında görülmüştür. 1831 yazında deniz yolu ile Osmanlı topraklarına ulaşan bu salgın hastalık kısa sürede devletin değişik bölgelerine

⁸³ Saryıldız, a.g.e., s. 1.

⁸⁴ Saryıldız, a.g.e., s. 1-5.

⁸⁵ Necati Çavdar, Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliografik Bir Deneme", *Türkish Studies*, 9/4, Spring 2014, s. 255-286.

⁸⁶ Saryıldız, a.g.e., s. 4-6.

sirayet ederek 6000 kişinin hayatının kaybetmesine sebep olmuştur.⁸⁷ Kısa sürede geniş kitlelere yayılabilmesi ve ani ölümlere sebep olması halkın korku ve endişeye kapılmasına neden olan bu hastalık yeni bir hastalıktı. Tıp çevreleri tarafından bile tanınmıyor hatta mikrobu dahi bilinmiyordu.

Mustafa Behçet Efendi'nin Kolera Risalesi'nin yazıldığı tarihte henüz kolera mikrobu keşfedilmemişti. 1883 tarihinde Robert Koch tarafından keşfedildi.⁸⁸ Osmanlı Devleti'nde hastalığın görüldüğü dönemde Hekimbaşı görevinde bulunan Mustafa Behçet Efendi Hastalığın baş gösterdiği 1831 tarihinde halkın korku ve endişesini dindirmek ve hastalığın yayılmasını engelleyerek kontrol altına alarak sonlandırmak için çok hızlı bir şekilde işe koyuldu ve hastalığı araştırıp inceleyerek bir risale hazırladı. Bu araştırma durumun vehâmetine binâen hastalığın görüldüğü 1831 yazının hemen sonunda tamamlanarak risale gazete ve matbaada çoğaltılarak halk ve devlet erkânı bilgilendirildi.

Hekimbaşısı Mustafa Behçet Efendi, Kolera/Morbüs'ten korunmak ve bu hastalığın belirtileri, tedavisi ve seyri hakkında bilgi verip halkı uyarmak amacı ile yazdığı bu kitapçıkta özellikle koleranın çıktığı yer üzerinde durmuştur. O dönemde bilinmeyen bir hastalık olduğu için eserin önsözünde Arapça heyzâ ve maraz-ı esved adı verilen bu hastalığın tahminen 1230/1814 senelerinde Hindistan'da ortaya çıkıp Ganj kıyılarından dolaşarak İran'a ve oradan da bazen azalıp bazen de şiddetlenerek Kuzeydoğu'ya yayıldığını açıklar. Avrupa'nın sandığı gibi hastalığın Yakındoğu ve Osmanlı Devleti'nden değil Uzak Doğu ve Hindistan'ın Ganj kıyılarından kaynaklandığını belirtmesi nedeni ile kitapçık Avrupa'da ilgi görüp Demetrius Maurocardato tarafından Almaca'ya çevrildi⁸⁹.

Almanca Tercümenin tam künyesi şöyledir: “*Die Cholera Epidemi Zu Konstantinopel und Verhaltungsmassregeln Dabei, von Mustafa Behçet, Leibarzt des Türkischen Kaisers, 12 Seiten. Türkische sprach. Staatsdruckerei, Stanbul 1831. “Kleinformat”. Aus dem Türkischen überstezt und mit Anmerkungen begleitet. Von Fürsten Demetrius Maurocordato zu Berlin. “Hufeland-journal, Band. 74 oder 67 des Neuen Journals, Seite 33-47”*⁹⁰.

Uzluk'un Almancaya çevrilen Kolera Risalesi'nin Osmanlıcadan günümüz Türkçesine transkribinde bazı eksiklikler ve yanlışlıklar olduğu kendi yaptığımız transkrip

⁸⁷ Bülent Özeltay, “İsmail Paşa ve Kolera Risalesi”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, S.10-11, İstanbul 2004-2005, s. 141-143.

⁸⁸ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Tıp Tarihi*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 2014, s.211.

⁸⁹ Nuran Yıldırım, “Türkçe Basılı İlk Türk Kitapları Hakkında, (1232/1817-1273/1856)” *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, III, (1979) s. 444.

⁹⁰ Ekmeleddin İhsanğlu, *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, C. I, İstanbul 2008, s. 482.

çalışmalarımızın sonucuyla karşılaştırma yaparak fark ederek bu yerleri gereken yerlerde dip notlar vererek belirttik. Eser Arapçaya da çevrilmiştir⁹¹.

7 Cemaziyelahir 1247/13 Kasım 1831 tarihli Osmanlı resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'den halkı bilgilendirmek için yayımlanan Kolera Risalesi'nin kaç adet basıldığı ve nerelere dağıtıldığı hususundaki bilgileri elde ettiğimiz gibi karantinanın da memleketimizde 1831'de uygulanmış olduğunu öğreniyoruz⁹². İstanbul Matbaa-i Amire'de 1831'de 12 sayfa olarak 4000 adet basılan Kolera Risalesi devlet büyüklerine, subaylara ve mahalle muhtarlarına dağıtılmıştır. Mustafa Behçet Efendi başhekimken karantina teşkilatının kurulmasında ön ayak oldu⁹³.

Diğer taraftan da Karadeniz'den İstanbul'a kuzeyden gelen yerli ve yabancı gemiler on gün süre ile Karadeniz Boğazı'nda karantinaya alınmışlardır ki bu, yurdumuzdaki ilk karantina önlemidir. 1831'de uygulanan bu karantina önlemi Rusya'daki kolera salgını nedeni ile alınmış ve ilk olarak ticaret gemilerine uygulandı. Karantinanın nasıl uygulanacağını Mustafa Behçet Efendi'nin Kolera Risalesi'nde geçtiği şekilde uygulanmıştır. Bu geçici önlem kısa sürmüştü de birkaç yıl sonra yeniden konmuştur. Galata Nazırı Sarım Bey, büyük devletlerin İstanbul'da oturan sefaret tercümanları ile söyleşip aralarında anlaşarak alınmış karar gereği Karadeniz'den gelen yabancı devlet gemilerine İstinye Körfezi Osmanlı Devleti'nin aralarında Müslüman olan ve olmayan tebanın bulunduğu gemiler için Büyük Liman yeri karantina uygulaması için tahsis edilmiştir. Adı geçen yerlerde ihtiyaç duyulan binaların yapılması için ve o bölgede ihtiyaç duyulan esnafın ikamet ettirilerek işleyişinin devamı ve karantina uygulamasının gerektiği gibi icra edilerek denetiminin sağlanması, görüşmelerde alınan kararlara ait maddelerin yerine getirilmesi için devlet erkânından Mekke ve Medine Muhasabecisi Kamilzade Mustafa Nazif Efendi görevlendirildi. İstanbul'daki karantina uygulamasından sonra 1835 tarihinde İskenderiye, Kıbrıs ve Ruriye gibi Akdeniz'in doğu ülkelerinden yeni bir kolera salgınının başlaması üzerine başkentte büyük bir endişe hüküm sürmeye başlamış, bu sebeple bu defa da Çanakkale'de 1835'de yeniden geçici bir tahaffuzhane (Karantinahane) kurularak İstanbul yönüne güneyden giden gemilerin yoklanmasına başlanmıştır. Tahaffuzhane'ye müdür olarak Esad Efendi tayin edilmiştir.

⁹¹ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 330.

⁹² Takvim-i Vekayi, def'a 2. C. 7, 1247/1831

⁹³ Kâhya, Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 286.

Hastalık emareleri görülen bölgelerden gelen gemilerin konsoloslukları ile irtibata geçilerek karantina kurallarına uyulması sağlanmış ve kayık reislerine karantina tezkiresi verilmiştir.⁹⁴.

Mustafa Behçet Efendi'nin yayımlanmış olduğu Kolera Risalesi, Bir adet önsöz ve üç bölümden ibarettir.

- 1- Maraz-ı mezburun keyfiyyet-i bed ve araz ve alamatı beyandadır (Adı geçen hastalığın başlaması ve belirtileri açıklanmaktadır).
- 2- Vuku'undan mukaddem bu illetten tarik-i muhafaza ve perhiz ve himye suretleri beyandadır (Bu hastalıktan korunma yöntemleri ve diyet açıklanmaktadır).
- 3- İlet'in zuhuru ve indinde iktiza eden tedbir ve ilaç beyandadır (Hastalık başladığında gerekli önlemler ve ilaçlar açıklanmaktadır)⁹⁵.

Feridun Nafiz Uzluk, Kolera Risalesi'ni tanıttığı 1935 yılındaki yazısında bu eser hakkında: “*Tarakçıoğlunun 1819'da basılan tıp külliyyatından sonra İstanbul'da basılan 2. tıbbi eser Cholera Risalesi'dir*” ifadesini kullanır. Uzluk'a göre Kitabı ilginç kılan, Avrupa'da tanınması ve Alman diline tercüme edilmesidir⁹⁶.

2.1.1.3. Kolera Risalesi'nin Değerlendirilmesi

Halk nazarında; insanlar arasında görüldüğü tespit edilmiş ve çok çabuk ve etkili bir şekilde yayıldığı fikrinin kabul görmesine karşın Allah'a şükür insanlar arasındaki söylenildiği kadar çok fazla endişeye mahal olmadığı belirtilerek insanları tehlikeden korumak hususunda hastalık meydana gelmeden önce sağlığı korumak ve hastalık halinde ise Allah'ın insanlara bahşettiği cüzzi irade ile alınabilecek önlemleri ve tedavi usullerini açıklamak üzere ve günümüz sağlık bakanının sorumluluğunda hazırlanan bu eser bir halka hastalık hakkında bilgilendirme yapmak için üç başlık altında yazılmıştır.

Bu hastalık safranın mide ve bağırsaklara akmasından dolayı kusma ve ishal ile ekseri genellikle ölümle sonuçlanan ve Arapça'da Heyza (Şiddetli kusma, Kolera) olarak ifade edilmektedir. Mustafa Behçet Efendi risalesinde, böyle salgın şeklinde bölgeden bölgeye ve bazı anlatılanlara göre insandan insana sirayet ile yayılmış olan ve kısa süre içerisinde ölümle sonuçlanan bu hastalık hakkında bir bilgi işitilmemiş ve dönemin tıp kitaplarında dahi henüz

⁹⁴ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s. 4-5; Kâhya, Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 251; *Takvim-i Vekayi*, 7 Cemaziyelahir 1247/1831; Necati Çavdar, Erol Karcı, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliografik Bir Deneme”, *Turkish Studies*, 9/4, Spring 2014, s.255-286.

⁹⁵ Nuran Yıldırım, Türkçe Basılı İlk Türk Kitapları Hakkında, (1232/1817-1273/1856) *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, III, 1979, s. 444.

⁹⁶ Ayten Altuntaş, *X. Milli Mevlana Kongresi Teliğler*, Cilt II, Konya 2003, s.61-62.

tanımlanıp yazılmamıştır. Bu hatalığın tahminen (H.1230 - M.1814-1815) tarihlerinde ilk önce Hindistan ikliminde ortaya çıkıp Hint Nehri kıyılarında görülen ve bazen hafif olarak etkileri görülen bazen de ara ara görülmeyip kaybolduğundan bahseder. (Acem)İran'ın kuzey doğusunda alçak yerleşim yerlerinin nehir ve göl bulunan kesimlerinde yaşayan kişilerde belirtilerinin görüldüğü gazete ve bazı tıp mektuplarından anlaşılakta olduğunu ve keza bu hastalığın deniz kenarlarındaki yerleşim yerlerinde gayet hafif şekilde etki ederken denizden uzak alanlarda çok şiddetli şekilde etki ettiği ve hatta kısa sürede ölümlere sebep olduğundan ve bunun tecrübe ile ispatlanmış olduğundan bahseder.

Birinci Bölüm

Mustafa Behçet risalesinin birinci bölümünde kolera hastalığının başlangıç ve belirtilerini anlatmaktadır. Hastalığa yakalanmış kişideki belirtileri tarif ederken belli bir sebep olmaksızın keyifsizlik ve nedensiz yere düşmeye sebep olabilecek kadar şiddetli bir baş dönmesi meydana gelip ardından el ve ayaklarda parmak uçlarından başlamak suretiyle bir soğukluk meydana geldiğini⁹⁷ ve bu soğukluğun başladığı alt bölgeden ilerleyerek vücudun yukarısına çıktığını, ellerin ve ayakların büzüldüğünü ifade etmektedir. Yine hastalığa tutulmuş kişilerde, mide üzerinde veya karnın iki tarafında bir ağırlık meydana geldiğini ve takibinde ise şiddetli bir ağrı hissedildiğini ve hasta bu durumdayken yüzünde ve diğer organlarında morartı görüldüğünü, koyu renkte kötü kokulu kansı maddeler kusmaya başladığı ve bu kokan madde ile birlikte ishalin meydana geldiği ve kısa süre içerisinde ölüme sebep olduğu ifade edilmektedir.

Bazen üç saat⁹⁸ veya daha kısa süre içerisinde hastalığa yakalanan kişinin kaybedildiği görülür. Bahsedilen bu hususlar her hastada aynı belirtileri göstermeyip kişiden kişiye değişiklik gösterebilmektedir. Yine, Mustafa Behçet Efendi risalesinde hastanın damar yapılarında fiziksel olarak değişiklikler olduğundan bahseder. Çoğu kez hastanın damarlarının içeriye doğru çekilerek damarların bulunmakta güçlük çekildiğinden ve kan alınması icap ettiğinde damarların bulunamaması yüzünden kan örneği alınmakta güçlük çekildiğinden bahseder. Hastanın damarlarının bulunmasını kolaylaştırmak için kan dolaşımını hızlandırıcı ve soğukluk nedeni ile büzüşen ve damarların görünmesini engelleyen soğukluğu ortadan kaldırmak için vücudu ısıtıcı ve hararet verici etkileri olan nane yağı ve ada çayı gibi

⁹⁷ Nafiz Uzluk'un Almancaya çevrilen transkriptinde birebir uymayıp asıl eserde düşme derecesinde baş dönmesinden sonraki ayak ve ellerde, parmak uçlarından başlamak suretiyle, bir soğukluk baş gösterdiği kısmı atlanmış ve "bir şedid baş dönmesi zuhura gelip ol soğukluk yukarıya çıkarak..." diye devam etmiştir. Bu da bu bölümü değerlendirirken cümle düşüklüğünden dolayı anlam karışıklığına sebep olmaktadır.

⁹⁸ Almancaya çevrilirken bu bilgi 3 saat olarak değil 8 saat olarak verilmiştir.

bitkilerin demlenmek suretiyle kişiye içirilmesi gerektiğini söylemektedir. Bazen de hastanın damarları öyle olur ki damara neşter vurulsa dahi kan çıkmadığını söyler.

İkinci Bölüm

Bu bölümde hastalık görülmeden evvel korunma yolları hakkında bilgi vermektedir. Tecrübe ile sabit olduğu bilgisine göre bu hastalığın görüldüğü eve mümkün olduğunca uğranmayıp hastalığa uğramış kimselerin yanında bulunan kimseler ile yakınlaşmaması ve temas etmemesi gerekmektedir. Hastalık olan evde hastanın bütün çamaşırları temizlenip ve odasındaki bütün eşyalar yıkandıktan sonra hasta odasının beş on gün kadar kapalı tutulması tavsiye edilmektedir⁹⁹. Bu evde birkaç gün çömlek içerisinde sirke kaynatılıp mümkün olduğu kadar alçak yerlerdeki ve birbirine yakın evlerin bulunduğu yerlere uğranılmaması gerektiği ve uğranılması zorunlu olduğu durumlarda ise sirke¹⁰⁰, hırsız sirkesi veya nişadır ruhu (amonyak) bunlar bulunamazsa sarımsak koklatılmasını tavsiye etmektedir. Her yerde bu gibi bitkilerin koklatılması evlerin gevenlik, katran, servi kozalağı veya ardıç tohumu ile günde birkaç defa tütsülenmesi gerektiğinden bahseder. Yine mümkün olduğunca havadar yerlerde ikamet edilmesi ve vücudun nemli tutularak soğuk algnlığından sakınılması gerektiği ve bil hassa ayakların üşütülmemesi için çorap ve terlik giyilmesi gerektiğini belirtir. Bu hastalığın görünür sebebi yanık safra olduğundan dolayı safrayı harekete geçirerek fazla salgılanmasına sebep olan yiyecek ve içeceklerden sakınmak gerektiği ve hastalığın etkin olduğu günlerde safrayı harekete geçiren yiyecek ve içeceklerden fazla yemek yemekten sakınılması bunun yerine az miktarda ve hafif gıdalar yiyenlerin bu ürkütücü hastalıktan kurulabildikleri anlatılmaktadır

Zeytinyağı ile yapılan bütün yiyeceklerin bu hastalığın en büyük davetçisi olduğu anlatılmaktadır. Zeytinyağı bu hastalığa yakalanan kişilerde kanın yapısını ve safranın işleyişini olumsuz etkilediğini söyler. Aynı şekilde çok yağlı ve hamur işi yemekler ki poğaç, yağlı çörek, börek, helva, baklava¹⁰¹, lokma, gözleme gibi sindirimi zor yiyeceklerden uzak durulması tavsiye edilmektedir. Tıp kitaplarında belirtildiği üzere süt ve sütlü yiyecekler ile yumurtadan mümkün olduğunca uzak durulması vurgulanmaktadır. Bu gibi yiyecekler safraya

⁹⁹ İlk karantina usulü basit şekli

¹⁰⁰ Nafiz uzluk un Almancaya çevrilen transkriptinde sirkenin meşhur bir hekim olan Ebu Bekir Rhazi'nin salgın hastalıkların görüldüğü zamanlarda hastalık mikrobonun soluduğumuz hava içerisinde bulunduğunu ve sirke içeriğinde Hamızı Khal diye bir madde bulunduğunu ve bunun kızgın çakıl taşları taşlarının üzerine dökülmesi ile formol diye bir maddeye dönüştüğünü, bu dönüşüm sonucunda havadaki mikrobon kırılarak salgın hastalığın hava yolu ile yayılmasını engellediği ifadelerinden bahseder ve kendi görüşünü ekler bu yöntemin veba salgınlarını engellemek üzere kullanımının çok etkili olduğundan fakat Kolera Hastalığı'nın bir bağırsak hastalığı olduğunu söyler.

¹⁰¹ Uzluk bu kelimeyi transkribe etmemiştir.

çok çabuk etki ederler. Aynı zamanda erik, şeftali, kaysı, kavun, karpuz ve hıyar gibi meyvelerde safraya çok çabuk etki ettiklerinden tüketiminden özellikle uzak durulması belirtilmiştir. Elma, mayhoş nar, koruk, ekşili şerbetler, limonata, sirkencebinin (suyun içine bir miktar bal ve limon katılması ile oluşan içecek) az miktarda kullanılabilceği ifade edilmiştir.

İçilecek suya kâfi miktarda sirke eklenip kullanılabilceği ve sirkeli salatalar yenilmesi sağlığı korumaya yeterlidir. Ancak şiddetli öksürükte ve sirkeye hassasiyeti olan kişilerde yalnızca sirkeyi koklamak ve yüze sürmek ile korunmada yeterlidir. Mideyi yormayan ve ağırlığa sebep olmayan gıdalar tercih edilmelidir. Pirinç ve frenk arpasından yapılan çorba, piliç ve tavuk etleri koyun etinden yapılmış söğüş ve kebab ve sebzeler kana hiddet ve hararet verici patlıcan ve lahanadan başka kabak ve mülhibe, ¹⁰²taze fasülye, razyana filizleri ve semizotu gibi kolay sindirilen hafif gıdalar tercih edilmesi tavsiye edilmektedir. Kötü yağ ile pişirilmediği takdirde yeterli miktarda pilav ve zerdenin kullanılmasının zararı olmadığı ifade edilmektedir.

İçki ve afyon¹⁰³ gibi keyif verici maddelerden de kaçınılması gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü bunlar kanı hararetlendirdiği ve safrayı coşturduğu için hastalık döneminde kullanılmaması gerekmektedir. Bazı baharlı çiçek ve otların damıtılmış suları (özleri) ve yağlarının yeterli miktarda kullanılmasının sağlığın korunmasında ve hastalık esnasında, hastalığı hafiflettiği gibi tamamen ortadan kaldırdığı yönünde tecrübe edildiği ve bu tür takviyelerin hasta sağlığına çok fayda sağladığı yönündeki bilgisini paylaşmıştır.

Kısaca nane kullanmanın fayda sağladığı tecrübe ve bilimsel veriler ile kanıtlanmıştır. Sabah ve akşam yemeklerden önce bir fincan damıtılmış nane suyu, oğul otu, kekik veya ağaç kavunu kabuğunun suları kullanılırsa mideyi, damarları ve sinir sistemini güçlendirir ve yenilen yemeklerin layıkı ile sindirilmesine yardımcı olur. Damıtılmış nane yağı veya az önce adı geçen bitkilerin yağlarından birkaç damla bir kâse suya damlatılıp iyice karıştırılırsa elde edilen bu su, kullanılan o bitki yağının damıtılmış suyu gibi olur. Bu suların biri yemeklerden önce belli bir aralıkla kullanılırsa hastalığa karşı oldukça fayda sağladığını söyler. Veya bir

¹⁰² Almancaya çevrilen transkriptinde eserin aslında geçmediği halde bamya sebzesi eklenmiştir.

¹⁰³ Almancaya çevrilen transkriptinde Hindistan'da bulunan İngiliz bir tabip olan Rogers'in kolera hastalarının afyon kullanmasının tehlikeli olduğundan, kullananların Anurie'ye (idrar yapamama) neden olduğundan ve bu İngiliz hekimden 100 yıl önce Mustafa Behçet Efendi'nin aynı fikri savunmasının Türk Tıbbı için övünç duyulacak bir durum olduğundan bahsedilmiştir.

fincan sade suya on ya da onbeş katre (damla) Kral Suyu¹⁰⁴ veya Melisa Ruhü¹⁰⁵ damlatılarak kullanılsa bile faydası görülür. Soğan ve sarımsak kana hararet verdiğiinden dolayı hastalık döneminde tüketmek zararlı iken hastalığa yakalanmadan önce tüketenlerde havada bulunan hastalık mikrobunun vücuda bulaşmasını engelleyici bir özelliği ihtiva ettiği ve bunun dikkati çeken bir durum olup ve tecrübe edildiği ve yine bu durumun, öncesi bilinmeyen günlerden o güne kadar tıp ilmini bilenler katında tecrübe edilerek kabullenildiği ifade edilmektedir. Kalbe zayıflık verecek ve güçsüz düşürecek derecede korkudan ve endişeden uzak durmak (moralini iyi tutmak) gerektiği ve bu şekilde kalbi güçlü ve sağlam tutmanın yanı sıra hastalığa sebep olan durumlardan da özellikle sakınır davranışta bulunulmasından başka en büyük ve hayırlı olan Allah'ın korumasına sığınmaya ek olarak işini Allah'a bırakarak kaderine razı olma ile en güçlü vesilelerden koruyucu olan Allah'a sığınmak gerektiğinin apaçık bir delil olduğunu ifade eder.

Üçüncü Bölüm

Hastalık görüldüğünde uygulanacak önlem, tedaviler ve ilaçlar bu bölümde açıklanmaktadır. Adı geçen hastalık açıkça görülmeye başladığında yani şiddetli bir baş dönmesi açıkça görüldüğü anda bir dakika bile kaybetmeden hastanın ayaklarını ve ellerini fanilya, çuka veya hamam kesesi ile kuvvetlice ovulması gerektiği bazen sadece ovmanın yeterli olmayacağı bazı hiddet vericilerin ovma için kullanılan bezlere sürüldükten sonra eller ve ayaklara sürüp ovan o kişiler ayrıca adı geçen ve kullanılan hiddet verici maddelere ellerini bulayıp ovulan yerlerde hararet, kızarıklık ve kabarma meydana gelinceye kadar sürekli ve kuvvetli bir şekilde ovulmaya devam etmesi gerektiğinden bahseder.

Mesela birkaç baş sarımsak, soğan, tuz, hardal, biber, kırmızıbiber, keskin arak (sirke veya içkiler)¹⁰⁶ nişadır (amonyak), sedef otu ve tiryaktan (afyon) o an bunlardan hangileri

¹⁰⁴ Batı dünyasında "Geber" namı ile simyacıların babası olarak anılan İslam âlimlerinden Ebû Mûsa Câbir bin Hayyân (721-815) tarafından bulunan altın elementini eritme özelliğine sahip bir asit içerdiğinden Kral Suyu olarak anılır. Bu suyun bulunması kimyanın dönüm noktalarından sayılır. Latince adı Aqua Regia'dır Dünya üzerinde birçok simyacıların krallara sunduğu bu içecek altından elde edilen bir çözeltilidir. Altını küçük yapı taşlarına ayırarak sıvı içerisinde çözünmesini sağlar. Sıvı, altın çözülmeye başladığında mor ve tam çözüldüğünde kırmızımsı bir renk alır. Kral Suyu keşfedildikten sonra birçok kral ve hükümdarın hergün uyandığında yarım çay bardağı kadar içtiği rivayet edilmektedir. Kral Suyu karışımının hem vücudun element ihtiyacını karşılamak hem de vücuttaki ph değerini artırarak hastalıkların tedavisinde ve direncin artmasında oldukça etkili olduğuna inanılmıştır Altının'ın çözünmesi için kullanılan 1 birim nitrik asit ve 3 birim nitrik asit ile elde edilen karışım ile isim ve özellik benzerliği nedeni ile eskiden kullanılan Kral Suyu ile günümüzde kullanılan Kral Suyu aynı değildir. Günümüzdeki Kral Suyu'nun içilmesi ölümcül sonuçlara sebep olabilir. (<https://www.eraysarikaya.com.tr/kral-suyu-nasil-hazirlanir-aqua-regia-asit-cozeltisi/>, erişim tarihi: 07.07.2019)

¹⁰⁵ Oğul Otu özü.

¹⁰⁶ Sirke ismi daha önce açıkça yazıldığı halde burada arak olarak yazılması, içki anlamında kullanıldığı düşüncesini akla getirmektedir.

bulunabilir ise hepsi, birkaçı veya biri sirke ile karıştırılarak merhem gibi önce ovma işi için kullanılan beze bolca sürüldükten sora ovma işinin kızarıklık, hararet ve kabarma meydana gelinceye kadar devam etmesi gerektiği, ovan kişinin ovmaya gücü yok ya da ovacak durumda biri bulunamazsa çok çabuk bir şekilde bilgili ve işini iyi yapan hekime haber verilmesi gerekir. Bu hekimin fikrinde ve becerisinde hangi damardan olursa olsun kolundan ve zamanında kan alınıp yüz yirmi dirhem¹⁰⁷ ya da hastanın yaşı ve fiziksel durumu değerlendirilerek en uygun vakit, şekil ve oranda kan alınması gerektiğini bildirir.

Eğer tabip birkaç saat gecikir ve hastadan kan alınamaması söz konusu olursa, bu korkulacak ve endişelenecek bir durumdur. Belki de bu saatten sonra hastadan kan almanın bir faydası olmayıp kan alınsa dahi hasta ölebilir. Böyle bir gecikme durumunda doktorun gelip gelmemesine bakılmaksızın acil bir şekilde yaradana sığınıp hastadan kan alınmalıdır. Daha önce açıklandığı üzere damarlar içeri doğru çekilip belirginliği kaybettiği için damar bulunamaz ve kan almak mümkün olmaz. Mümkün olduğu durumda dahi kan akışı çevreden merkeze yani bedene dağıldığı yerden kalbe doğru yönelir. Bu durumda damara neşter vurulsa dahi kan akmaz. Bu hal ile karşılaşınca daha önce uzun uzadıya anlatıldığı yöntem ile kan alınacak bölgenin gereği gibi ovulması ile damarlar belirginleşir ve kan almak mümkün olur. İmkân var ise hastaya adaçayı veya papatya demlenip içirilerek kan merkezden çevreye yani kalpten bedene doğru yönelmesi sağlanır ve damarlara kan gelerek belirginleşir ve böylece kan alınabilir. Mustafa Behçet Efendi'nin burada asıl anlatmak istediği kan dolaşımının sağlıklı bir şekilde işleyişini sağlamaya çalışmaktır. Bu hastalıkta hastadan kan almak, kanın hararet ve mikrobik durumu gereği olmayıp, her hangi bir yöntem ve şekilde kişideki kanının bünyeden çıkarılması büyük bir fayda sağladığı görüldüğü içindir.

Midenin üst bölgesi göbek bölgesinde sancı hissedildiğinde o bölgeye yirmi kadar sülük yapıştırmak bu durumun ilacıdır der. Bu bölgedeki sancı için keskin arak (sirke, içkiler) veya iksir, acı elma yağının merhem şeklinde hazırlanıp sancılı bölge üzerine sıkı sıkı sürülmesi gerektiğini veya bu bun yerine beş on tane kırmızıbiber ve zeytinyağını gerektiği gibi kaynatıp ağırlı bölgeye sürülmesini veyahut da yeteri kadar nane yağı veya biberiye yağı ile zeytin yağı merhem gibi oluncaya kadar karıştırılıp ağırlı bölgeye sürülmesi ve üzerine ise ısıtılmış bir tülbent örtüleceğini söylemektedir. Hastadaki bu ağrıyı gidermek için bir başka çözüm olarak papatya çayı veya bir fincan suya bir damla nane yağı veya diş otu yağı veyahut da biberiye yağı damlatılıp ağrıyı sakinleştirip durdurması için içirilmesi önerilmektedir. Eğer

¹⁰⁷ 1 dirhem 3,2073625 gr. Dirhem, okka'nın dörtyüzde biridir. 1 Okka/Kıyye (400 dirhem) 1,282945 kg.dir. Metinde 120 dirhem deniyor ki bu da 384.8835 grama tekabül eder.

ağrı kesilirse bu şifanın bir belirtisidir. Bu ağrının kesilmesinden sonra hastanın daha dinç olmasını sağlamak için papatya çayı veya mirur çiçeği veya çay içirilip hastanın bir miktar daha düzelmesine gayret olunur.

Bu hastalıkta gerek salgın sebebi gerek acil olarak izlenecek olan yöntemler anlatıldığı şekilde uygulanıp kullanıldıktan sonra Allah'ın izni ile takip eden günlerde hastalıktan kurtulma müjdesi tecrübe olunmakta ise de hastalık görülür görülmez kan almak ve ovmak gibi yardım gerektiren durumlar ihmal edilip müdahalede birkaç saat geç kalındığı takdirde sonradan müdahalenin fayda sağlamadığı herkes tarafından kabullenilmiş ortak bir görüştür.

2.1.1.4. Kolera Risalesi'nin Transkripsiyonu

Kolera Risalesi

Hekimbaşı Sudûrdan Elhac Mustafa Behçet Efendi

Dâr'ül Tıbbât'ül Âmire, 1247 Hicri

Cümleye ma'lûm olduğu vech' üzere beyne'n-nâs zuhûr etmekte olan illet-i cedîdenin vukû'u irâd olunan şemâtât ve guluvv ve efrâtdan nazâr-i kât' ile şimdiye kadar hafif ve kalîl ve denilen mertebe bîhamdihi teâla sâyi ve kesîr değil ise de tehlikeden nefsi hıfz ve vikâye zımında sarf-ı irâde- i cüz'iyeye ile esbâb-ı def' ve tahaffuza teşebbüs olunmak meşrû' ve mâ'kûl olmağın kable'l - vukû' târiki hıfz-ı sıhhat ve bil - vukû'u ba'zı mertebe keyfiyet-i muâ'lecât-ı bâst ve beyân olunmak hidmet-i riyâset-i etibbânın farîzay-ı zimmet ubûdiyeti olmakla mücerret ibâdallâha isâl-i menfeât zımında iş bu varaka bir mukaddime ve üç bâb üzerine keşîde-i sutûr imlâ kılındı.

Mukaddime

Bu illet-i muhterik safranın mideye ve ema'ya insibâbından nâşî âlâ ve esfelden kay-i ishâl ile bilâhare ekseriyâ mevt-i intâç etmek üzere lisân-ı azbû'l - beyân Arâbide Heyza ve Maraz-ı Esved tabir eyledikleri illet-i vehîme olub ancak böyle salgın olarak beldeden beldeye ve ba'zı rivâyete göre insandan insana teâtî ve sirâyet tarîkiyle ekall müddette katl ve ihlâk eylemesi işidilmeyüb Kütüb-ü Etibbâ da dahî tahrir olunmamışiken tahminen 1230 tarihlerinde evvelâ Hindistan ikliminde zuhûr ve Nehr-i Hint kenarlarını takip ederek hafif ve şedîd gâh¹⁰⁸ zuhûr ve gâh bir müdded gaybûbet ile Acem ülkesini ve bilâhare memâlik-i şarkiye-i şimâliyenin alçak mahalleri ve nehirlî ve göllü taraflarında vukû' bulmakta olduğu

¹⁰⁸ "Hafif ve şedid gâh" kelimeleri Nafiz Uzluk'un transkribinde mevcut değildir.

gazate evrâkı ve ba'zı Etibbâ Mekâtibinden münfehîm ve müstebân olub kezâlik bu illet bahrdan uzak nehri şâmil olan emâkim ve bilâ'dda zuhûr eyledikde begâyet şedîd ve pek az müddetde ihlâk eyleyüb deniz kenarları ve cezîrelerde sirâyet-i kalîl ve sâri olduğu takdirde dahi hafif ve sâlim idüğü bi't-tecrübe derece-i subûta kâribdir.

Bâb-ı Evvel

Maraz-ı mezbûrun keyfiyeti bed' ve ahzı ve a'râz ve âlâmâtı beyânındadır. Ekseriyâ bir sebep-i zâhir ve meşhûd ve ma'lûm olmaksızın mizâcsızlık ve hastalığa dâir kat'an bir şey mevcûd değıl iken def'aten yere düşmek derecelerinde bir şedîd baş dönmesi zuhûra gelüb anın üzerine ayaklar ve ellere parmak uçlarından bed' ile bir berûdet ve soğukluk gelüb¹⁰⁹ ol soğukluk yukarıya çıkararak eller ve ayaklar büzülüb mide üzerinde yahûd iki taraflarında batında bir ağırlık bâdehû bir şedîd veca' hâsıl olur ve bu halde iken çehre ve sâir azâya kemûdet yani morarmak gelerek gışşıyân(gaseya)n urûzuyle kanı siyah mute'affin maddeler kay' etmeğe başlayub ve anın üzerine bu misüllü müte'affin madde ile ishâl dahi zuhûr edüb müddet-i kalîlede mevte mu'cib olur. Ba'zı def'â üç¹¹⁰ saat zarfında ve belki daha ekall müddetde ihlâk eder. Zikr olunan a'raz ve âlâmet her hastada nesik vâhit üzere olmayub belki ba'zısında takaddüm ve te'ehhür eder. Ve ekseriyâ hastanın damarları ol mertebelerde içerye gömülürki kan alınacak vakitte damarlar bulunamayub marıza nane yağı ve ada çayı ba'zı hiddetli şeyler verülmedikçe damar meydana çıkub kan alınmak mümkün olmaz. Ve ba'zen dahî damara neşder vuruldukta kan çıkmaz.

Bâb-ı Sâni

Vukû'udan mukaddem bu illetden tarîk-i muhâfaza ve perhiz-i ve himyenin suretleri beyânındadır bi't-tecrübe tahkîk olunduğuna göre bu illet zuhûr eyleyen haneye mümkün mertebe uğranmayub ve bu misüllü hastanın yanında olanlar ile dahi sohbet ve tekarrübden hazer eyleyeler. Zira ta'unda olduğu gibi lems ve iltisâk tarîkiyle dahî sirâyeti tecrübe olunmuştur. Ve bir hanede zuhur eyledikde der- akab hastanın cemi' esvâbı gasl ve tathîr ve odada olan cemi' eşya yıkanub ol oda beş, on gün kadar kapalı olmak üzere terk oluna. Ve ol hanede birkaç gün çömlek derûnunda sirke tabh oluna ve mümkün mertebede hasbe'l - mevzi alçak ve birbirine haneleri sık mahallere uğranmayub bi'l - iktizâ varıldığı takdirde sirke yahûd Hırsız Sirkesi yahûd Nişadır Ruhu hiç olmaz ise ve sarımsak şemm oluna. Ve her

¹⁰⁹ “anın üzerine ayaklar ve ellere parmak uçlarından bed' ile bir burûdet ve soğukluk gelüb” cümlesi Uzluk'un transkribinde mevcûd değıldir.

¹¹⁰ Uzluk bunu sekiz olarak transkribe etmiştir.

mahalde bu misüllü eşya koklayalar ve haneleri kevenlik¹¹¹ yahûd katran yahûd servi kozalağı yahûd ardıç tohumu ile günde birkaç def'a gereğı gibi tathîr edeler. Yani tütsüliyeler. Ve kadr olunduğı mertebede havadar mahallerde beytütet ve ikâmet eyleyeler ve daima beden nemnâk bulunub soğuk dokunmaktan sakınalar ve ayakları ısıcak tutub daima çorap yahûd terlik giyeler.

Bu illetin sebab-i mâddisi yanık safra olduğundan nâşî safrayı ziyâde edici ve tahrîk ve ihtirâka sebab olucu me'kûlât ve meşrûbâtдан dahî perhiz ve himye eyleyüb ve böyle günlerde galîz ta'amlardan ictinâb ve kalîlü'l - mikdar hafif gıdalar ile kanaât ve iktifâ edenler iş bu illet-i muvahhişeden tahlîs-i giribân-ı cân eddikleri rutbe-i' tevâtür emr-i müsellimdir. Ez-cümle zeytun yağıyla ma'mûl cemi' ta'amlar bu marâzın bir büyük davetçisidir derler. Zirâ zeytun yağı demi müfsid ve safrayı ihtirâka müstei'd eder. Kezâlik galiz yağlı ve hamur işi ta'amlarki puâça ve yağlı çörek ve börek ve helva ve baklava¹¹² ve lokma ve gözleme emsâlidir. Hülâsa cemi' galiz ve hazmı ağır ta'amlardan perhiz ve himye eyleyeler. Etrâfdan vürud eden Ettibbâ Mekâtibinden müstefâd olduğü vech' üzere süd ve südlü ta'amlar ve yumurtadan dahi mertebe-i' kemâlde perhiz ve içnâb lazımdır. Zirâ bunlar letâfetlerinden nâşî tez safraya müstahil olurlar. Yani safra olurlar ve buna mûmâsil erük, şeftali, kaysı ve kavun ve karpuz ve hıyar emsâli meyveler dahi letâfetlerinden tez safraya munkalip olmaları ile eklden içtinâb ve hazer olmak vâcibindendir. Elma ve mayhoş nar ve koruk ve ekşülü şerbetler ve limonata ve sirkecebiyn müstendil ve kalîl olarak isti'mâli câizdir. Adeta içilecek suya mikdâr-ı kâfi sirke izâfe olunub isti'mâl olunmak ve sirkeli salatalar isti'mâli hıfz-ı sıhhate medâr-ı vâfi ve kâfidir. Meğerki şiddetli öksürükte ve sirke dokunur ba'zı mizâcda evvelâ ol surette sirkeyi yalnız koklamak çehreye sürmek ile iktifâ olunur. Ekl olunmağa sâlih olan tâ'amlar hazm-ı seri' ve mideye yük ve siklet olmayacak gıdalardan ibâret olmağın.

Ezcümle pirinç ve Frenk arpasından ma'mûl çorba ve piliç ve tavuk etleri ve ala koyun etinden yapılmış söğüş ve kebab emsâli ve sebzevâtdan deme hiddet ve harâret verici badincan ve lahanadan ma'adâ kabak ve mülhibe¹¹³ ve taze fasulye ve razyana filizleri semizotu emsâli latîf-ül hazm ve hafif ta'amlar isti'mâl oluna. Mu'tedil-ül mikdar pilav ve zerde isti'mâlin dahi zararı yoktur. Meğerki fenâ yağ ile pişmiş ola. Kezâlik hamr ve a'râk ve rom ve sair ervâh-ı hare ve hade ve afyon emsâli mükeyyifât isti'mâlinde dahi hazer

¹¹¹ Uzluk "kevenlik" kelimesini "günlük" olarak okumuştur. Cümlelerin tamamına bakıldığında sıra ile bitki isimleri sıralanırken bu kelimenin günlük diye yazılması cümlelerin anlam akışını bozmaktadır.

¹¹² Uzluk bu kelimeyi transkribe etmemiştir.

¹¹³ Nafiz Uzluk Almancaya çevrilen transkriptinde eserin aslında geçmediğı halde "bu mülhibe" kelimesinden sonra "bamyâ" kelimesini eklemiştir.

lazımdır. Zirâ bunlar dahi demi ihrâk edüb safraya hiddet ve ihtirâka isti'dâd verir. Ancak ba'zı baharlı çiçeklerin ve otların mukattar suları ve yağları miktârı mu'tedil isti'mâli gerek kable'l - vukû' hıfz-ı sıhhat ve gerek ba'del vukû' def'-i illet zımında tecrübe olunub menâfi'-i kesîresi müşâhade olunmuştur. Ez-cümle nağna isti'mâlinin nef'i ittifâk ile mücerreb ve müsbeddir

Yani sabah ve ahşam ta'âmlardan mukaddem bir fincan mukattar nağna suyu yahut oğul otu ve kekik ve ağaç kavunu kabuğu suları isti'mâl olunsa mideye ve asâba kuvvet verüb ta'âmı lâıyıkıyla hazm ettirir. Yahud mukattar nağna yağı ve zikr olunan eşyanın yağlarından biri birkaç damla bir kâse suya damlatılıb suyu bir eyüce çalkadıktan sonra ol su biaynihi ol yağın mukattar suyu gibi olur. Bu suların biri ta'âmlardan mukaddem ve aralıkta isti'mâli begâyet nâfi'dir. Yahud bir küçük fincan sâde suya on yahud onbeş katre kral suyu yahud melisa ruhu damlatılıb isti'mâl olunsa bu dahi begâyet nâfi'dir. Soğan ve sarımsak kana harâret vermesi ile muzırr olmak lazım gelir iken bunları isti'mâl edenlerde illet-i mezbûre isâbet etmediğine dikkat ve tecrübe olduğundan ma'adâ soğan ve sarımsak ekli fesâdı havadan bedeni muhâfaza eylediği kadimü'l - eyyâmından berü ettibbâ indinde mücerrebdır. Bunlardan mâ'adâ kalbe za'f irâs eyleyecek mertebede havf ve hirâsdan mücânebet olunub kalbi kavî tutmak ile elden geldiği kadar esbâb-ı tahaffüze tevessül ve i'tinâ ve mâ'adâsını canâbü'l- hayrû'l hâfizine havâle ile ezyâl-i tevekküle teşebbüs ve ilticâ olunmak akvâyı esbâb-ı tahaffüz olduğuna emr-i bedîhî ve âşikârdır.

Bâb-ı Sâlis

İlletin zuhûru indinde iktizâ eden tedâbir ve ilâç beyânındadır. Maraz-ı Mezbûr zuhûr eyledikde yani bir şedit baş dönmesi zâhir olduğu an bir dakika fevt etmeksizin hastanın ayakların ve ellerini fanilya bezi yâhûd çuka parçası ve yahud hamam kesesi ile gâyet muhkem ovalar. Ancak yalnız sadece ovmak kifâyet etmeyüb belki ba'zı hiddetli uyandırıcı eşyayı faniliyeye ve ellere ve ayaklara sürüb ve ovan kimesneler dahi eşyâ-i mezbûre ile ellerini bulayub ol mevzilere kırmızılık ve harâret ve kabarmak gelinceye kadar hemân kuvvetli kuvvetli ovalar. Mesela birkaç baş sarımsak ve soğan ve tuz ve hardal ve biber ve kırmızı biber keskin arak ve nişadur ve sedef otu ve tiryak bunlardan her kangısı bulunur ise yalnız yâhûd birkaçı ile beraber dökülüb sirke ile merhem oldukda ovulan mahallere ve faniliyaya bolca sürülüb kızarmak ve hiddet ve harâret gelinceye kadar hemân ovmaktan hâli olmayalar ovmak maslahatına bed' olduğuna an seri'ân ve âcilen ma'rifetlü bir tabib celb

olunub onun re'y ve ma'rifetiyle her kangı damardan olur ise olsun kolundan ve saatlice fâsd olunub yûzyirmi dirhem yâhûd ziyâde muhtezâ-i vakt ve hâl ve sîn ve sâle göre kan akıdalar.

Tabib birkaç saat yetişemeyüb kan almak te'hir olunduğu takdirde korkulurki sonra fâsdın fâ'idesi olmayub meriz vefât eyleye. Bu surette tabibin gelmesine bakmayub hemân mütevekkile fâsd oluna beyân olındığı vech' üzere damarlar içeriye çekülüb kan alınmak mümkün olmaz. Mümkün olduğu takdirde dahi dem muhadden merkeze yâni etrâf-ı bedenden kalbe doğru teveccüh ettiğinden damara nişder vurulduğunda kan çıkmaz. Bu surette tarîki sâbık ve meşrûh üzere fâsdı mahalli gereği gibi ovularak ve mümkün olur ise ma'rize (merize) adaçayı yâhûd papatya matbûhu verilüb demi merkezden muhite yani kalpten etrâf-ı bedene davet etmek takribiyle damara kan gelüb fâsd mümkün olur. Ve bu marazda ekseriyâ kan alındığı demin harâret ve afûneti Sebebinden olmayub belki kan almak demi hârice davet olduğunda her tarîk ile fâsdın fâide-i küllüyesi görülmektedir.

Midenin üstü ve göbek mahallerinde veca' ve sancu zuhûr eyledikde ol mahalle yirmi kadar sülük yapıştırmak ile ilaç olunur. Yâhûd veca' mahalline keskin arak yâhûd iksir zülhasa acı alma yağı ile merhem yapulub veca' üzerine sıkıca sıkıca vaz' olunur. Yâhûd beş on dâne kırmızı biber zeytun yağıyla gereği gibi kaynadub vaz' olunur. Yahud mukattar nağna yağı yahud biberiye yağı zeytun yağıyla merhem gibi olunca karıştırılıb veca' üzerine sürülüb üzerine hafif ateşte ısınmış ısıcak dülbent örtülür. Ve yukarudan dahi çay gibi hafif kaynamış papatya matbûhu yahud bir fincan suya bir damla nağna yağı yahud diş otu yağı yahud biberiye yağı damlatılıb veca'yı teskin için içirilür. Veca' sükûnet geldikde beri' ve şifanın âlâmeti olub bundan sonra merizi fil cümle dirilmek lazım olmağla çay gibi kaynamış papatya yahud mürûr çiçeği yahud çay matbûhu verilüb hastayı cüz-i' diriltmeye sa'y olunur. İşte bu illetde gerek esbâb-ı tehaffüz ve gerek tarîk-i mu'âcelât zikr olunan vech üzere imâl ve isti'mâl olundukta bi şifâ' i'l-lahi teâla suhûlet ile halâs mübeşşir olduğu yevmiye tecrübe olunmakta isede vukû'u illetde tiz elden kan aldırma ve ovdurma gibi iktizâ eyleyen imdât ve iânedden ihmâl olunub birkaç saat hâli üzere terk olunduğu takdirde mu'âlecat-ı lâzîmenin dahi nâfi olmaduğu müşahâde olunmuştur. Velhemdülillahi evvelen ve ahiren. Ve kad tab'ı hazihî risâletü'l me'rûbe fi şehri rabû'ü'l - evveli sene tisa' ve erbâin mie'teyn ve elf min hicreti min hevtabi-il kulub afiyet-ül ayiden aleyhül salatü fil külli vakt' ve an 1247

2.1.2. Hezar Esrar

Behçet Efendi'nin yazmaya başladığı bu eser, eski tıbbı dair folklorik mahiyette bilgileri ve bazı ilaç formüllerini ihtiva etmektedir. Bir nevi halk arasında çeşitli hastalıklarda kullanılan ilaçların bir derlemesi olup 1862'de basıldı¹¹⁴. Eser 850. maddeden itibaren Mustafa Behçet Efendi'nin kardeşi Abdülhak Molla yazmaya devam etmiş, ancak oda bitirememiştir. Daha sonra Abdülhak Molla'nın oğlu Hayrullah Efendi Tarafından 1000 madde olarak tamamlanmıştır. Eserin taş baskı olarak yapılmış tarihsiz bir neşri daha vardır¹¹⁵.

Mustafa Behçet Efendi'nin yaptığı çeviriler bir tarafa bırakılarak Adıvar gibi, bilim tarihi yazarları onu bu eseriyle değerlendirmişlerdir. Bu eser, aslında Mustafa Behçet'in kendi döneminden öncesinden başlayıp kendi dönemine kadar, tedavi için uygulanan yöntemlerin ve muhtelif maddelerin varsa rivayet eden doktorların isimleri ile anılmak suretiyle bir araya getirilip, kısa kısa bilgilerin verildiği, folklorik mahiyette yazılmış bir kitap şeklindedir¹¹⁶. Kitapta ele alınan maddeler bilimsel olarak açıklanmaktan çok halktan derlenmiş gibidir. Herhangi bir bilimsel niteliği yoktur. Adeta yazar bunu boş vakitlerinde oradan buradan topladığı bazı bilgileri bir araya getirerek kaleme almıştır. Dolayısıyla bu kitaba bakarak, Mustafa Behçet'in gerek bilimsel yanını ve bilgisini gerekse, bilime yaptığı hizmetleri değerlendirmek doğru olmaz¹¹⁷. Mustafa Behçet Efendiyi bu eseri üzerinden günümüz gazeteci yazar Nihat Genç'de Köpekleşmenin Tarihi adlı kitabında eleştirmektedir. Türk tıp tarihine birçok katkı sağlamış ve birçok eser kazandırmış Mustafa Behçet Efendi'yi sadece bu eser üzerinde yermek yersizdir. Bu durum bir karikatüristin sisyasi bir kişinin yaptığı yanlışları ince bir mizah ile karikatürize etmesini cizdiyetsizlikle suçlamak gibi bir yaklaşımdır. Toplumda tiyatrocular ve karikatüristler gibi kimselerin yaşadıkları dönemi sert bir üslup kullanmadan eleştirmeleri normaldir ve olması gerekir. Asıl bu üslupla eleştiri yapılmadığı takdirde toplum karanlıkta kalmaya mahkûm olur. Folklorik amaçla derlenen bir eseri çağdışı olarak kabul etmek kanımızca doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Mustafa Behçet Efendi'nin Hezâr Esrâr adlı bu eserini 2016 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türk Dili Edebiyatı Bölümünde yüksek lisans

¹¹⁴ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 330.

¹¹⁵ Nil Sarı, "Behçet Mustafa Efendi", *TDVİA.*, C. 5, s. 345.

¹¹⁶ Zuhâl Özyaydın, *Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1990, s.92-94

¹¹⁷ Kâhya, Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 289.

yapan Fırat Tuna transkribe etmiş ve değerlendirmiştir. Eseri tezimizde kullanmak amacı ile 2013 yılında Atatürk Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi Özege Salonundan elektronik ortamda edinerek eser üzerinde çalıştığım halde türlü nedenlerden ötürü tezi adı geçen bu yüksek lisans tezinden önce teslim edemedik. Aslında adı geçen eserin transkripti ve değerlendirmesi bittiği halde Mustafa Behçet Efendi'ye ait diğer eserlerini de araştırıp tezimizde işlediğimizden dolayı gereken sürede bitiremediğimizden çalışmamızı tamamladığımız Hezar Esrar adlı eseri tezimizin içerisinde çıkarmanın daha etik bir davranış olduğunu düşünerek ilave etmekten vaz geçtik.

2.1.3. Tertib-i Ecza

Hacca giden yolcular için hazırlanmış sağlık rehberi niteliğinde bir eserdir¹¹⁸. Osmanlı Devleti ricalinden Mustafa Reşit Efendi¹¹⁹ (ölm. M.1829/1830 – H.1231/1816'da) hac farızasını yerine getirmek için Hicaz'a gider. Yolculuğu sırasında özellikle çöl sıcağında insan sağlığının bozulduğunu, alınacak tedbirler ve uygulanması gereken tedavilerin bilinmemesinden dolayı birçok kişiyi hayatını kaybettiğini görür. Bunun üzerine beraberinde götürüp birçok kez denediği ilaçları yazarak II. Mahmud'a (1808-1839)¹²⁰ arz eder. Matbaaa-i Amire Nazırı Abdurrahim Muhib Efendi bu drogları¹²¹ 1803'de Mes'ûd Efendi'nin yerine Hekimbaşı tayin edilen *Reisü'l-ettiba* Mustafa Behçet Efendi'ye götürür. Behçet Efendi bilimsel yönden inceleyerek kendi bildiği bazı ilaçları da ilave ederek imzalar. Mustafa Behçet Efendi'den onay alan Tertîb-i Ecza, Mehmed Edip b. Mehmed Derviş'in Hac ile ilgili olan eseri *Menasikü'l- Hacc* veya *Nehcetü'l-Menazil* (İstanbul 1232, Bulak 1250, 1252, 1256) adlı eserin sonuna eklenerek yayınlanmıştır¹²². Yine ayrıca Murad Nakşibendi'nin *Nebzetü'l-Menâsik* (İstanbul 1274) adlı eseriyle bir arada İstanbul, Dârü't-Tıbâ'atü'l Âmire'de

¹¹⁸ Nuran Yıldırım, "Türkçe Basılı İlk Türk Kitapları Hakkında, (1232/1817-1273/1856)", *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, III, (1979) s. 444.

¹¹⁹ Mustafa Reşid: Kadıköylü, nişan kalemi ulemsından, 1237 kâğıdı Enderun kâtibi ve haccêandan olup badehu piyade mukabelecisi oldu, 1823'te fevt oldu (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. II, s. 50).

¹²⁰ Nuran Yıldırım, "Türkçe Basılı İlk Türk Kitapları Hakkında, (1232/1817 -1273/1856)" adlı makalede bu gelişmenin I. Mahmud döneminde olduğunu sehven ifade etmiştir. Ancak bahsi geçen ifadelerde verdiği tarih olan 1808-1839 II. Mahmud dönemine tekabül etmektedir. Bu durum II.'nin sehven I. olarak basılmasından kaynaklanmıştır.

¹²¹ Drog: Doğal maddelerden elde edilen ve tedavi amacıyla kullanılan ilaç ham maddesi. <https://kelimeler.gen.tr/drog-nedir-ne-demek-99204>, erişim tarihi : 09.07.2019

¹²² Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Seyfettin Özege kataloğunda *Nehcetü'l-Menazil* nüshasını bularak teyit ettik.

1232/1817'de 14 sayfa olarak basıldı¹²³. Mustafa Behçet Efendi bu eserle Türkçe basılan ilk tıp kitabını yayınladı¹²⁴.

2.1.3.1. Tertib-i Ecza'nın Değerlendirmesi

Bu eserin yazılmasında 1815/1816'da hac vazifesini yerine getirmek için Mekke ve Medine'ye giden Mustafa Reşid Efendi'nin yolculuğu sırasında pek çok hacının hastalandığını tedavileri için uygun ilaç bulamadıklarından vefat ettiklerini görmüştür. Kendisinin bizzat hazırladığı ve çok kere de denediği tedavi ve ilaçları bir deftere kaydederek II. Mahmud'un bu çalışma ve amacından haberdar olmuştur.

Padişah, hacıların bu sorunlarını Mustafa Reşid Efendi'nin çalışmasıyla öğrendikten sonra gerekli tıbbi ilaçların ve doktorun yol masraflarının devlet tarafından karşılanarak bir tabibin hacılar için görevlendirilmesine irade buyurmuştur. Mustafa Reşid'in kaleme aldığı risale, Matbaa-i Amire Nazırı Abdurrahim Muhib Efendi tarafından Reis'ül Etıbbı Behçet Molla Efendi'ye ulaştırılmıştır. O da bazı eklemeler ile Mehmed Edip b. Mehmed Derviş'in Hac ile ilgili olan eseri, *Menasikü'l- Hacc* veya *Nehcetü'l-Menazil* (İstanbul 1232, Bulak 1250, 1252, 1256) adlı kitabının sonuna ekleyerek yayınlattır.

Çinogloza Hapı

Risalede ilk önce Çinogloza hapının¹²⁵ tedavideki pek çok faydasından bahsedilmektedir. İlk olarak ishalin durdurulmasında kullanıldığını bir parça ravend¹²⁶ (ışgın) birkaç tarçın, sümbül hindi (kedi otu)¹²⁷ veya bir fincan papatya çayı ile kullanıldığında mide bulantısını yatıştırarak bir iki defa tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra çinogloza habından sabah ve öğlen bir iki tane kullanılmasını belirlemektedir. Afyon gibi keyif verici maddelere alışkın olanlarda isali kesmek için normal kişilere uygulandığı gibi bir iki tane yerine üçer dörder tane alınmasını tavsiye etmektedir. Normal zamanlarda uygulanan bu yöntem çöl yolunda diğer bitkilerle birlikte kullanmadan hemen bu haptan fazlasıyla kullanılmasını önermektedir.

¹²³ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 330; Nuran Yıldırım, "Türkçe Basılı İlk Türk Kitapları Hakkında, (1232/1817-1273/1856)", *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, III (1979), s. 444; Nil Sarı, "Behçet Mustafa Efendi" *TDVİA.*, C. 5, s. 345.

¹²⁴ <http://rehber.ihya.org/yenirehber/mustafa-behcet-efendi.html>, erişim tarihi: 09.07.2019

¹²⁵ Cynoglossus: köpek dili (<http://www.wikiphyto.org/wiki/Cynoglosse>) erişim tarihi: 30.04.2019; Pilules de cyno glosse (<http://isamveri.org/pdf/km/02/DKM020525.pdf>), erişim tarihi: 30.04.2019

¹²⁶ Kökleri ve sapları ilaç olarak kullanılan karabuğdaygillerden bir bitki (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, İstanbul 1962, s. 1300.)

¹²⁷ <https://dunyasozluk.com/sunbul-i-hindi.html/1193204>, erişim tarihi 09.07.2019

Bu hapın ikinci faydası, nezleden kaynaklı öksürüğü dindirmek için kullanılır. Kullanım şekli, gece yatarken iki, sabah bir adettir.

Üçüncü olarak, anber¹²⁸ hapı, afyon ve tiryak¹²⁹ kullanmaya alışkın olan kişiler birkaç adet kullansalar afyon kullanmaya ihtiyaç duymayacaklarını ifade etmektedir.

Dördüncü olarak kullanıldığı yer, ağrılı basur memelerinde bu haplardan bir tanesini su ile ezip erittikten sonra basur memesi üzerine bir bez yardımıyla bağlanma yolu ile uygulandığında ağrıyı giderdiğini söylemektedir.

Kökya Habi: İshal gerektiren durumlarda kullanılır. Kişinin duruma göre Altı adetten on adede kadar alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Dimağ rahatsızlıklarında ve öksürük ve nezle başlamadan önce bu hapı kullanmanın faydalı olacağını söylemektedir. Mideyi boşaltmak ve temizlemek içinde kullanıldığını ifade eder. Bu hapları tarçın sefufuna¹³⁰ bulayarak veya ilaç kullanımından hemen sonra papatya çayı içme biçiminde kullanılırsa ağrıyı giderdiğini ifade eder.

Zac¹³¹ Ruhü: Birinci faydası çölde sıcaklıktan dolayı ortam durumuna göre havada oluşan kötü ve kokuşmuşluk hissedildiğinde koklama sonucu meydana gelen bulantıyı durdurmak ve rahatsızlanan safrayı ve ishali teskin ederek hafifletmek için kullanılır. Kullanım şekli: şeker şerbetine damlatılarak kullanılır. Bu şekilde kullanımı sonucunda mideyi korur ve kuvvet verir. İkinci kullanım şekli: Sade suya limonata ekşiliği verene kadar damla damla eklemek suretiyle kullanılır. Üçüncü kullanım şekli: Kişinin burnu kanadığında yarım fincan suya bundan otuz damla damlatılıp bir pamuk yardımı ile burun deliğine sokulup kalanı ile şakaklara bir pamuk veya bez ile sürülmek sureti ile kullanılsa Allah'ın izni ile burun kanamasını durdurur.

Makatta ki kanamalı basur memelerinin tedavisi için bunun ile ekşitilmiş su bir pamuk yardımı ile merhem gibi sürülerek kullanılabilir. Yine bunun ile elde edilen ekşitilmiş su ateşli

¹²⁸ Latince adı Croton Elutaria olan çok açık yeşilimsi kabuklu küçük ağaççıklardır. Küba, Meksika, Peru ve Antil adalarında yetişir. Bu küçük ağacın dalları muhtelif uzunluklarda kesilir, sonra özel bıçaklarla uzunlamasına yarılar, kabukları çıkarılarak, hafif güneşte kurutulur. Kuru kabuklar ilaç haline getirmek için suyla kaynatılır. Bunlar kokulu, keskin ve acı lezzetlidir. Dışı sincabi içi sarı renklidir. Acı maddesi kaskarillin sayesinde iştah açar ve hazmı kolaylaştırır. Bunun için 5 gr. amber kabuğu 1 lt. su içinde kaynatılarak içilir. İshalde barsak hareketlerini yavaşlatarak bağırsaklar da su emilimini artırır ve dışkı daha katı çıkar. İshal kesici etki için eşit miktarda yaban yasemini ile karıştırılıp akşamları 30 mg. yutulur. Kokusu sinirleri gevşetir, rahatlatır (<https://www.dinlence.xyz/2018/11/20/amber-bitkisi-ozellikleri-ve-faydalari>), erişim tarihi: 09.07.2019

¹²⁹ Zehirlenmeye ve bâzı hastalıklara karşı kullanılan macun, panzehir, Afyon ve benzeri maddeler (Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lügat*).

¹³⁰ Toz ilaç (Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lügat*).

¹³¹ Demir sülfat (Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lügat*; zâc: göztaşı (Mehmet. Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları).

hastalık nöbetlerinde içilmek sureti ile de kullanıldığında fayda sağlar. Ancak müzmin hale gelmiş göğüs hastalığına sahip ve buna bağlı sürekli öksüren kişiler ve emsalleri bunu kullanmamalı ve uzak durmalıdırlar.

Ayn-ı Seretan¹³²: Mide ekşimesi ve buna bağlı olarak geçirme görülen kişilerde ve kan toplanması yaşayan kişilerde kullanılır. Kullanımı: Yarım dirhem suya ezilerek kullanılırsa tedavi edicidir. Belirtilen şekilde üç gün aralıksız kullanıldığında kan toplanması rahatsızlığına şifa olur. Bu süre içerisinde kişinin aç kalmaya devam etmesi gerekmektedir. İdrar yapmada güçlük çeken kişiler yukarıda bahsedilen tarif üzerine hazırlanan karışımı kullandıklarında bu sorundan kurtulurlar.

Afyon Ruhü: Karın bölgesinde ortaya çıkan ve her ne sebepten kaynaklı ağrı olursa olsun ağrıları dindirmektedir. Kullanım şekli: Bir fincan sıcak kahve veya yerine bir fincan papatya çayı, badem yağı, taze bezir yağı, yeteri kadar kaynamış tarçın suyuna dört katre kadar, eğer kişi afyona müptela ise on katre kadar damlatıp içilse şifa olur. Ruhsal nedenli vesvese, iç sıkıntı nedeniyle çarpıntı ve yürek ürpertisi gibi rahatsızlıklarda, hatta kadınlara görülen ağrılarda (adet dönemi ağrıları) da belirtilen tarife uygun kullanılabilir. Ayrıca ishal, kanamalı ishal ve zehirli ishal vakalarında öncelikle ravend bitkisi veya demir hindi ve emsali teskin edici ürünleri kullanarak mideyi temizleyip sakinleştirdikten sonra, bir fincan papaya çayı veya acı çay veya tarçın veya anason, kaynamış su ile her sabah günde dörder beşer katre içilmek suretiyle tüketilse iyi gelir. Göğüs haricinde kol, diz ve ayaklarda (özetle baştan ayağa) vücutta görülen ağrılarda kırk, elli damlası zeytin yağı veya tereyağı ile karıştırılıp yağ bulunmadığı takdirde direk sürülüp sıcak havlu veya ısıtılmış tuğlanın havluya sarılarak ağrıyan bölgenin üzerine konulsa ağrıyı dindirir.

Kâğıt Hindi: Burun kanamasında az miktarda burun deliğine üfürülerek uygulansa kanamayı durdurur. Aynı şekilde zehirli veya kanamalı ishallerde mide boşaltılıp yumuşatıldıktan sonra yarım dirhem den bir dirheme kadar tüketilse şifadır. Yine aynı tarif edildiği şekilde kullanıldığında kanlı basur ve kokuşmuş irin tarzı kanlı kadıların özel günlerindeki rahatsızlık hariç kişiyi kuvvetsiz düşürecek derecede veren idrar rahatsızlığını keser.

¹³² Endonezya'da yetişen "yengeç gözü" bitkisidir. Tek bir tohumundaki zehir bile insanı anında öldürmeye yeter. Kötü niyetli kişiler bu bitkiyi birilerini zehirlenmek için kullandığından ticareti yasaklanmış durumdadır (<https://www.listedelisi.com/bazilari-evinizde-veya-bahcenizde-de-olan-10-cok-zehirli-bitki>, erişim tarihi: 07.07.2019).

Demir Hindi¹³³: Safrayı yumuşatmak sakinleştirmek için kullanılır. İshal, kanamalı ishal ve zehirli ishal vakalarında faydalı olduğu açıkça görülür. Örneğin İshal öncesi sekiz, on dirhem demir hindi ile yarım dirhem anason veya papatya ile kaynatılıp süzildükten sonra içmek suretiyle tüketilirse faydalı olur. Sekiz dirhemi bir okka su ile on iki saat suda bekletilse ise ekşi bir su meydana gelir. Bu elde edilen ekşi su Zac Ruhlu su yerine muadili sayılıp içilmek suretiyle tüketilir. Bu suya az miktarda şeker ilave edilip kullanılsa bir tür limonata olup hararetili havalarda tüketilmesinde fayda vardır. Tarif edildiği bu şekilde tüketilirse bünyesi kabızlığa müsait olan yani kabızlıktan muzdarip kişilere yumuşaklık vererek kabızlığı giderir.

Kırım Tartar: Safrayı ishal eder ve boşaltır. Sıtma ve benzeri kasılma ve nöbet geçirme türü hastalıklar öncesinde sakinlik ve yumuşaklık gerektiği durumlarda bu kullanılır. Mesela iki dirhemden dört dirheme kadar olan orandaki kırım tartar su ile ezilip eridikten sonra tek seferde birden içilerek bitirilmek suretiyle tüketilmelidir. Eğer hastada kasılma, büzülme, toplanma gibi durumlar görülürse hastaların tedavisi için doz oranı arttırılarak sekiz dirhemden on iki dirheme kadar kullanılır. Ve bir kase şeker şerbetine ekşilik verecek kadar eklenirse limonata gibi olur. Fakat hazırlarken ezilip karıştırma sırasında iyi karıştırılmalıdır. Çünkü iyi karıştırılmadığı zaman altında tortu oluşur. Limonata gibi hazırlanarak tüketildiği takdirde midenin hararetinin söndürür ve safrayı boşaltır ve idrar yolu ile atılmasını sağlar.

Cevz-i Bevva¹³⁴: Türkçede Hindistan cevizi adı ile bilinir. Mide fesadı, sancıları ve karın ağrılarını dindirmek için kullanılır. Bir Hindistan cevizinin üçte biri yemek sureti ile tüketilir. İshallerin her türünü on buğdaydan yirmi buğdaya kadar kavruarak kahve ile birlikte tüketilir. Veya fındık içi kadar Altınbaş tiryakına bulamak suretiyle tüketilir.

¹³³ Demirhindi adı Arapça'da "hint hurması" demek olan "tamr-i hindi"den gelir. 10-25 metre boyundaki ağaçları 7-20 cm uzunluk, 2.5-3.5 cm genişlikte, keçiboynuzu meyvelerine benzeyen, koyu kestane renginde meyveler verir. Ortalama 150 yıl ömürlü bir ağaçtır. Meyve bileşiminde protein, şeker, pektin, A, B1, B2, B3, B5, B6, C vitaminleri potasyum, fosfor, magnezyum, kalsiyum, sodyum, demir, selenyum, bakır gibi mineraller bulunur. Afrika'da baharat olarak kullanılan meyvelerin en başta gelenidir: Hindistan, Senegal, Sudan, Orta Amerika, Guatemala, Meksika yetiştiği ülkelerdir. Eski Yunanlılar ve Mısırlılar M.Ö 4. Yüzyılda demirhindiye kullanmaya başlamışlardır. Afrika'nın bazı bölgelerinde kutsal ağaç olan demirhindinin meyveleri ve kabukları fillere uysal olmaları için yedirilir. Susuzluk giderici olarak ünlenen bu bitki, Osmanlı tıbbı ve mutfağına da girmiştir. Kusma, ateş ve iç sıkıntısına iyi gelmesiyle ünlüdür. Meyveleri, yaprakları, tohumları geleneksel tıpta kullanılır. Baharat olarak ise meyveleri bütün olarak veya sadece etli kısımlarıyla kullanılır. Hint, Orta Doğu ve Güney Doğu Asya yemeklerinde tatlımsı ekşi tadıyla çokça kullanılır. Sanayide şekerlemelere kıvam verici olarak eklenir. Bilinen alerjik ve toksik bir etkisi rapor edilmemiştir (<http://www.sportsinternational.com.tr/health/82/Faydalari-Saymakla-Bitmeyen-Meyve-Demirhindi>, erişim tarihi.09.07.2019)

¹³⁴ cevz-i bevva, cevz-i Hindi, Hindistan cevizi (Devellioğlu, *Osmanlı Türkçe lügat*; Ekrem Demir, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XLVI. S. 16.

Hindistan Cevizi Yağı: Mide, bağırsak ve batında bulunan gaz sancıları ve benzeri gaz sıkışması sebebi ile oluşan sancuları ve ağrıları gidermek için verilir. Bir fincan sıcak kahveye dört damladan sekiz damlaya kadar damlatılarak karıştırılıp içmek suretiyle tüketilir. Ayrıca harici olarak ağrılı bölgeye direk olarak sürüldüğü takdirde de ağrıları durdurur.

Seliha¹³⁵ Hikem (Selh-i Hikem): Ateşli, nöbetli hastalıkların tedavisinde kullanımı oldukça uygundur. Mesela yarım okka sade suya yarım dirhem ezilip karıştırıldıktan sonra azar azar içilerek tüketilmesi ateşi ve bundan kaynaklı susuzluğu giderir. Çöl yolunda tüketilmesi münasiptir. Boğmaca ve boğazlarda oluşan şişlerde su ile karıştırılıp gargara yapılması da gayet faydalıdır.

Anason Yağı: Yel girmesi ağrıları, gaz sancuları ve ağrılarda su ya veya kahveye beş, altı damla damlatılmak sureti ile tüketilirse faydası vardır.

Kükürd Çiçeği: Graves Hastalığı¹³⁶ ve uyuz misali sebebi kişinin kanındaki değerlerindeki değişim ve bozukluk sonucunun cilde yansması olarak görülen hastalıklarda öncelikli olarak mide ravend veya kırım tartar ile boşaltılıp temizlendikten sonra Kükürt Çiçeğinin bir dirhemi üçe bölünüp sabah, öğle ve akşam olmak üzere tüketildiğinde kanda bulunan ve hastalığa sebep olan maddeyi vücuttan dışarı atar. Vücut bunu maddeyi her dışarı attığında sık sık hamama gitmek gerektiğini ifade etmektedir.

Kına Kına: Sıtma gibi ateşli nöbetli hastalıkların her ne türü olursa olsun tedavisi için kullanılan en etkili ilaçtır. Fakat tedavi için kullanılacak kına kına bitkisi gerçeği ve iyisi olmasa dahi sıtma türlerine iyi gelir. İlaç olarak alınacak bitkinin alındığı yer aktarlık işinde meşhur bu işini iyi bilen ve bitkileri tanıyan bir aktar olmalı ve kına kına bitkisinin İngiltere'den toplanan ürünlerden olması gerektiği aktara tembih edilmiş olmalıdır. Kanımızca o dönemde yetişen en iyi kına kına bitkisi İngiltere'de yetişenidir. Sıtma hastalığına tutulmuş kişinin öncelikle midesini ve bağırsaklarını temizleyip yumuşatmak için ravend veya kırım tartar ya da daha önce bahsedilen yumuşatıcı ve temizleyici özelliği olan bitkilerden vererek kişi rahatlatılmalıdır. Bunları birkaç kez kullandıktan sonra dilde tortu

¹³⁵ Seliha: Tarçın yerine kullanılan bir ağacın adı (<https://www.luggat.com/index.php#ceviri>, erişim tarihi: 09.07.2019);

¹³⁶ En yaygın olarak rastlanan tiroid bezi hastalıklarından bir tanesidir. Halk arasında Zehirli Guatr da bilinir. Guatr tipi boyun kalınlaşması, gözlerin patlaklaşması ve deride birtakım belirtiler ile kendini gösterebilir. (<https://www.medicalpark.com.tr/graves-hastaligi/hg-2076>, erişim tarihi: 07.07.2019) ; Graves hastalığı adını kaşifi Robert Graves'den (1796-1853) almıştır. (Demirhan Erdemir, a.g.e. ,s.207.

kalabilir. İŖin özü mideye dolan safra temizlenip boşadıktan sonra bu kına kına bitkisinin toz hali kullanılmalıdır.

Kullanım Ŗekli: Bazı sıtma nöbetleri birgün gelir birgün gelmez. Bu tür sıtmalarda hastayı sıtma nöbeti tutmadığı gün, mesela Salı günü sıtma nöbeti tutsa nöbetin olmadığı Çarşamba sabahı müşhil etkili mide ve bağırsağı boşaltıcı tedavi uygulansa ve akşam saatine kadar birkaç kez bu tedavi etkisini gösterip boşaltım olduktan sonra misal akşam saat sekizde kına kına bitkisinin toz halinin bir dirhemi bir fincan sade su ile karıştırılıp tek seferde içilmek suretiyle içilse saat sekizden gece üçe kadar veya hastanın durumuna göre sabah saat altıya kadar birer saat arayla yine aynı ölçüde içirilmek suretiyle kullanılsa gece saat üçe kadar 8 dirhem kına kına içirilmiş olur. Ertesi gün Perşembe günü olup gün aşırı sıtma nöbetine göre sıtmanın tuttuğı gün olduğundan kına kına bitkisi hastaya verilmez. Fakat bir gün öncesi kına kına kullanıldığında hasta sıtma nöbetini ya hiç geçirmez veya hafif nöbet şeklinde atlatır. Ertesi gün cumadır. Cuma sabahı yine aynı Ŗekil ve oranda, bir dirhemi bir fincan sade su ile karıştırılıp tek seferde her saat başı içirilmek suretiyle hastaya verilirse o gece saat üçe kadar düzenli uygulansa Allah'ın izni ile sıtma nöbeti son bulur. Hastalık geçmediğı takdirde hastaya müşhil etkili ve yumuşatıcı etkisi olan önceden belirttiğimiz tedaviler kullanılıp boşaltım gerçekleştikten sonra yine önceden belirtildiğı ölçüde kına kına verilmelidir. Ancak bilhassa çöl ortamında her saat başı tarif edildiğı ölçüde kına kına almak zor olacağı için dört saatte bir belirtilen ölçüde kullanılabilir.

Sabah erken saatte üç dirhem, gün ortasında, akşam ve gece yatarken üçer dirhem kullanılabilir. Ama midesi zayıf veya mide tutulması gibi rahatsızlığı olan kişilerin her saat başı veya iki saatte bir olmak üzere yarım dirhem kınan kına kullanması yeterlidir. Olurda kınan kına kullanımı sonunda kişi ishal olursa bu durumda sıtmayı nöbetlerinin tedavisine faydası yoktur. Bu durumda kına kınanın kullanımının ardından tedavi için birer veya duruma göre ikişer adet sünüllü zac kullanılmalıdır. Sıtma nöbetleri üç günde bir tutarsa örneğın pazar günü sıtma nöbeti tutup iki gün sonra çarşamba günü nöbet görülürse, pazartesi ve salı günler müşhil özelliğı ihtiva eden ve önceden bahsi geçen ürünler kullanıldıktan sonra belirtilen tarif ve ölçüde hazırlanan kına kınanın iki saatte bir alınması gerekir. Eğer sıtma nöbeti her gün görülen bir Ŗekilde ortaya çıkan türde sıtma ise bu kişilerde kına kına kullanımının faydası 24 saat içerisinde nöbetleri durdurduğı gözlenmiştir. Yani sıtma nöbeti tutup kişide terleme meydana geldikten sonra sıtmanın harareti geçtikten hemen sonra bilindiğı kullanım Ŗekli ile hastaya kına kına tedavisine başlanmalıdır. İkinci sıtma nöbeti gelmeden bir, bir buçuk saat önce kına kına kullanımı bırakılmalıdır.

Kına kına yeterince mideye kuvvet verir. Midesi zayıf ve iştahsız kişiler bulantı ve şiddetli ağrı hisseden kişiler toz haline getirilmiş kına kınadan yarım dirhem kullandıklarında midelerini kuvvetlendirip adı geçen hastalıklardan kurtulmuş olurlar. Veya bir dirhem kabaca dövülmüş kına kına iki fincan su ile on iki saat ıslatılıp etken maddesi suya geçtikten sonra yemeklerden iki saat önce içilse mideyi kuvvetlendirip yemeğin kolay hazmedilmesini sağlar. Mide tembelliğini önler. Bunun ile birlikte kına kına gereği kadar suda kaynatılıp diş eti kuvvetsiz olan kişiler bu kuvvetsizlikten ve gevşek olmasından ötürü diş diplerindeki diş etlerinde meydana gelen kanama ve iltihap tedavisinde bu ürünü kaynatılarak elde edilen ilacı gün içerisinde birkaç defa gargara yapılması diş etlerinin pekiştirilmesini ve kuvvetlenmesini sağlayarak tedavi eder.

Meshuk Raved¹³⁷: Midede şişkinlik veya safra hissedildiğinde mideyi boşaltmak için kullanılır. Kullanım şekli: Yarım dirhemden bir dirheme on buğday ölçüsünde tarçın eklenerek veya bir fincan papatya çayı ile karıştırıp içerilirse faydasını görürüler. Bu iki uygulamadan birini yaparlarsa aynı sonuca ulaşırlar.

Nişadır Ruhu¹³⁸: Özellikle yaz günlerinde güneşin hararetini en çok hissettirdiği zamanlarda ara ara koklanması insanı rahatlatarak bunalmaktan korur ve sıcaklık nedeni ile oluşan sersemlemeye engel olur. Kişi sıcaktan sersemlemiş olsa dahi yeteri kadar koklayıp şakaklarına ve başlarına sürseler kişi kendine gelir ve rahatlar. Vücutta görülen ağrılı bölgelere dahi sürülse ağrıyı yok eder.

Gül Sirkesi: Özelliği bakımından Nişadır Ruhu gibidir. Ancak gül sirkesi koklanmasının yanı sıra buruna dahi çekilebilir başa yeteri kadar sürülebilir. Sıcağın kendisini hissettirdiği güneşli günlerde ve kişinin sıcaktan sersemlediği vakitlerde bir bardak dolusu şeker şerbetine veya sade suya eklenerek içildiğinde fayda sağlar.

Altınbaş Tiryakı¹³⁹: Yarım dirhem veya bir dirhem oranında kullanılırsa ishali keser ve mideye kuvvet verir. Şakaklara sürüldüğünde baş ağrısını giderir.

¹³⁷ Dövülerek toz haline getirilmiş kökleri ve sapları ilaç olarak kullanılan karabuğdaygillerden bir bitki (<https://www.seslisozluk.net/ravend-nedir-ne-demek/>, erişim tarihi 09.07.2019)

¹³⁸ Nişadır ruhu, önceleri boynuz ve hayvan tırnaklarından elde edilen amonyağa halk dilinde verilen isim (<https://kelimeler.gen.tr/nisadir-ruhu-nedir-ne-demek-231193>, erişim tarihi:09.07.2019)

¹³⁹ Pontus Devleti'nin son kralı 6. Mithridates'ten adını alan ilaç, kralın zehirlenerek öldürülmek korkusuyla hazırladığı panzehirdir. Neron'un doktoru Andromakhos tarafından hazırlanan tiryak'ın da kökenini oluşturur. 19. yüzyıla kadar batı'da ve Osmanlı'da her derde deva olarak görülen bir ilaç olan tiryak, Yunanca therion (vahşi hayvan) sözcüğünden gelir. İçeriğinde en yüksek oranda afyon olmak üzere 440-450 nebati ve madeni madde, 2 hayvani madde bulunan macun kıvamındaki tiryakın en iyi kalitelisi olarak Venedik ürünü altınbaş tiryakı kabul edilmiştir. Mithridaticum için 16. yüzyılda venedik'te her bahar tören yapılırdı. Venedik yoluyla istanbul'a gelen

Acı Matbuh: Soğuk algınlığında üşümeği engellemeye ve terleme yolu ile atılacak hastalıklarda kaynatılıp iki, üç fincan içildiği takdirde vücut terlemeye başlayıp hastalık nöbetinin gelmesini engeller.

Tahliyun Yakısı¹⁴⁰: Kan çıbanı tedavisi için yapılacak olan işlemlere muhtaç olan hastalıklarda, bez veya astara sarılan yakı bu ürünü deva için satan aktara çıban üzerine günde bir defa değiştirilmek şartı ile sardırılırsa birkaç günde çıbanı deşip içerisindeki irini maddeyi çıkartabilme özelliğine sahip olduğu herkesçe bilinmektedir.

Sirkencübin¹⁴¹: Yazın sıcak günlerinde su ile yeteri kadar karıştırılıp içildiği takdirde kanın ve safranın hararetini dindirerek teskin eder. Sirkencübin bulunamazsa bir bardak şeker şerbetine az miktarda sirke konulsa sirkencübünün yerine geçer ve aynı etkiyi gösterir.

Kurşun Tozu Merhemi: Bu ilaç sadece Bahçe Kapısındaki Sakızlı Hekimin dükkânından alınmış olmak şartıyla oluşan çatlaklar üzerine eldiven ile gece yatarken sıvı şeklinde ki merhem yumuşak havlu özellikli bir bez yardımı ile sürülürse şifa verir.

Mürver Çiçeği¹⁴²: Soğuk algınlığı yaşayan kişiler çay gibi kullandıklarında terlemeye sebep olur. Mürver çiçeğinin kaynatılan suyuna bez batırılıp ateşli şişkinliklere uygulansa harareti alır ve şişliği indirir.

bu ilacı ilk kez 1539'da Kanuni'nin annesi Hafize Sultan için Merkez Efendi kullandı. Manisa'daki mesir macunu ve bayramı da Merkez Efendi'nin anısının ve Mithridaticum'un devamıdır (<https://tr.instela.com/tiryak--2253282>, erişim tarihi:30.04.2019); Tıp tarihçimiz Feridun Nafiz Uzluk'a göre mesir, Pontus Kralı Mithridates'in (MÖ 132-63) isminin günümüze gelen şeklidir. Mithridates, içinde 54 maddenin bulunduğu bir panzehir tertip etmiş, bu çok meşhur olmuş ve buna Mithridaticum denmiştir. Daha sonra Mithridaticum kelimesi kısaltılmış ve (Mithir) olmuştur. Rumca'da (th) "s" gibi okunduğundan (Misir) şeklini almıştır. Zamanla Misir kelimesi Osmanlıca mesir kelimesiyle aynı okunuşu alınca, manâ olarak da mesire yani eğlence ve şenliğe dönüşmüştür. Mesir macununun icadı hakkında halk arasında çeşitli kanaatler vardır: Macunun Merkez Efendi'nin Hafsa Sultan'ı iyileştirmek için hazırladığı, Manisa'daki Hafsa Sultan Darüşşifası'nda yatan hastalara ilaç olarak yaptığı, dağdaki Manisa şehrinin halkını ovaya yerleşmeye teşvik için Nevruz günü Sultan Cami kubbesinden saçıldığı rivayet olunur. Manisa halk inançlarına ve son zamanlarda yazılan makale ve kitapların hemen çoğunda Merkez Efendi'nin mesir macununun mucidi olduğu ve aynı zamanda devrinin büyük hekimi ve Manisa Darüşşifası'nın ilk hekimi olduğu ileri sürülmüş ise de, bunu ispat edecek belge ve delil yoktur (<http://www.bilimtarhi.org/mesirbayrami.htm>, erişim tarihi: 09.07.2019) .

¹⁴⁰ Tahli: söküp çıkarmak, tahliye etmek.

¹⁴¹ Sirkencubin, Farsça'daki "serke" (sirke) ve "angabin" (bal) kelimelerinin birleşmesinden oluşur. Sirkencübün, bal ile sirkenin karıştırılmasından meydana gelen bir şerbetir (Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lügat*).

¹⁴² Diğer İsimleri: Kara mürver, Şifalı mürver, Terleme çayı, Patlangıç, Sambucus, Elder Sureau. Hanımeligiller familyasındandır. Mürver 3-10m arasında bazen çalı, bazen bir ağaç şeklinde olabilir. 20 kadar ağaç, çalı ya da otsu bitki türünün ortak adı Mürver'dir. Yaprakları genellikle iki çift ve bir tek olmak üzere beş parçadan oluşur ve her parça oval, kenarları çok hafif kerkikli ve hafif kalkık yeşil renkli ve kısa saplıdır. Çiçekleri oldukça küçük olup; beyaz, sarımsı ya da bazen açık pembe renkli ve keskin kokulu küçük çiçekleri yayvan şemsiye ya da salkım biçimi oluşturarak açar. Çiçekleri olgunlaşınca 6-10 mm. çapında yuvarlak ve parlak siyah renkli meyvelere dönüşür. Meyvelerin içinde kan kırmızısı meyve özü ve uzunca oval biçimli 3-4 tane tohum bulunur. Ormanlık alanların funda toprağını seven kara mürver, döktüğü tohumlarıyla çoğalır. Bileşimi: Kara mürverin çiçekleri uçucu ve sabit yağ, yapışkan bitki sıvısı, reçine, tanen ve şekerler ile samburgin ve rutin adı verilen alkaloidleri içerir. Bitkinin meyvesinde doğal şekerler, meyve asitleri, tanen, C ve P vitamini, boya pigmentleri ile eser oranda uçucu yağ bulunur. Mürverin kabukları da tanen, reçine, alkaloid ile valeriyen asidini

Badem Yağı: Yarım fincana üç katre Afyon ruhu katılıp kullanılsa mide ve bağırsaklarda olan ağrıları dindirir. Bir fincan dolusu içilse vücudu yumuşatır ve kişiye sakinlik verir.

Hünnab¹⁴³: On ya da on iki adet hünnab dört fincan su ile iki fincan kalınca ya kadar kaynatılıp üzerine az miktarda şeker ilave edilip sıcak olarak tüketilirse hararetili hastalıklara ve hararetili öksürüğe iyi gelir.

Badem: On onbeştane badem kabaca döğülerek yeterli miktarda su ile karıştırıldıktan sonra süzülüp üzerine az miktarda şeker katılarak içilse kandaki harareti dindirerek göğsü yumuşatır. Bu yumuşaklık öksürüğün kesilmesini sağlar. Aynı zamanda idrara çıkma anındaki acı ve yanma hissini de keserek şifa olur. İki fincan dolusu ezilmiş badem ile sekiz, on dirhem Kudret Helvası ezilerek yenilse vücudu yumuşatarak kişiye sakinleştirir ve rahatlık verir. Yaz mevsiminde yumuşaklık ve rahatlama isteği hasıl oldukça rahatlıkla kullanılabilir.

Lokman Ruhü¹⁴⁴: hafakan (kalp çarpıntısı)¹⁴⁵ yaşayanlarda, kalbi kuvvetsiz olan kişilerde, yel girmesi diye tabir edilen ve romatizmal ağrıları olan kişilerde bir kahve kaşığı dolusu şekere veyahut bir fincan kahveye yahut yarım fincan suya sekiz damladan yirmi damlaya kadar damlatılıp tüketilse oldukça faydalı olur. Hatta bazen hastalık tamamen yok olur. Kalbe ferahlık verip yel girmesi tabir edilen ağrıları ve romatizmal ağrıları giderir. Bir parça pamuk üzerine üç, dört damla damlatılıp ağrıyan diş üzerine konulsa ağrısını hafifletir.

çermektedir. Kullanıldığı Yerler: Meyvenin özü bazı yerlerde şarabı renklendirmekte ve bitkinin gövde ve dalları iplik makarası yapımında kullanılır. Faydaları: Müshildir. İdrar söktürücüdür. Balgam söktürücüdür. Göğsü yumuşatır. Terletici etkisi bulunup grip, üşütme, nezle, soğuk algınlığını geçirme etkisi vardır. Kullanım Şekli: Kuru çiçek ve kuru ya da yaş yapraklarının karışımından 2 tatlı kaşığı alınıp 1 bardak kaynar suda 10 dakika süreyle demlendirilir. Böylece elde edilen çaydan günde üç kez birer bardak içilir (<https://www.saglikaktuel.com/bitki-ansiklopedisi-murver-nedir-faydalari-nelerdir-1665.htm>, erişim tarihi:09.07.2019).

¹⁴³ Hünnap yani *Ziziphus zizyphus*, cehrigiller familyasından bahar aylarında hoş kokulu sarı renkli çiçekler açan güzel mi güzel, dikenli bir ağaç türüdür. Özellikleri: Sert çekirdekli, iri zeytin biçiminde ve büyüklüğündedir. İlk başlarda yeşil iken olgunlaştıkça kırmızıya ve siyah-mor renge döner. En dış çeperi derimsi ve ince, pulpası (yumuşak kısım) kopartıldığında elmadaki gibi sert ve beyaza yakındır. Ancak birkaç saat içinde sarılaşır ve yumuşar. Birkaç gün içinde kabuğu da buruşur. Hünnap, bizim pek de aşına olmadığımız cehrigiller familyasına ait bir bitki. 4-5 metre yüksekliğe kadar ulaşabilen bu bitki, *hünnap ağacı* olarak biliniyor ve dikenli dallarıyla kolayca tanınabiliyor. İlkbaharda sapsarı çiçekler açıp etrafa misler gibi kokular saçan bu ağacın meyveleri ise sonbahara doğru olgunlaşıyor. Zeytin büyüklüğünde olan hünnap meyvesi, dış görünüşü itibariyle iğde meyvesiyle karıştırılabilir. Üzerinde kahverengi tonlarında incecik bir kabuğu bulunan meyve, Çin'de çokça tüketiliyor ve "ölümsüzlük meyvesi" ya da "Tanrı'nın bir hediyesi" gibi sıfatlarla anılıyor. Türkiye'de ise hünnap, halk arasında "innabi", "ünnap" ya da "çiğde" şeklinde biliniyor (http://www.hunnapci.com/Ozel_Sayfalar.aspx?id=2, erişim tarihi:09.07.2019)

¹⁴⁴ Dietil eter (veya lokman ruhu), kısaca eter ya da etoksietan olarak da bilinen berrak, rensiz, uçucu, kolay yanan ve parlayabilen bir bileşiktir. Kaynama noktası düşük olup karakteristik bir kokusu vardır (https://www.turkcebilgi.com/lokman_ruhu, erişim tarihi:09.07.2019)

¹⁴⁵ Hafakan, ıstırap, sıkıntı, çarpma, vurma, yürek oynaması (Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lügat*).

2.1.3.2. Tertib-i Ecza'nın Transkripsiyonu

Biinâyetillahi Teâla eazzei' ricâli devleti aliyyeden devletlü Mustafa Reşid Efendi hazretleri ikiyüz otuzbir senesinde edây-ı Farîza-i Haccı' şerif niyeti hâlisasıyla âzim-i savb-ı hicaz olub Kudüs-ü şerifi ziyaret ba'dehu harameyn-i muhteremeyn cânibine sevk cemaze-i şevk-i musâraat eylemeleriyle amed şodları hengâmında esnâ-i tarîkde hususan derûnu bâdiyede avâriz gûne günden ekser hüccâc şikeste mizâc ve muhtac-ı ilâç olub ancak tabib-i hazık ve alîlin mizâcına muvâfık tedbir ve tımar olmadığına mebni niceleri serdâde-i vâdi-i telef ve tebar vesairleri dahi renc ve zahmet-i azimiye giriftâr olduğu efendi müşârun ileyhın manzûr ve muâyeni oldukda kendilerinin bi'n-nefs istishâbla isti'mâl edüb ve bi'd' defa'at tecrübe-i' kâmile ile mücerreb ve meczumları olan edviye ve müaleccâtı deftere tahrir ve keyfiyet-i mezkûreyi bâb-ı aliye ifâde ve takrîr eylemeleriyle ma'lûm-u hazreti cihândâri buyuruldukta rahmalil hüccâcil kiram lazım ve mühim olan envâ-i akâkir ve eczâ ve harcırâhları cânib-i hassadan edâ olunarak be hersene bir tabib-i hâzık-ı hâss hüccâca terfik olunub iktizâ edenlere ilâç merkumla tedbir ve müdâvât eylemek bâbında irâde-i merâhim-i ifade-i hazreti şehin şâhi taallûk eylemekle hakkaki misli nâmesbûk bir hayr-ı cemîl olduğu hüveydâdır.

Bu bende-i müznib Esseyid Abdurrahim Muhibb dahi edviye-i mezkûreyi iş bu manâsik-i haccı şerife tezyil eylemek niyeti nâfiasında olduğunu hala ba-pâye-i İslambol reis-ül ettibbâ-i Âlim ve ârif-i hikmet-i ilmiye ve ilmiyenin hakâyik ve dekâyikine vakıf semâhatlu el hac Behçet Molla Efendi hazretlerine ifâde ve defter-i mezbur-u-irâ'e eylediğimde kendileri dahi tahsil-i ecr-i cezîl kastıyla ulema ve umela imzâ gerde-i cezm ve yakınları olan bazı edviyeyi ilhak ve keyfiyeti isti'mâllerini tahrir ve beyan buyurulmalarıyla evvel ve ahir bi-t telfik iş bu kitaba zeyl olarak tab' ve temsil olundu.

Çinogloza Habı'nın evvel menfaati ishâli kat' eder. Yarım dirhem yahûd bir dirhem ravend birkaç buğday darçun yahûd sünbül hindi yahûd bir fincan kaynamış papatya matbûhu ile memzûca içilüb midede olan ahlat-ı fâside ishâl ile bir defa' yahûd iki defa' da gereği gibi çıktıktan sonra bu hablardan sabah ve nısf-ı nehâr ve ahşam bir dane ya ikişer dane ve eğer macun ve afyun misüllü mükeyfiyâta mübtelâ ise üçer dörder dane isti'mâl olursa Biiznillahi Teala ishâli keser. Ama çöl yolunda eğer ishâl eski ve üzerine gün geçmiş ise ravend ve sair müleyyin ahzı' iktiza etmeyüb heman bu hablardan isti'mâl oluna ve ziyadece isti'mâl oluna ikinci menfaati ne vazilden neşet eden öksürüğü kat' eder. Gece yatarken iki aded ve ale's- sabah bir aded isti'mâl oluna üçüncü menfaati Anber Habı ve Afyun ve Tiryaka mübtelâ olan kimesneler keyif bedeli birkaç aded isti'mâl eyleseler afyuna bedel olur. Dördüncü menfaati

makadda şiddetli veca' ile hiddetli memeler zuhûr eyleser bu habdan bir danesini su ile ezûb meme üzerine bir bez ile va'z eyleyeler Biiznillahi Teala veca'ni kat' eder. Kökya Habı müsîl iktizâ eyledikte altı adedden on adede değin isti'mâl olunur. Rifkli birkaç defa telyin eder. Dimağ illetlerinde isti'mâl olunmağla öksük ve nevazil evvellerinde iptidâ bu habdan isti'mâl ve tathiri mideyi eyleyüb ba'dehu öksürüğü ve nevazili kat' edici deva ahz' edeler. Ancak bu habları darçın sefûfuna bulamak yahûd üzerine bir fincan papatya matbûhu içmek lazımdır ki rihini ıslah eder.

Zac Ruhü: evvelki menfaati çöl yolunda havada ziyâde sıcaklık olub ve cevheri havada fesâd ve teaffün his olundukda isti'mâl oluna. Hem şemm olunan havayı ve suyu ıslah hem safrayı kat' ve teskin ve hem mizâcın ishâle olan meyl ve istidâdını def' eder. Ve mideye fil cümle kuvvet verir. Miktarı isti'mâli şeker şerbetine yahûd sade suya limonata ekşiliği kadar ta'am hâsıl oluncaya dek damla damla taktir olunub isti'mâl oluna. İkinci menfeati ishâlde su yerine bunun ile ekşilenmiş su isti'mâl olunur. Üçüncü menfeati burun kanı ziyâde gelse yarım fincan suya bundan otuz damla damladub bir pamuk ile burun deliğine sokula şakîkalara ve altına bu sudan sürülse Biiznillahi Teala ruafi kat' eder. Ve basur kanı ziyâdece gelse bunun ile humuzet verilmiş su makada tılâ oluna hummalarda dahi bunun ile ma'mul ekşi sosu yerine isti'mâl olunur. Ancak zac' sadr'a muzarır olmağla zik' sadr' ve eski öksürük emsali ile-i sadriyeye mübtelâ olanlar isti'mâlından hazer ve mücânebet eyleyeler.

Ayn-ı seretan: midesinde ekşilik olub ekşi ekşi geçirmek gelen kimesneler ve imtila dedikleri tuhame illetine mübtelâ olanlar bundan yarım dirhem su ile ezip isti'mâl eyleseler def' eder üç gün ale'tevâli imtilâ illetinde bu vec'h üzere isti'mâl ile aç durmağa müdâvemet eyleyeler ve idrarı az gelenler usru bevl'e mübtelâ olanlar vech'i meşruh üzere isti'mâl eyleseler bevl'i idrar eder.

Afyon Ruhü: batında zuhûr eden veca'lar her ne veca' olursa olsun def' ve teskin eder tarîk-i isti'mâl bir fincan ısıcak kahve yahûd papatya matbûhu yahûd bir fincan badem yağı yahûd taze Bezir Yağı yahûd mukaddar ya kaynamış darçın suyu ve matbûhuna dört katre kadar ve Afyuna mübtelâ olanlara on katre kadar damladıp isti'mâl eyleseler merak ve hafakan ve za'f kalb illetlerinde dahi bu vech' üzere isti'mâl olunur. Ve ta'ife'i nisaya ârz-ı cemi' veca'larda dahi bu tarîk üzere isti'mâl olunur. Kezâlik ishâl ve kan ile beraber gelen ishâl ve zehir illetinde evvelâ ravend yahûd Demir Hindi emsali müleyyinât ile tathir-i mide eyledikten sonra bir fincan Papatya matbûhu yahûd Acı matbûh yahûd Darçın yahûd Anisun kaynamış su ile her sabah günde dörder beşer katre isti'mâl olunsa ve sadr haricinde ve

kollarda ve dizde ve ayaklarda hülâsa baştan mâdâ vücuda zâhir olan veca'larda kırk elli damlası cüz'i Zeytin Yağı yahûd Sade Yağ ile karıştırıp yahûd hemen öylece sürülüb ısıcak havlu yahûd ateşte kızmış tuğla pasesi havluya sarulub üzerine vaz' oluna.

Kâğıt Hindi: Burun kanı ziyâde geldikde cüz'i burun dâhiline üfürülse kat' eder. Kezâlik ishâl ve zehir ve kan ile gelen cümle ishâllerde müleyyinat ile mide tahliye olunduktan sonra yarım dirhemden bir dirheme kadar isti'mâl oluna Bu surette isti'mâl ile ifrâd üzere gelen dem-i basur ve dem-i cif-i ve adedden haric za'f verme derecelerinde gelen idrarı kat' eder.

Demir Hindi: rifk ile safrayı telin eder. İshal Ve zehir ve kan ile gelen ishâllerde menâfi' begâyet zâhirdir. Meselâ ishâlin evvelinde sekiz yahûd on dirhemi yarım dirhem Anison yahûd Papatya ile kaynadub ve süzüb birden isti'mâl oluna. Sekiz dirhemi bir okka su ile oniki saat ısladılsa bir ekşi su olub Zac' Ruhlu su yerine isti'mâl olunur. Ve bu suya cüzî' şeker izâfe olunsa bir nevi' limonata olub harâretli havalarda isti'mali nâfi' dir. Bu suretde müleyyin olmayub ancak tabiatı gabz üzere olmaktan muhâfaza eder.(Kırım Tartar) Safrayı ishâl eder. Sıtmaların evvelinde müleyyin iktizâ eyledikde bu verilir. Mesalâ iki dirhemden dört dirheme kadar su ile ezülüb birden isti'mâl oluna eğer inkibaz ziyedece ve a'lîl ekaviyeden ise sekiz dirhemden oniki dirheme kadar isti'mâl olunur ve bir kâse şeker şerbetine ekşilik verecek kadar ilhâk olunsa bayağı limonata gibi olur. Ancak sıkca sıkça karıştırmak lazımdır. Zira esfele rüsub eder. Limonata suretiyle isti'mâl i midenin harâretini itfâ ve safrayı bevl ile idrar eder.

Cevz-i Bevva: Turkide Hindistan Cevizi dirler. Fesâd-ı midede ve rihleri tahlil ve midede ve batın veca'larını teskin eder. Bir Hindistan cevizinin üç bölükte bir bölümü kadar isti'mâl olunur. Kavrulmuş olduğu halde kâbız olmağla ishâllerin her nevinden on buğdaydan yirmi buğdaya kadar kahve ile verilir. Yahûd fındık içi kadar Altunbaş Tiryakına bundan cüzî' bulayub isti'mâl olunur.

Mukaddâr Hindistan Cevizi Yağı: mide ve ema' ve batında kâin basur rihleri ve sair rihlerden naşı sancuları ve veca'lara verilir. Bir fincan ısıcak kahveye dört damladan sekiz damlaya kadar mezc' olunub verilir. Ve haricden veca'lar üzeri sürülürse def' eder.

Seliha Hikem: Harâreti kâti' olmağla hummaları begayet münasıptir. Meselâ yarım okka sade suya yarım dirhemi ezilüb azar azar verüle ve bunun ile mezc' ile olunmuş su

isti'mâli ateşi yani susuzluğu def' eder. Çöl yolunda isti'mâli begyet münasıptır. Kezâlik hunnak ve boğazlarda zuhûr eden harâretli şişlerde su ile karışturub gargara oluna

Anusın Yağı: Rihlere ve veca'larda su ile yahûd kahve ile beş altı damla isti'mâl oluna

Kükürd Çiçeği: Graves Hastalığı ve uyuz misali cilde dair olan kan fesâdlarında ravend yahûd Kırım Tartar ile mide tathir olındıktan sonra bir dirhemi üç bölük kılınıb sabah ve öğle ve ahşam vakitleri her bölüğü isti'mâl oluna demi' tashih eyleyüb kandaki olan fesâdı taşra ihrac eder. Taşra hurûc eyledikce sık sık hamama girmek lazımdır.

Kına Kına: Her ne dürlü sıtma olursa olsun şüphesiz sahih ilaçtır. Meğerki Kına Kına halis ve âlâ olmaya. İmdi bunun için Kına Kına alındıkda alınan ispençiyar meşhur ispençiyarlardan olub İngiltere'de dökülmüş Kına Kına olmalıdır deyü ispençiyara te'kid oluna. Bir kimesnede sıtma zuhûr eyledikde evvela ravend yahûd Kırım Tartar yahûd bâlâda tahrir olunan müleyyin ve müşhillerden birisi intihâb olunub isti'mâl oluna birkaç amel zuhûr eyledikde eğer dilde pas baki kalmış ise bir defa dahi isti'mâl olunub hülâsa mide ahlattan tathîr olundukta iş bu Kına Kına sefûfinden isti'mâl oluna tarîki budurki sıtma tutmadığı gün meselâ gün aşuru gelen sıtmada Salı günü sıtma tuttuğu farz olursa çarşamba günü sabahleyin müşhil isti'mâl olunub ol gün birkaç amel zuhûr edip amel tamam oldukda meselâ çeharşenbe günü saat sekizde müşhilin fiili tamam olsa iş bu Kına Kına sefûfundan saat sekiz de bir dirhem bir fincan sade su ile gereği gibi ezilüb birden isti'mâl oluna saat dokuzda yine bir dirhem Kına Kına saat onda yine bir dirhem Kına Kına minval-i meşruh üzere ol gece saat üç de yahûd altı ya kadar her saat başında bir dirhem Kına Kına isti'mâl oluna bu takdirce çarşamba günü gece sat üçe kadar sekiz dirhem Kına Kına isti'mâl olunmuş olur.

Ertesi günki yevm-i pençşenbedir. Sıtma günü olmağla Kına Kına isti'mâl olunmaz ol gün sıtma ya hiç zuhûr eylemez yahûd hafif gelir. Ertesi gün ki yevm-i cumâ'dır. Yine kezâlik ale's-sabah her saat başında bir dirhem Kına Kına minvâl-i sabık üzere ol gece üçe kadar isti'mâl oluna inşaallahû teâlâ sıtma munkati' olur. Olmadığı takdirce yine müşhil isti'mâl olunub ba'dehu bu tarîk üzere yine Kına Kına isti'mâl oluna. Ancak esnâyı rahda ale'l-husus çölde her saatte birer dirhem Kına Kına ahzı, hüccâc-ı müslimîne asîr ve belki mümkün olmamak ile bu surette her dört saatte bir defa üç dirhem Kına Kına sefûfu su ile ezilüb isti'mâl oluna. Meselâ ale's-sabah üç dirhem Kına Kına nısf-ı nehada yine üç dirhem ve ahşam yine üç dirhem gece yatarken yine üç dirhem isti'mâl oluna. Amma midesi za'if yahûd süttesi var ise her saat yarım dirhem Kına Kına kâfidir. Yahûd iki saatte bir yarım dirhem ahz' eyleye. Bazı def'a olurki Kına Kına amel verir. Bu surette sıtmanın def'ine faidesi

olmayub her isti'mâl olundukça üzerine birer aded yahûd ikişer aded Sünülü Zac'ı isti'mâl oluna. Sıtma üç günde bir def'a tutar ise meselâ Pazar günü tutub iki gün aşuru çarşamba günü tutar ise pazartesi ve Salı günü müşhili alınb her iki saatte bir defa isti'mâl oluna. Eğer sıtma hergün tutar ise bunda Kına Kına isti'mâlinin faîdesi oldurki ol sıtma ol günün gicesiyle yani yirmidört saatte kesilmesi vakti olur.

Yani sıtma tutub ve arak zuhûr edib tamam sıtmanın harâreti zayıf oldukda ol zaman minvâl-i meşrûh üzere Kına Kına isti'mâline ibtidâr olunur. İkinci sıtma gelmezden bir saat yahûd bir buçuk saat mukaddem Kına Kına isti'mâli terk olunur. Kına Kına mideye ziyâdesiyle kuvvet verici olmağla za'if midesi olanlar ve iştihasında za'if olub bulanma ve kıyye istidadı olanlar Kına Kına sefûfundan yarım dirhem isti'mâl eyleseler mideye kuvvet verüb âvarız-ı mezbûreyi def eder yahûd bir dirhem kabaca dökülmüş Kına Kına iki fincan su ile oniki saat ısladılıb kuvveti suya çıkdıkda ta'amlardan iki sat mukaddem isti'mâl olunsa mideye kuvvet verüb taamı hazm ettirir ve midenin rehâvetini def eder. Kezâlik Kına Kına gereği gibi suda kaynadulub dış etlerinde za'ifi olanlar ve dış etlerinin gevşekliğinden nâşi dış diplerinden kan ve cerâhet misüllü şey seyelan edenlerde bu matbûh ile günde birkaç def'a mazmaza olunsa dış etlerini pekişdirüb kuvvet verür ve dış ağrısını teskin eder.

Meshuk Ravend: midede safra yahûd ahlattan dolgunluk oldukda tathir-i mide için isti'mâl olunur. Yarım dirhem yahûd bir dirheme on buğday kadar darçın zam olunub yahûd bir fincan papatya matbûhuna karışturub isti'mâl eyleyeler. Bir nihâyet iki amel verir.

Nişadır Ruhu: Yaz eyyâmında hususan çöl yolunda şemsin ziyâde harâreti vaktinde aralık aralık koklayalar dimâği harâreti Şemsden muhafaza edüb sam tesirinden men eder. Kezâlik sam dokunmuş kimesneler ziyâdece koklayub şakaklarına ve başına süreler. Vücutta zuhûr eden veca'lara dahi sürülse def eder.

Gül Sirkesi: bu dahi hassada Nişadır Ruhu gibidir ancak Gül Sirkesi şem olundığından ma'adâ buruna dahi çekülüb başa ziyâdece sürülür. Bir bardak dolusu şeker şerbetine yahûd bayağı suya konulub harâretli ve samlı vakitlerde içüle.

Altınbaş Tiraykı: Yarım dirhem yahûd bir dirhem isti'mâl olunsa ishâli kat eder. Ve mideye kuvvet verür. Keskin baş ağrısında şakaklara sürülse def eder.

Acı Matbûh: soğuk almakta ve tere muhtaç olan illetlerde kaynadub iki üç fincan isti'mâl olunsa tere verüb humma gelecek ise men eder.

Tahliyun Yakısı: beze va astara buradan ispençiyara sardurub getürüle kan çıbanı ve sair işlemeğe muhtaç olan çıbanlar üzerine günde bir def'a değiştirilerek va'z oluna birkaç günde çıbanı deşer hazineyi şem-i hassası herkese malumdur.

Sirkencübin: Yaz günü eyyâm-ı harda su ile miktâr-ı kâfi karıştırılıb isti'mâl olunsa demin harâretini kesüb hiddet-i safrayı teskin eder. Sirkencübin bulunmazsa bir bardak şeker şerbetine cüz'î sirke konulsa sirkencübine bedel olur.

Kurşun Tozu Merhemi: mâ'isinden evvelâ elde çatlak zuhûr eyledikde gece yatarken tılâ olunub bir çuka eldivan giyile yalnız bu eczâ Bağçe Kapusunda Sakızlı Hekimin dükkânından aluna

Mürver Çiçeği: soğuk alan kimesneler çay gibi kaynadub isti'mâl eyleseler ter getirir. Ve harâretli şişler üzerine vurulsa harâreti teskin ve şişi indirir. Kaynadub bezler baturub şiş üzerine sıkıca sıkıca vurula.

Badem Yağı: Yarım Fincana üç katre Afyun Ruhu vaz' olunub isti'mâl olunsa Mide ve bağırsaklarda olan veca'ı kat eder. Bir fincan dolusu isti'mâl olunsa tabiatı telyîn eder. (Hünnab) on aded yahûd oniki aded Hünnab dört fincan su ile iki fincan kalınca kaynayub üzerine cüz'î şeker izâfesiyle ısıcak isti'mâl olunsa harâretli hummaların harâretini teskin ve harâretli öksürüğe begayet nâfi'dir.

Badem: on onbeş dane badem kabaca dökülüb miktâr-ı kifâye su ile müstahlib olunub üzerine cüz'î şeker izâfe olunub isti'mâl olunsa demin harâretini kat' idüb sadrı yumuşatmağla öksürüğe nâfi'dir. Ve bevli idrar idüb hîn-i tebevülde zuhûr eden veca' ve yanmağı def' eder. İki fincan dolusu iş bu badem (subyesine) sekiz dirhem yahûd on dirhem Kudret Helvası ezülüb isti'mâl olunsa rifkli tabiatı telin eder. Eyyâm-ı sayf ve harâretli havalarda müleyyin iktizâ eyledikde begayet münasibtir.

Lokman Ruhu: hafakan illeti ve za'if kalb ve rîh, merak emsali arızalarda bir kahve kaşığı dolusu şeker yahûd bir fincan kahveye yahûd yarım fincan suya sekiz damladan yirmi damlaya kadar damlatılıb isti'mâl olunsa be-gâyet nâfi'dir. Ve bazı defa külliyyen def' eder. Kalbe ferah verüb rihleri yukardan tefîc eder. Bir parça pambuk üzerine üç dört damla damladub ağrıyan diş üzerine vaz' olunsa ağrısını teskin eder.

2.2. MUSTAFA BEHÇET EFENDİ’NİN TERCÜME ESERLERİ

2.2.1. Çiçek Aşısı Risalesi

2.2.1.1. Çiçek Hastalığı Tarihine Genel Bakış

Çiçek Hastalığı yüzyıllar boyu dünyada binlerce insanın ölümüne yada sakat kalmasına neden olmuş bir hastalık olmuştur. Bu hastalığa karşı ilk önlem alan Türkler’dir. Türkler, çiçek hastalığı sırasında ciltte oluşan kızarıklık ile başlayıp deride meydana gelen kabuklanma ile devam eden süreçteki derideki bu kabukları ceviz kabuğu içerisinde biriktirip saklamışlar ve hastalıktan korumak istedikleri kişilerin kollarına bir çizik atarak, öncesinde çiçek geçiren başka bir kişiden elde ettikleri ve ceviz kabuğunda sakladıkları çiçek hastalığına ait bu kabuk ve döküntüleri bu çizige sürmek sureti ile bir tür aşılama yapmışlardır. Aşılanan kişide çiçek hastalığı belirtileri olan ateş ve deri döküntüleri görülmekle birlikte hastalık süreci, hastalığı aşılama ile kapmadan doğal yolla hasta olan kişiye oranla daha hafif atlatılıyordu. Bu şekilde hastalıktan ölme ve sakat kalma durumu daha aza indirgenmişti. İnsandan insana bu aşılama sürecine varyolizasyon adı verilmiştir. İngiltere’de 18. yüzyılda görülen çiçek salgını halkı kırıp geçirdiğinden dolayı araştırmacılar bu hastalığın tedavisi ile ilgili araştırmalar yapıyordu. Osmanlı döneminde İngiltere tarafından İstanbul’a elçi olarak atanan Edward Wortley Montagu’nun eşi Leydi Mary Wortley Montagu İngiltere’deki bir arkadaşına bir mektup yazarak, Türklerin bu hastalıktan korunmak için uyguladığı yöntemden bahsetmiştir. Bu yöntem kısa sürede duyulup uygulanmaya başlanmış ve bu yöntem geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmacılardan biriside İngiliz köy tabibi Edward Jener’dir. Jener sütçülük ile uğraşanların bu hastalığa yakalanmadığını gözlemlemiştir. İneklerde görülen çiçek hastalığının süt sağan kişilere bulaşarak bir nevi kendiliğinde aşılama meydana geldiğini ve kişinin bağışıklık kazanmasına sebep olduğu kanaatine varmıştır. Jener bu yöntemle kendiliğinden aşılanan kişilerin hastalığın belirtilerini yok denecek kadar hafif atlattığını görünce Türklerden öğrenilen yöntem ile karşılaştırmıştır. Sonuçta ineekten insana bulaşarak kendiliğinden meydana gelen aşı olan yani vassinasyonun insandan insana yapılan varyolizasyondan dahi iyi sonuçlar verdiğini tespit etmiştir.¹⁴⁶ Jener bu aşılama yönteminin önce Avrupa’ya sonrada tüm dünyaya yayılmasını sağlayarak adını tıp tarihine yazdırmıştır.

Eser dilimize Risâle-i Telîh-i Bakarî olarak geçer. Mustafa Behçet, İngiliz köy tabibi Edward Jenner’in (1749-1823) 1798’de yazdığı Londra’da yayınladığı “An Inquir Into the Causes and Effecs of the Variolae Vaccinae” adlı (İnek Çiçek Aşısı) kitabından istifade

¹⁴⁶ Kâhya, Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 289-280.

ederek Palermo’da İtalyancaya uyarlanan edilen Giusppe Mashall’ın “Osservazioni sopra il Vajuolo Vaccino”¹⁴⁷ adıyla yayımlanan İtalyanca tercümesinden aynı yıl Türkçeye tercüme etmiştir. Kitap bir mukaddime ve iki bab üzere mürettebdir. Çiçek hastalığı olan inekten alınan özün sağlam insana zerk edilmesi metoduyla uygulanan aşılama bahsedilir. Çocuklara yapılan aşı ise aşılanmış sağlam yetişkin inekten alınan özün çocuğa zerk edilmesinden ibarettir.¹⁴⁸ Bu bilginin son cümlesi “Çocuklara yapılan aşı ise aşılanmış sağlam yetişkin inekten alınan özün çocuğa zerk edilmesinden ibarettir.” Yanlıştır. Çünkü çocuklara yapılan aşı inekten alınarak aşılanan yetişkin kişinin çiçek kabuklarından alınarak yapılmıştır.

Uzluk, “*Meşhur çiçek aşısı mucidi (1)((Britiş Museum Türkçe kısmında Risalei Telkihi Bakari adı ile 126 da kayıtlıdır.)) Jenner’in aşı risalesini Behçet Efendi Latince’den Türçe’ye çevirip 4 makale 1 hatime olarak yazmıştır ki biricik nüshası Biritiş muzeumdadır. Çevirme yılı (1801-1802) 1216’dır. Türkiye’ye benzeri çıkartılıp getirilmelidir.*”¹⁴⁹ İfadesi “*Ancak Sayın Adnan Adıvar’ın (Osmanlı Türklerinde İlim) kitabında yazdığı gibi, bu risale Jennr’in asıl ve orijinal eserinin tercümeis değildir*”¹⁵⁰ ifadesi birbiri ile çelişmektedir. Her iki bilgide Feridun Nafiz Uzluk tarafından verilmiştir.

Mustafa Behçet’in çevirisi olduğu ve asıl yazarının Royuni olduğu bir başka eser olarak anılan Mudavat-ı Basıta hakkında bir risaleden bahsedilir¹⁵¹. Bahsedilen eserin tek ilaçla tedavi hakkında yazdığı eserin tercümesidir ve 14 madde üzerine tertib edildiği bilgisi verilir. Fakat bu bilgi yanlıştır. Bu eser aslında çiçek aşısı risalesidir. Tek ilaçla tedaviden kasıt ise eserde geçen inek çiçeği aşısıdır. Eserin içeisinde geçen 14 madde esasına dayanmasıdır. Mustafa Behçet Eseri tercüme ederken Ruyini adlı bir doktordan yardım almıştır.¹⁵²

Feridun Nafiz Uzluk: Sayın Adnan Adıvar’ın “Osmanlı Türklerinde İlim” kitabında yazdığı gibi bu risale Jenner’in asıl ve orijinal eserinin tercümesi değildir¹⁵³. Adnan Advar’ın tercüme eseri görmeden Mustafa Behçet ve Eseri hakkında bir hükme vardığını ifade eder.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Uzluk, “Mustafa Behçet Efendi’nin Eserleri”, s. 142-148; Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin 748. Yıldönümü ...*, s. 94; Uzluk, “İslamlarda Bitik Sevgisi, Bitik Evleri”, s. 143.

¹⁴⁸ İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 479-480.

¹⁴⁹ Uzluk, “İslamlarda Bitik Sevgisi, Bitik Evleri”, s. 91.

¹⁵⁰ Uzluk, “İslamlarda Bitik Sevgisi, Bitik Evleri”, s. 145.

¹⁵¹ İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 482.

¹⁵² Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin 748 ci Yıldönümü ...*, s. 80.

¹⁵³ Uzluk, “İslamlarda Bitik Sevgisi, Bitik Evleri”, s. 145.

¹⁵⁴ Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin 748 ci Yıldönümü ...*, s. 88.

2.2.1.2. Çiçek Aşısı Risalesi'nin Değerlendirmesi

Eser, yazıldığı dönemde neredeyse bütün insanlığa bulaşan çiçek hastalığından büyük bir afet olarak bahsetmektedir. Bu hastalık tehlikeli bir hayvana benzeterek pençesinden kurtulmak için hastalığa yakalanmış kişilere yeni keşf edilen Telkih-i Cüderi yani çiçek aşısı uygulaması yapıldığından ve bu aşının yapıldığı memleketlerde yaşayan ahalinin ve çocuklarının çoğunun bu hastalıktan koruduklarına şahit olduğu anlatılmaktadır. Yine eserde aşının elde edilmesi için büyük çaba harcandığı ve çok meşakkatli bir iş olduğu ve aşı elde edildikten sonra bu aşının kişilere uygulamasının da zor ve tecrübe gerektiren bir sanat olduğundan, hatta bazen bu süreçte durumun bazı kereler ölümle neticelendiği bahsedilmektedir. Mustafa Behçet Efendi eserinde 1216 senesinden birkaç yıl önce İngiltere'de ilk defa keşfedilen çiçek aşısının, inekten alınan bir maddenin sağlıklı ve yetişkin bir insana aşılandığını ifade etmektedir. Bu yeni ve ilginç yöntem Avrupa devletlerinde yayılıp kabul gördüğünde bir sene içinde elli binden fazla kişi aşılanmış ve aşılama yapılan kişilerin hiçbirinde tehlikeli bir durum gözlenmemiştir. Bu aşılama yöntemi hakkındaki yeni bilgiler basın yayın aracılığı ile İstanbul'a ulaştığında Mustafa Behçet Efendi bu yöntemi bir risale yayınlarak toplumu bilgilendirmiştir.

Yine eserde yeni aşının (Vassinasyon) ortaya çıkış ve hazırlama süreci hakkında bir giriş ve aşı ve hastalık hakkında bilgi veren iki bölüm ve bir sonuçtan kısmından oluştuğu bildirilmektedir. Çiçek adı verilen bulaşıcı hastalık çocukların yarıdan fazlasının telef olmasına neden olan dünyadaki büyük felaketlerden olduğu bilgisi verilmektedir. Bu durumun araştırılması için Avrupa'da bir sene içinde bu hastalıktan ölenlerin kayıtlarının eskiden beri tutulduğu belirtilmektedir. Bu kayıtlardan bir beldede çiçek hastalığından ölen kişilerin sayısı başka hastalıklardan ölenlerin sayısının yarısına yakın olduğu istatistiğinin bu kayıtlardan anlaşıldığı vurgulandıktan sonra hastalığı atlatanlarında çoğunluğunun hastalığın etkisinden tam olarak kurtulamadıkları ve hastalığa dair izler taşıdığı bilgisini vermektedir. Bu hastalığa ait kalıntıların bazıları zayıf görme, bir kısmı âmâ, bazılarının sağır bazılarının yüzlerinde ise lekeler kalması diye sıralanabilir. Eserde bu hastalığın, yakalanan kişilerde hiçbir iz ve arıza bırakmadan kurtulduğunun çok nadir görüldüğü ifade edilmiştir.

Avrupa'daki doktorların iki yüz yıldan daha fazla bir süreçte bu hastalığa çare bulmak için canla başla çalışmışlardır. Bazı beldelerde bu hastalığa yakalananlar belirli bir bölgede gözlem altında tutularak tedavi edilmeye çalışıldığı belirtilmiştir. Yani bir nevi karantina bölgesi oluşturulmuştur. Sonuç olarak bu hastalığın tedavisi için dikkate değer bir ilacın

üretimi girişiminde bulunulmamış, bu tercüme eserden yaklaşık elli altmış sene önce¹⁵⁵ birçok beldede bu ilaç elde edilerek uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulama ile afet olarak kabul gören çiçek hastalığının gerçekten de çok büyük oranda ortadan kalktığı görülmüş ve bu tedavi yöntemi doktorlar arasında oldukça itibar görmüştür. Hatta bu hastalığı önlemek için tecrübeli doktorların görüşleri ve ellerindeki kayıtlara ve istatistiki verilere göre bu aşı bulunmadan önce her altı kişiden birinin öleceği tahmini yapılmıştır. Fakat aşının icadından sonra ise her iki yüz elli, dört yüz yirmi beş ve hatta beş yüz çiçek hastalığına yakalanan kişiden sadece birinin hayatını kaybedebileceğini bir öngörü olarak açıklamışlardır.

Mustafa Behçet Efendi adı geçen çiçek hastalığından korunmak için azami özen gösterilse dahi bu yakın zamanda bulunan tedavi yöntemine kadar bazen ölümle sonuçlandığı, ölüm görülmediği durumlarda ise günden güne körlüğe sebep olduğu ve vücutta kalıcı iz ve arzalar bıraktığını ifade ederek, bu aşı bulunana kadar tam anlamıyla korunmanın mümkün olmadığından kendi fikri olarak bahseder.

Miladi 1798-1799 tarihli tercüme eserden (tercüme eser dediğine göre Mustafa Behçet burada Jener'in orijinal eseri değil Jener'den tercüme eden diğer bir kişiden olan İtalyan tabip Marshall'dan tercüme etmiştir.) bir iki sene önce İngiltere'nin Gloucestershire ismi ile bilinen köyde Jener (Edward Jener) adlı doktor bahsi geçen hastalığın tedavisi için Sığır İnek Aşısını (Vassinasyon) keşfetmiş ve öncelikle bulunduğu bu köyde denemiştir. Olumlu neticeler elde edince öncelikle kendi ülkesi olan İngiltere'de sonrasında ise hastalıktan muzdarip bütün ülkelerde tedavisini ve ismini duyurarak kabul görmüştür. Bu yöntem ile aşılanan kişilerin yüzlerinde iz kalmadığı ve hastalık nöbetleri görülmediği gerek doktorlar arasında gerekse halk nezdinde açıkça bilinen bir gerçektir.

Jener yazmış olduğu kitapta Gloucestershire nahiyesinde sığır cinsi büyükbaş hayvanların çok olduğu ve buradaki sütleri sağan kişilerde çiçek hastalığına rastlanılmadığını fark etmiş ve bu duruma çok şaşırmıştır. Bunun sebebi sığırın memelerinde çıkan çiçek hastalığına ait kabarcıklara sağım esnasında dokunan bu kişilerin ellerindeki çatlak ve yaralara bulaşarak bu yol ile doğal bir aşılama meydana gelmesidir. Bu şekilde hayvandan insana bulaşan çiçek hastalığı kişide kabarcık kabarcık görülmeye başlar. Köy sakinlerinden olup çiçek hastalığı geçirmemiş ve sadece süt sağan kişilerde ve bu kişilerin ellerinde çiçek kabarcıklarının görüldüğüne kanaat getirip bu düşüncenin doğruluğunun peşine düşen Jener

¹⁵⁵ Eserin ilk yazarı Jener'dir. MustafaBehçet ise bu eser yayınlanmadan 50-60 sene önce uygulanmaya başladığını söylemektedir.

çiçek çıkarmayan kişilerde bu durumu denemeye başlamıştır. Bu durumun doğru olduğuna kanaat getirdiği zaman hastalık hakkında bir risale yazarak İngiliz Kralına sunmuştur. Jenerin bu aşı yöntemi öncelikle İngiltere'deki tıp çevrelerince kabul görmüş daha sonra diğer Avrupa ülkelerine yayılarak kullanılmaya başlanmıştır. Hatta bu aşılama yöntemi, Jener Aşısı veya Jener Tekniği lakabı ile anılmıştır. Jener hastalık hakkındaki eserinde memesinde çiçek kabarcığı olan inekten süt sağılırken kabarcığın sıkılması ile kabarcığın içinden akan sıvı sağan kişinin eline temas ederek hastalığın kişiye bulaşmasının doğal bir sonucu olduğunu ifade eder. Kişi bu eli ile bir başka ineği sağarken hastalığı bu ikinci hayvanın memesine de bulaştırır. Sağım sırasında ve sonrasında kişi ellerini kendi uzuvlarından her nereye sürerse hastalığı bu uzuvlarına bulaştırarak vücuduna yaymış olur.

Çiçek aşısı çok eskiden beri vardı. Jener bu hastalığı gözlemleyerek tedavi yolunu bulmuş, denemiş ve aşının üretimine başlamıştır. Bunu bir sanat olarak değerlendirilmek ve modern aşı yöntemi olarak adlandırmak yanlış olmaz. Yine Jener'in ifadesine göre bahsedilen köyde çiçek hastalığına yakalanan ineklerin memesinde büyüklü küçüklü değişik şekillerde kabarcıklar görülmektedir. Bahsedilen kabarcıklar ilk olarak sarı renge sonra yeşil renge dönüştüğü ifade edilir. Memenin etrafı kırmızılanıp tedavi edilme yoluna başvurulmayıp kendi haline bırakılırsa bundan sonra hayvan hastalanır ve sütü azalmasıyla neticelenir. Bu gibi hasta ineklerden süt sağıp ellerine çiçek hastalığı mikrobi bulaşan kişilerin ellerinin bazı yerlerinde kırmızı ve iltihap lekelerinin ortaya çıktığı görülür. Bu lekeler bazı kerelerde başka yerlere yayılarak yanak kabarcığı (uçuk gibi) şeklinde kendini gösterir. Birçok kez parmak eklemleri ve uçlarında görüldüğü de olur. Görüntü çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Kabarcığın etrafı ortasından daha şişkince ve rengi soluk ve içi sıvı doludur. Koltuk altlarında bezeler belirir ve vücutta halsizlik belirtileri baş gösterir. Nabız hızlanır buna bağlı olarak hastada genel bir kuvvetsizlik ve yorgunluk hissi görülür. Baş ve bel civarında sızı ile başlayan bir ağrı görülüp baş ağrısı dahi görülebilir. Bazen hastalıkta nöbetler dahi görülebilir. Hastalık bir günden dört güne kadar bazen hafif olarak bazen şiddetlenerek kendini belli eder. Netice olarak çiçek irin ile dolup yaranın kurumasını zorlaştıran kabarcıklara dönüşür. Yine elde kuvvetsizlik oluştuğunda hastaya sıkıntı yaşatır. Bu mikrobi taşıyan elleri ile göz, kulak ve buruna dokunulduğunda hastalık bu bölgelere yayılarak bu yerlerde de çiçek hastalığı kabarcıkları görülür. Bu belirtilerin hayvanlarda dahi görüldüğünü ifade etmiştir. Sözün özü az önce bahsi geçen ağır belirtilerin aşı olunan kişide görülmemekte olduğu ifade edilmektedir. Aşı yapılan kişilerde bu bahsedilen belirtilerden herhangi biri meydana gelmez, geldiği takdirde de bu belirtiler belli belirsiz şekilde çok hafif görülür.

Şimdi bu yeni aşı tekniği ilk olarak İngiltere’de kullanıldı ve buradan da diğer Avrupa devletlerine yayıldı. Her devlet kendi sınırları içinde hastaneler inşa ettirerek çiçek hastalığından muzdarip tedaviye muhtaç fakir çocuklar üzerinde denemek suretiyle bu yöntemi uygulayarak tedaviye etmeye çalışmışlardır. (Burada bilimin gelişmesi için fakir çocukların denek olarak kullanıldığını öğreniyoruz.) Napoli Kralı’da bu hastalık için bir hastane kurdurarak tıp ehlerinden kişiler ve cerrahlardan oluşan kişilerin bu işteki Jener’in artık herkesçe bilinen yöntemini uygulayarak maharetlerini gösterebilmeleri için her hafta pazartesi ve perşembe günleri fakir çocukların ücretsiz olarak tedavi edilmesini sağlamıştır.

Giriş

İnek Çiçeği’nin bulaşma yolları anlatılmaktadır.

Mustafa Behçet Efendi Edward Jener adlı hekimin eserinde şu bilgilerin olduğunu ifade eder.

Bilinmelidir ki bu çiçek hastalığının iki türü vardır. Birinci türü asıl olan doğal çiçek hastalığı olarak adlandırılır. İkinci türü ise yalancı çiçek hastalığı olarak adlandırılır ve halk arasında suççiçeği olarak bilinen türüdür. Gerçek çiçek hastalığı da kendi içinde iyi huylu çiçek hastalığı ve kötü huylu çiçek hastalığı olarak ikiye ayrılır. Kötü huylu olan çiçek hastalığı tehlikelidir ve ölüme sebep olabilir. İyi huylu olan çiçek hastalığı ise tehlike arz etmez ve ölüme sebebiyet vermez. Bu iyi huylu ve kötü huylu gerçek çiçek hastalığının bulaşıcı olduğu kesindir. İyi huylu olan hastalık bulaştığında yine iyi huylu, kötü huylu bulaştığında ise yine kötü huylu özelliğini koruyarak hastalık sürecini devam ettirir. Yani iyi huylu çiçek hastalığı kötü huyluya, kötü huylu çiçek hastalığı da iyi huylu çiçek hastalığına dönüşmez.

Bazen iyi huylu çiçek hastalığından bulaşan hastalık kötü huylu çiçek hastalığına yakalanan bir başka kişinin kabarcıklarından kendini sakınamayıp temas ederse kötü huyluya çevirir. Bazen de kişinin bağışıklık sistemi galip gelir ve kötü huylu çiçek hastalığına çevirmez. Fakat kötü huylu olan çiçek hastalığı iyi olan hastalık taşıyan birinin kabarcıklarına temas emiş olsa dahi iyi huylu çiçek hastalığına dönüşmez.

Her insan yaratılışının doğası gereği ömründe en az bir kere halk arasında çiçek çıkarmak diye tabir edilen çiçek hastalığını geçirir. Eserde insan soyunun yarısının sırası geldikçe ile bu çiçek hastalığına yakalanarak helak olduklarından ve ölenlerin çoğunun ölüm sebebinin kötü huylu çiçek hastalığından kaynaklandığını ve hatta iyi huylu çiçek hastalığından vefat edenlerin dahi olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçeklik olarak ifade edilmektedir. Kısacası hastanın vücudunda açıklayacağımız şu üç şart taşıyor olmalıdır ki

ölmekten kurtulabilirsin. İlki, hasta bu hastalığa iyi huylu çiçek hastalığına yakalanmış birinden kapılmış olmalı. İkincisi, ilk şarta uymak kaydıyla hastalığa yakalanan kişinin bünyesi kuvvetli olmalı ki kötü huylu çiçek hastalığına dönüşüp ölmesin. Üçüncüsü, tıp kurallarına göre hasta dış etkilere korunmalı ve uygun tedavi edici ilaçlar kullanılmalıdır. Şimdi bu basit aşı ile çiçek çıkarmamış ve her hangi bir başka hastalık emaresi görülmeyen bir kişiye iyi huylu çiçek mikrobunu aşılama suretiyle bu kişiye bulaştırırsak bu kişiyi kötü huylu çiçek hastalığından korumuş oluruz. Çünkü çiçek hastalığına yakalanan bir kişi bir daha çiçek hastalığına tutulmaz. Yani bir kere çiçek hastalığına yakalanacak olan her insan çiçek hastalığına henüz tutulmadan bilinçli olarak bu işi bilen tıp ehli kişilerce tedavi amaçlı iyi huylu çiçek hastalığı mikrobu bulaştırılmak suretiyle bu hastalığa maruz kalsa ikinci bir kez çiçek hastalığına yakalanma ihtimali olmadığı için en basit şekilde hastalığı atlattığı olur. Bu hastalığı atlattığı için kişinin bağışıklık sistemi çiçek hastalığına bir daha yakalanmayacağı için kötü huylu çiçek hastalığı mikrobuna basit yollu temas etse dahi artık bu hastalık kişiye zarar veremez. Fakat bu alışıla gelmiş aşılama yapılmadan önce tedavi için hazırlanacak aşı ve yöntemine özen gösterilerek gerekli şartlar sağlanmalıdır. Eğer aşı elde etme ve uygulanmasında gerekli şartlar sağlanmaz ise ve aşı bozursa ve bozulursa aşılanan kişide kalıcı körlük meydana getirebileceği ve ölümlerle sonuçlanabileceği gözlemlenmiştir. Bu nedenle aşının elde edilmesi saklanması ve uygulanması çok dikkat gerektiren bir süreçtir.

Mustafa Behçet Efendi adı geçen süreç tamamlanıp çiçek aşısı yapılan kişilerde bir daha çiçek hastalığının görülmeyeceği birçok tıp ehli tarafından kabul gören bir fikir olmakla beraber bir kişinin bazı durumlarda kişilerin defaatle çiçek hastalığı geçirdiğine rastlanıldığından bahsetmektedir. Mustafa Behçet Efendi bu görüşünü desteklemek için başka meslektaşlarından örnekler vermektedir. Hatta Joseph Marshall'ın bu durumu kendi Telkihi Bakari adlı eserinde (ki bu eseri Mustafa Behçet Efendi İtalyanca'dan tercüme etmiştir.) bir kez çiçek çıkaran insanın bir daha çıkarmayacağı inancının yanlış bir fikir olduğunu değerlendirmektedir diye belirtmiştir.

Marshall, ben yüzünde o kadar çok çiçek kabarcığı çıkmış bir çiçek hastasını tedavi ettim ki yüzünün neredeyse tamamını bu kabarcıklar kaplamıştı. Tedavi süreci devam ederken kişi öldü. Ve bu tedavi ettiğim kişi yirmi sene önce yine çiçek hastalığı geçirmişti. Ve yüz bölgelerinde önceden geçirdiği çiçek hastalığından kalma çiçek kabarcığı izleri vardı. Ölen bu kişi iyi huylu çiçek hastalığına yakalanmış bir kişiydi. Aynı kişinin defalarca çiçek geçirilebileceği düşüncesi benimde tarafı olduğum bir görüştür diye ifade eder.

Mustafa Behçet Efendi, hastalığın tekrar aynı kişide görülme durumlarından habersiz olan Etümüüleryus adlı doktorun bu olaya ilk olarak rastladığını ve toplamda altı defa çiçek hastalığına tutulan bir kadının sonuncu yakalandığı çiçek hastalığı devam ederken yüz on sekiz yaşındayken hayatını kaybettiğini Etümüüleryus kitabında rastladığını ifade eder.

Mustafa Behçet Efendi, İşbrent (Rasbrand) adlı bir doktorun bir eserinin çiçek hastalığı bölümünde 290. sayfasında miladi 1640 tarihinde çiçek hastalığı geçiren ve çok fazla çiçek kabarcığına maruz kalan birçok kişide tam bir iyileşme görülmeden hemen önce yine çiçek hastalığına yalanıp yeniden çiçek kabarcıkları çıkardıkları ve bu kabarcıkların bir öncekinden daha fazla sayıda olduğunu gözlemleyerek yazdığından ve hatta bu kişilerden bazılarının altı aylık bir süreçte üç defa çiçek hastalığına yakalandıklarından bahseder.

Mustafa Behçet Efendi, Fuler adlı bir doktorun bir başka meslektaşı olan İspançiyolu isimli bir kişiden alıntı yaptığını söyleyerek kendi eserinde bir çocuğun üç hafta içinde iki kez çiçek çıkardığını söylemektedir.

Mustafa Behçet Efendi eserinde aynı kişide defaatle çiçek çıkabileceği konusuna bir başka delil olarak Thomasius adlı bir doktorun Edward Jener'e gönderdiği bir mektubu tercüme ederek ortaya koymuştur. Bu mektupta Thomasius adlı doktor Edward Jener'e hitaben “ *Benim aziz dostum zannımca senin inek çiçeği aşısı üzerinde yaptığın çalışmalar için tüm insanlık sana müteşekkirdir. Senin de bu büyük övgü ve ilgiden memnun olduğun ve gurur duyduğun herkesçe bilinmektedir. Şimdi tecrübelerimin neticesinde kesin karar verdiğim bu fikrime çekinceli yaklaşabilirsin. Aslına bakılırsa çiçek çıkaran kişinin bir kere çiçek çıkardıktan sonra tekrar bu hastalığa tutulmaz inanışının yanlış bir görüş olduğunu öncelikle senin savunman gerekir. Bu durumun ispatı çok basittir. 1793 senesinin ekim ayında bir kişi çiçek hastalığına yakalanan biri başka kişiyi aşılamam için davet etti. Bunu tedavi etmek için iyi huylu çiçek hastalığına yakalanmış kişinin hanesine o iyi huylu çiçek çıkarmış kişinin yarasından aşı için gerekli maddeyi aldım.*

Aşı aldığım çocuğun annesi aşı sandığını görmek istedi. Bende onun gönlünü hoş tutmak için hasta çocuktaki çiçek kabarcığına neşter ile büyük bir yarık açıp aşı maddesi işte böyle elde edilir ve uygulanır diyerek aldığım maddeyi kendi elimin üzerine bırakarak bir nevi aşıladım. İşin sonunda hastalığın bu yol ile tekrar bana bulaşacağı hiç aklıma gelmedi. Üç gün kadar sonra kendimi aşılamış olduğumu hissettim. Dördüncü gün aşımında hastalık belirtisi tamamen ortaya çıktı. Altıncı ve yedinci gün ellerimin üstünde kızarıklıklar oluşup iltihaplı ince bir akıntı meydana geldi. Bu durumdan moralmen etkilenmedim. Zira daha önce

çiçek hastalığı geçiren kişilerin bir daha bu hastalığa yakalanmayacakları anlayışı defalarca başkalarından tecrübe edildiği bilgisi zihnime yer etmişti. Fakat bunun böyle olmadığını hastalığın belirtileri bende şiddetli şekilde ortaya çıkınca anladım. Sekizinci gün bu salgın hastalığın bütün belirtileri ayan beyan ortaya çıktı. Takip eden süreçte on sekiz ay önce aşılandığım zaman görülen kabarcıklardan daha fazla sayıda çiçek kabarcığı görülmeye başladı. Ben bu zamana kadar iki binden fazla insan aşıladım. Bu kadar çok tecrübeye sahip olmama rağmen korku ve endişeye kapıldım. Onuncu gün yüz ve kulaklarımın olduğu bölgede sertleşme ve kabartı ile birlikte sıcaklık hissettim. Sonrasında bu bulaşıcı hastalığın geçmeye yüz tuttuğunu yüzümdeki iltihap ve iki, üç kabarcığın durumuna bakarak anladım. Kısa süre sonra bu hastalık izleri kayboldu ve ben günden güne iyileştim.”

Yukarıda bahsettiğim ve adım adım gözlemleyerek tecrübe ettiğim bu durumu uzun uzadıya anlatmaktaki amacım çiçek hastalığından ve bilinen ve kabul gören bu aşı yönteminden sonra aynı kişinin tekrar çiçek çıkarabildiği durumunu açıklamaktır. Ama insandan alınarak yapılan aşıda bu durum gözlenirken inekten alınarak yapılan aşıda hastalık geçiren kişide tekrardan bu hastalığın görülmediği şüphe götürmez bir gerçektir. İneğin memesindeki kabarcıkta bulunan bu çiçek mikrobun taze ve saf olduğunu, bulaştığı kişide bu mikrobun yaşamaya devam ettiğini ve bu mikrobun kendine has bir kuvvetli bir yapısının olduğunu ve bulaştığı kişisinde bağışıklık sistemini bir şekilde kuvvetlendirdiğini ve o kişinin de ömrü boyunca bu çiçek hastalığına bir daha yakalanmadığını ifade eder.

İkinci Bölüm

İnekten elde edilen çiçek aşısının faydaları anlatılmaktadır. Bu hastalığa ait aşı sanatı hakkında yazılan eserlerin içeriğinde anlatıldığı üzere basit yani eski usule göre alışlagelmiş aşılamanın tehlikeli olduğu fakat inek aşısında bu tehlikeli durumun ortadan kalktığı ve hatta bünyesi çok güçsüz olan ve gerçek aşı yapılan hasta kişilerin gerçek aşı ile aşılandıktan sonra bu tehlikeli durumun ortadan kalkmasıyla kişinin vücuduna fazlasıyla kuvvet geldiğini nakledilmektedir. Şimdi yeni uygulanan modern aşılama tabir edilen inek aşısı ile eskiden alışla gelmiş şekilde kullanılan insandan insana aşılama yönteminden hangisinin iyi olduğu konusunda bu konunun ileri gelenleri arasında büyük bir fikir çatışması(görüş ayrılığı) yaşandığı ifade edilmektedir. Bu karşılaştırmaları madde madde ele alıp değerlendirdiğimizde

Birincisi, alışlagelmiş eski ve basit aşı yöntem (Variolizasyon) , gecikmeden belli bir süreçte uygulanabilir. Jener'in modern inek aşısı tekniğinde ise geç kalınma söz konusu olmayıp her zaman yapılabilir.

İkincisi, eski basit aşının küçük çocuklara ve ihtiyar kişilere yapılması münasip değildir. modern aşı ise üç aylık bebeklerden altmış yaşındaki insana kadar yapılır.

Üçüncüsü, eski basit aşının hamilelerde kullanımı tehlikelidir. Fakat bu konuda Joseph Marshall adlı doktorun tecrübesini örnek göstererek birçok hamile kadının bu şekilde aşıladığını ve hamile olmayana yapılan aşılama süreci ve etkisinden bir farkı olmadığını açıkladığından bahseder. Bu madde de Modern aşı yönteminin hamileler için tehlikeli olup olmadığından bahsedilmemiş.

Dörüdüncüsü, sıracca hastalığı¹⁵⁶ (dâ-ül hanâzir) olan kişilerde eski basit aşının kullanımı yasaktır. Bu kişilerde modern aşı yönteminin uygulamasının hiçbir sakıncası olmadığından bahseder.

Beşincisi, eski basit aşının henüz dış çıkaran çocuklarda kullanımı tehlikelidir. Fakat modern aşının bu durumda da asla tehlikesi yoktur.

Altıncısı, eski basit aşı ile elde edilen çiçek maddesi bir yolunu bulup aşı maddesini alan ve uygulamak için alan ve alınan kişideki bu maddeye temas edenlere de bulaşır. Modern aşılama yönteminde inekten alınan çiçek aşısı maddesinde bulaşıcılık asla yoktur. Joseph Marhall bir keresinde bir evde bir çocuğu modern aşılama ile aşıladım. Aşı olmayan diğer kişiler ile bir yerde oturup beraberce çokça vakit geçirdiklerini ama çiçek hastalığının asla bir başkasına bulaşmadığını ifade ettiğini söylemektedir.

Yedincisi, eski basit aşı ile aşı olan hastalar hatalık nöbeti geçirebilirler. Eğer bu kişilerin bünyesi zayıf ise ölüm ile neticelenebilir. Modern aşılama yönteminde bu tür bir durumlarla karşılaşılmaz. Aksine kişinin bağışıklık sistemi güçlenir.

Sekizincisi, eski basit aşından kaynaklanan durumlar tehlikelidir. Modern aşılama da böyle bir durum söz konusu değildir. Hatta hastanın ateşlenmesine bile mani değildir.

¹⁵⁶ Sıracca (Scrofula): bir çeşit kronik deri veremidir. Akciğerin dışında ortaya çıkan en yaygın tüberküloz enfeksiyonu türüdür. Deride ve genellikle boyunda görülen lenf boğumlarının şişkinliği ile kendini gösteren bir tüberküloz türüdür. Boyun bölgesi ve yüzde acısız şişliklerle ortaya çıkar ([www. tahlil.com](http://www.tahlil.com). erişim tarihi: 22.05.2019).

Dokuzuncusu, eski basit aşı bazen yüzde kalıcı izlere neden olup bu nedenle kişinin çirkin görünmesine neden olur. Modern aşılamada ise çiçek kabarcıklarının kalıcı bir etkisi yoktur. Sadece aşılanan bölgede bir veya iki adet çiçek kabarcığı görülür.

Onuncusu, çiçek hastalığı doğal seyrine bırakılan kişiler ile eski basit aşılama yöntemi ile aşılanan kişiler ile birlikte hiç çiçek çıkarmayan kişilerin bir arada bulunması uygun değildir. Çünkü hiç çiçek çıkarmayan kişilere bu kişilerden çiçek hastalığı bulaşabilir. Modern aşılama yöntemi ile aşılanan kişilerde bu şekilde bir bulaşıcılık söz konusu değildir. Bu yeni yöntemde bulaşma sadece aşılama ile olur.

On birincisi, eski basit aşı yöntemi ile aşılama yapılan kişilerin ilaç kullanması gereklidir. Modern aşılama yapılan kişilerin ilaç kullanması gereksizdir.

On ikincisi, eski basit aşılama yönteminin aşılama şartlarına ne kadar uyulursa uyulsun bazen ölümle sonuçlanabilir. Çiçek hastalığına yakalanmış çocuk bu hastalığı tamamen atlattıncaya kadar hasta çocuğun ebeveynleri çocuklarının bu hastalıktan ölebileceğini endişesinden kurtulamazlar. Modern aşılama yönteminde hastalığın az da olsa zararlı bir etkisi görülmediğinden hastanın öleceği endişesine kapılmaya gerek yoktur.

On üçüncüsü, eski basit aşılama yöntemi ile aşılanarak çiçek hastalığı çıkaran kişiye bir bakıcı lazımdır. Fakat modern aşılama yöntemiyle aşılanmış ve çiçek hastalığı geçiren kişi için bakıcıya ihtiyaç yoktur.

On dördüncüsü, eski basit aşılama yöntemi ile aşılanan kişinin uzun süre geçtikten sonra tekrar çiçek çıkardığı görülmüştür. Modern aşılama yöntemi ile aşılanan kişilerde ise hastalığın aynı kişide tekrar ettiği asla görülmemiştir. Mustafa Behçet Efendi, Joseph Marshall adlı doktorun tecrübelerinden nakledilmiştir ki *"Bu senenin Mart ayında İtalya'nın Palermo şehrinde birisi dört buçuk diğeri yedi yaşında iki çocuk çiçek hastalığına yakalanarak ateşlendiler. Yine kendileri gibi çiçek hastalığına yakalanmış ve çiçek kabarcıkları çok olan bir kızdan çiçek aşısı maddesi alınıp nisan ayının yirmi dördüncü günü aşılandılar. Bu durum herkesin gözü önünde yapıldı. Öncelikle aşı alınan o kız iki gün sonra öldü. Aşı yapılan iki çocuk iki hafta kadar gözlemlendi ve tekrar aşı kabul etmedi. Çiçek hastalığına dair hiç bir iz ve emareye de rastlanılmadı. Ben bu duruma kendi gözümle şahit oldum."* Bu durum İngiltere ve başka beldelerde tekrar tecrübe edildi. Yazar Jener eserinin giriş kısmında; *"Çiçek hastalığı ile ilgili tedavi edici maddeleri elde etmek son derece zahmetlidir. Bu tedavi yöntemi insanları hastalıklardan korur. Şimdiye kadar bu çiçek hastalığının tedavisi için tıp tarihinde yazılmış bir eser bulunmazken benim ilmi çalışmalarım*

ile ortaya çıkmış bu tedavi tüm Avrupa'da kabul görmüştür. Böyle bir durumda neden kendimle öğünüp iftihar etmeyeyim ki” demiştir.

Çiçek Hastalığı gibi büyük bir hastalıktan şimdiye kadar binlerce insan öldü. Bu büyük felaketi yeryüzünden kazıyıp kökünü kurutacak tedavi benim çalışmalarım ile ortaya çıktı.

Sonuç olarak, Joseph Marshall'ın dahi eserinde Edwar Jener'e hitaben bu aşılama yöntemini icat etmesi herkesin bu aşı yolunu bulana teşekkür etmesi gereken bir durum olduğunu ve buradan başka beldelere ün saldığını söyler. Bizim beldemizin dahi bu aşından fazlasıyla fayda göreceği şüphesizdir diye de ekler. *“Ben bu işi öğrendiğim anda öncelikle iki evladımı sonra akrabalarımı ve sevdiğim kişileri aşıladığım zaman bu aşının birçok faydasını bizzat gözlemledim. Çiçek hastalığı tedavisi hakkındaki önceki düşüncelerimden vaz geçtim ve bunu herkese duyurdum. Kısa sürede ancak yüz altı kişi aşılayabildim. Çünkü ikamet ettiğim yer küçük ve mutaassıp bir yerd. Bu hastalığı kişiye ve bedenine zarar vermeyen ve kişiyi günlük işlerinden alı koymayan bir rahatsızlık olarak değerlendirdim. Aşıladığım kişilerin hiç biri ilaçlara ihtiyaç duymadı. İlaç kullanmak durumunda kalan ilk birkaç kişi ise ilacı kollarında çıkan hafif kızarıklığı dindirmek için kullandılar. Eski ve basit aşı yönteminde görülen zafiyetin tersine hastalıklı kişi bu yöntemde daha dinç ve diridir. Bence inek aşısı yöntemiyle atlatılan çiçek hastalığı diğer basit aşılama yöntemi ile atlatılırken görülen zorluklardan çok daha yumuşak ve hafiftir diye ifade eder. Doğal olarak görülen çiçek aşısından netice olarak son derece tehlikesizdir. İnsan bedenine zararlı olan etkisi yoktur. Ve asla körlüğe ve sağırlık gibi durumlara neden olmadığı gibi yüzde kusura ve çirkinliğe de sebep olmaz.”*

Nitekim eski basit aşı yöntemi öncelikle yüzde hoş olmayan kusur ve izlere sebep olur. Bu hastalığın insanoğlunun kadın sınıfının yüzlerindeki güzelliğe zarar vererek bu güzelliğin kaybolmasına neden olur. Bu işten dolayı Sicilyateyn halkı tebriğe layıktır. Eğer bu memleketlerdeki halk bir araya gelip bu aşı maddesini üretirse bu ilahi cezadan yani çiçek hastalığı azabının ortadan kalkacağından şüphesinin olmadığını ifade etmiştir. Geçen sene İtalya'nın Palermo şehrinde sekiz binden fazla halk çiçek hastalığından dolayı öldüğünün nakledildiğini ifade etmiştir. Örneğin bir şehirde her sene dört bin kişi çiçek hastalığına yakalanıp öldüğü düşünülürse yirmi yıl süresince sadece Palermo şehrinde seksen bin kişi ölmüş olur. Sicilya'daki bu istatistiği ülkedeki diğer beldelere örnek alarak orantılayıp hesaplırsak ölenlerin sayısı birkaç milyon nüfusa denk gelir. Bu aşı yönteminin etkisinin insanlara ne kadar büyük fayda sağlayacağı ortadadır.

Sonuç

İnek aşısının aşı maddesinin elde edilme süreci ilaca dönüştürmede gerekli olan şartların sağlanması ve aşının uygulama biçimi açıklanmaktadır. Bu yeni sanatın uygulamasındaki asıl amaç, İnek çiçeği aşısının aşı yapılmak istenen şahısta bu aşının iyileştirici özelliğini ortaya çıkararak aşılanan bu kişiyi doğal süreçte ortaya çıkan zararlı çiçek hastalığından korumaktır. Bu inek çiçeği aşısı yöntemi ile aşılanan kişilerin ömürlerinde bir daha çiçek hastalığına gerek bulaşma yolu ile gerekse aşılama yolu ile tekrardan yakalanmadığı gerçeğinin artık herkes tarafından bilindiğini ifade eder. Fakat ineğin memesinde bulunan çiçek hastalığının yalancı çiçek hastalığı türünden olup olmadığına dikkat edilmelidir. Eğer hayvanın memesindeki çiçek hastalığı yalancı çiçek ise bu durumda bu memeden alınan çiçek aşısı maddesinden bir fayda beklenmemelidir. Bu memeden alınan yalancı çiçek aşısı maddesi ile aşılama yapıp üzerinden uzun süre geçse dahi doğal çiçek hastalığından kişiyi koruyamaz. İtalyan tabip Joseph Marshall bu işle uğraşan cerrahların yalancı çiçek aşısı ile gerçek çiçek aşısını ayırt etmeksizin acele ile herhangi birisini seçtiklerinden dolayı hastalara eziyet edildiğine kanaat getirdiğini ve hatta ilerleyen süreçte bu hastalardan bazılarının tekrar çiçek çıkararak son mertebede öldüklerini ifade etmektedir.

Adı geçen eserin yazarı Edward Jener eserinde kene yapışmış inekte görülen çiçek maddesi bu durumdan etkilenmiş olur. Bu özelliği taşıyan çiçek maddesi azda olsa yıkıcı etkiye sahip olup aşılama ile bedene bulaştığında inek aşısını ele geçirmesi mümkündür.

Şimdi, bazen olur ki adı geçen çiçekten alınan bu madde istenilen özellikten mahrum olur. Yani istenilen iyileştirici özelliği taşımaz veya iyileştirici etkisi çok az olur. Adı geçen yalancı çiçek hastalığı taşıdığı özellik olarak boş ve eksiktir. Bu yüzden bunun ile aşılama yapılan kişilerde aşının etkisi ya çok az görünür yada hiç görülmez. Hastalığın yeniden bulaşmayacağından uzunca bir süre tam anlamıyla emin olunamaz. Bu biçimdeki inek çiçeği maddesi her ne kadar yalancı çiçek hastalığı özelliği taşısa da her hangi bir uzva aşılandıktan sonra o uzuvda bir kızarıklık görülüp kısa süre sonra kaybolur. Bazı kere ince bir irin akar olur. Özetle, gerçek çiçek hastalığından dolayı çok az bir rahatsızlık belirtileri görülür. Bu çok az rahatsızlık görülen durumda dahi aşı gerek aşırıdır denilemez. Hasta kişide uzun süre sonra tekrar bu hastalık görülebilir.

Edinilen tecrübeler; geçen yaz bizim beldemize yakın bir köyde yaşayan çiçek hastalığına yakalanmış birkaç köylüyü inekten aldığım çiçek maddesi ile aşıladım. Kişilere aşı yaptığım kollarında birazcık kızarıklık meydana geldi. Fakat çiçek kabarcıkları görülmedi ve kısa süre

sonra bu kızarıklıklar kayboldu. Bir ay sonra bu kişiler çiçek hastalığı bulunan ineği sağarken tekrar çiçek hastalığına yakalandılar. Bu duruma bakarak emin oldum ki aşı için aldığım madde yalancı çiçek hastalığına aitmiş. Bu maddenin yalancı çiçek maddesi olması ihtimalinin birkaç sebepten olduğunu düşündüm.

Birincisi, ineğin memesindeki çiçek maddesinin hastalığın başlangıç aşamasında olup tam erişmemesinden dolayı madde bu iyileştirici etkiye sahip olamamış olabilir.

İkincisi, adı geçen bu madde ilk başta bu olgunluğa erişmiş ve iyileştirici etkiye sahip olsa bile sonradan bu etkisini yitirmiş olabilir. Yani hastalık iyileşme evresindedir. Veya maddenin yapısında değişme veya bozulma meydana gelmiş olabilir.

Üçüncüsü, ineğin memesindeki madde alınan kabarcık uzun süre önce oluşmuş ve müzmin şekline döndükten sonra madde alınmış olabilir. Hastalığın ilk başlangıcında bu çiçek ne kadar gerçek ve iyi huylu çiçek hastalığı olsa da, bu durumları geçirmiş madde alınarak aşılama yapıldığında aşının bir fayda sağlaması beklenmez.

Dördüncüsü, atları tımar ederken at ta bulunan kabarcığın ele bulaşması ve takibinde ineğin sağılması esnasında eldeki bu maddenin ineğe bulaşması ile inek çiçek hastalığına yakalanır. Daha sonra bu ineğin memesinde fark edilen çiçek kabarcığı gerçek çiçek hastalığı kabarcığı sanılarak madde alınması olabilir. Şimdi aşı alınacak maddenin gerçek çiçek hastalığı geçirmekte olan inekten elde edilmesi, çiçek hastalığının yalancı çiçek olmaması dikkat edilmesi gereken bir husustur. Şu da bilinmelidir ki aşı için her zaman inekten madde almak şart değildir. İnekten alınan aşı maddesi ile aşılanan kişiden en kısa süre içinde alınan aşı maddesinin bir başkasına aşılanması ve aşılanan bu ikinci kişiden alınan madde ile de bir üçüncü kişinin aşılanması şeklinde bir birini takip eden aşılama ile de dünya halkı için yeterlidir.

Bu konuda Marshall eserinde, inekten alınan madde ile aşı yapılan kişinin yine çiçek hastalığı geçiren bir başka kişinin bu ilk kişiden alınan çiçek aşısı maddesi ile aşılanması sonrasında her ikisinin hastalık sürecindeki gelişimlerin ve etkilerinin farklı olmadığını yazmıştır. İnekten elde edilen aşı ile inekten aşılanmış kişiden elde edilen aşı etki, özellik ve sonuç bakımından aynıdır. Aşılanmış insandan alınarak yapılan aşı bazen bir kez yeterli gelmeyip birkaç kez tekrarı gerekebilir. Bu durumda aşının iyileştirici özelliği yeterli gelmeyip aşı tutmaz. Aşının beklenen tedavi etkisinin alınamamasında ki diğer bir sebep de aşının elde edilme sürecinde gereken özenin gösterilmeyerek bu süreçte hata yapılmasıdır. Bu hata sonucunda aşı gereken etkiyi göstermez. Aşı yapıldıktan sonra, aşı yapılan bölgede

iltihaplı kabarcık oluşmaması, kabarcık oluşsa dahi bu kabarcığın hafif bir kızarıklık şeklinde görülüp çok kısa sürede kaybolması beklenen bir gelişmedir. Bu aşından sonra aşı yapılan bölgede birkaç gün içerisinde bir veya iki büyük kızarıklık görülüp bu kızarıklığın içi kötü kokulu irin ile dolar. Bu irinden elde edilen madde ile bir başkası aşılanır.

Bundan sonra da aşı beklenen sürecine devam ettiği takdirde Marshall'ın eserinde tarif edilen yol bu hastalığın tedavisi için uygun olan ikinci bir yöntem olduğu söylenebilir. Birinci aşılama yönteminde aşılanmak istenilen kişinin her hangi bir kolunun omuz başının tercih edilen bir yerine iğne batırılmak suretiyle burası kanatılır. Yüzeğe çıkan kan bir süre sonra pıhtılaşmaya başlayıp üstü kuruyarak kabuk bağlar. Bu kabuk neşter yardımı ile hafifçe kaldırılıp yeterli miktarda gerçek inekten alınan aşı maddesi kabuğun altına konulup bunun üzeri de ıslatılmış bir bez örterek ile sıkı bir şekilde bağlanmalıdır. Bu tarife riayet edilerek yapılan aşı büyük olasılıkla bozulmaz. Bu aşıda kullanılan ikinci yöntem kunduz böceği ve az miktarda ki pehlivan yakısı merhem halinde sürülür. Ciltte su toplamış irinli bir kabarcık görüldüğü de olur. Bu görülen yaranın açık yerine çiçek maddesi konulup sağlam bir biçimde bağlanmalıdır.

Üçüncüsü ise Marshall'ın eserinde yazmış olduğu yöntemin kullanılmasıdır. Mesela hasta kişinin kolunda her hangi bir yerdeki irinli kabarcığın kabuğu neşter yardımı ile kaldırıldıktan sonra bilinen meşhur tarif ile üzerine çiçek maddesi konularak yapılır. Hangi yöntem tercih edilerek aşılama yapılırsa yapılsın birkaç gün içinde aşılanan bölgenin etrafında kızarıklık ve kabarcıklar açıkça görülmeye başlar. On bir gün içinde kabarcığın içi dolup üzeri kabuk bağlamaya başlar ki böylece inek çiçeği aşısının gerçeği budur. Bulaştığı yer ise sadece aşılanan yerle sınırlıdır. Bu aşı ile hastalık o kadar sessiz, sakin ve hafiftir çok küçük çocuklara yani bebeklere dahi uygulanabilir.

Bu hastalığa yakalanan kişilerde para büyüklüğünde ve şeklinde görülen çiçek kabarcıklarının derhal bu yöntem ile aşılanması gerekir ki şüpheye fırsat vermeden çiçek hastalığının zararsız atlatılmasından tam anlamıyla emin olunabilsin. Bu durumda ayrıca bir ilaç kullanımına gerek yoktur. Bu aşından sonra nadiren çıktığı görülen küçük çiçek kabarcığındaki hafif kızarıklık ve ateşi dindirmek için uygun ilaçlar da kullanılabilir. Marshall bu aşılama ile dört yüz yirmi üç kişi aşıladığını ve bunlardan bazılarının aşı yapılan kollarında küçük çiçek kabarcığının iltihaplanıp hafif ateş görüldüğünden bahseder. Su ile eşit miktarda karıştırdığım sıvıyı iltihap ve ateşi olan aşılı bölgeye birkaç defa sürerek tedavi ettiğini ifade eder. Bazen kabarcığın üzerine bir saman çöpü ile bir katre zac koyduğunu ve bunu elli saniye kadar bekledikten sonra su içerisine batırılmış bir sünger ile yıkadığını söylemektedir. Bunun

sonucunda bölgede görülen ateşinin düştüğünü ve yaranın üzerinin kapandığını tecrübe ettiğini söylemektedir. Bu şekilde iki yüz on bir kişiye tedavi yaptığını ifade etmektedir. Jener yazdığı eserinde dahi aşı yapılan kolda az miktarda iltihap görülmesinin çok nadir rastlanır bir durum olmadığını ve aşılardan on, on bir gün sonra kişinin uzvunda görülme durumunun herkesçe bilinen bir durum olduğunu ifade etmektedir. Bu iltihaplı durum görülse dahi ilaç kullanımına gerek olmadığı ve kısa sürede kendiliğinden kaybolduğunu bildirir. İlaç kullanmak gerektiğinde ise iç yağı özü kullanılıp iki, üç dakika bekledikten sonra keten bir bez parçası ile bitki özü ile ıslatılarak üzeri sarılmalıdır. Adı geçen bu sıvı ile tedavi bir gün sonra yine birkaç kez tekrar edilmelidir. İkinci gün rahatsızlık veren durumun en çok istenen sonucu oluşsun.

Sonuç olarak, bitki özündeki sıvının Kulder ismi ile bilinen doktorun icat keşf ettiği içecek özünün damıtılmasından elde edilen mamul bir şifadır. Dış hastalıklarda tıpta ehil olan kişiler arasında kullanılması dikkat çekicidir.

2.2.1.3. Çiçek Aşısı Risalesi'nin Transkripsiyonu

Çiçek Risalesi. Behçet Efendi. Numro 2318.

Bismillahirrahmanirrahim elhemdülillahirabbilalemin vesselâtü vesselâmü alâ resûline Muhammedin ve âlihi ve sahbihi ecmâin. Ve ba'dehû ma'mûre-i 'âlemde vücûda gelen efrâdı beşerinin küllîsine 'ale'l-'umûm ârız ve sârî olan afet-i cüderînin pençe-i kahr ve istilâsından rehâyâb olmağa vasıta-i küllîye add olunup karîb'ül - ahidde zuhûr eden telkîh-i cüderî yani çiçek aşısı ta'bir eyledikleri san'at ile ekser bilâdın ahâlisi evlâtlarını âfeti merkûmeden istihlâs eyledikleri meşhûd-u basire-i erbâb yakındır. Lakin şurûtu meşâkına tahammül olunmaksızın san'at-ı mezbûrui' mâl muhâtâra-i azîmeden hâlî olmadığından mâ'adâ şurûtuyla isti'mâli dahî ba'zı def'a helâk eylediği mücerribîne ma'lûmdur.

Hicret-i nebeviyenin işbu bin iki yüz on altı senesinden birkaç sene mukaddem İngiltere memâlikinde yeniden keşf ve icât olunan telkîh-i bakarî ki cüderî-i bakarın maddesinden ahz ile insan-ı sahîha telkîh olunur. Bu san'atı garibe Avrupa devletleri beynlerinde ba'de şüyû bir sene zarfında ellibinden mütecâviz âdem aşılınıb hiçbir kimesnede muhâtâra müşâhede olunmadığını hâvi işbu tahrîri risâleden bir sene evvel bazı mekâtib ve havâdis kağıtları vasıtasıyla keyfiyet-i zuhûru ve tarîk-i isti'mâli âsitane-i devleti âşiyaneyeye vürûd ve gâh ve bîgâh mütedâvül idi. Mücerribîn oldukça bu abd-i hâkîr kalîlü'l - bizâ'ate Mustafa Behçet tabîbi hassa-i 'adimü'l - istitâ'a dahî bu hayırlı maslâhâtın neşr ve şüy'una ezcân ve dil vesîle - cuyü iken nâgâh telkîh-i bakarî hakkında müellif bir risâle vâsıl-ı dest-i hakîr ve destiyâri-i aşinâ-i zebân ile mütâla'a ve mevâzi-i mühimmesini ba'de't-terceme yine latin lisânı üzere müellif iki aded risâlelerin mevâzi-i lâzimesi akvâ-i ricâlinden ahz ve iltikat ile işbu mücmelenin cem' ve tanzîmine teşmîr sâk olundu. Ancak bu san'at-ı celîlenin menfe'at ve medihde olunan icrâyâ nazâran tecrübeye muvâfık gelip sahîh olduğu takdîrde meyân-ı nâsda i'mâli ve isti'mâli şâyi' olur ise memâlik-i devlet-i aliyyede teksîri iba'da vesile-i küllîye olub be-hersene bî-hadd ü hesab reâyâyı devletin mâlik-i nisâb ve fevz ve necât olacakları bî-irtiyâbtır.

Binâberîn telkîh-i cedîd-i mezbûrun keyfiyet-i zuhûru ve tarîki i'mâli ve âsâr-ı hayriyesini mutazammın olan işbu risâle bir mukaddime ve iki bâb ve bir hâtîme üzerine keşide-i silk-i sutûr kılındı. ve minallahî-l müste'ân ve aliysel tekellân'ül mukaddimet'ül telkîh-i bakarînin hakîkatini ve keyfiyet-i zuhûru beyânındadır.

Nabzı âşinâyân hakâyık-ı tıbbiye ve dakika-i senâsân serâyir-i tabî'î'iyeye pûşide ve nihân değildir ki cüderî yani çiçek ta'bir olunan illet-i sâriyenin 'umûmen aktârı arza ve sirâyet ve udvâni müddet-i yesîrede ihlâki ve bâ-husûs bî-çâregânı etfâlin nısf-ı mürettebeleri

ancak bu illetten telef ve zâyi olmaları â'zâm-ı belâyâ-yı dünyeviyeden ma'dûd olduğu vâzih ve aşikâredir. Ve bu husûsun tahkîki için memâliki Avrupa'da bir sene zarfında helâk olanlar defter olunmak kâ'ide-i kadîmeden olduğuna binâ'en bir belde yalnız cüderîden fevt olanların adedi ile-i sâireden helâk olanların nisfina karîb ve ba'zen izâf-ı mertebeleri olduğu tahkîken müşâhede olunmuştur. Maraz-ı merkûmdan sıhhatyâb olanların ekserisi dahî alilü'l - mizâc olub kimisi za'ifü'l - basar ve kimisi â'mâ ve âsamm ve ekserîsi ma'yübü'l - vech ve sakat olmaları ile hemân bilâ arıza bu marazdan kurtulanlar nevâdirten ve bahtı kavî sahibi olmuş olurlar. İmdi etıbbâ-i efrenc ikiyüz sene ziyâde bu âfetten tahlîsi giribân-ı cân etmek husûsunda Sa'î nâ-mahsur ve himmet-i mevfûr ile tecessüs ve te'atiden hâlî olmayub hatta ba'zı belde bunun için nezârât olduğu menkûldür.

Vel hasıl i'tibâra şâyeste bir ilacın dâmenine teşebbüs olunamayub umûmen etıbbâ bir hemzen-i hayret olduktan sonra tarihi tercemedan tahminen elli altmış sene mukaddem çiçek aşî san'atı serzede-i şahsâr zuhûr ve ekser bilâd da i'mâl ve tecrübe olunub fi'l-hakîka âfet-i mezbûreye mukâvemetde dahl-i küllîsi müşâhede olunmağla beyne'l - etıbbâ hayli i'tibâr bulmuş idi. Hatta bu marazın tedbirine ta'yin olunan mücerribbinin nakilleri üzere cüderî-i tabî'iden altı nefer mecdûr beyinde bir neferi helâk olmak tahmin olunmuş iken aşî vasıtasıyla mecdûr olanlarda ikiyüz elli ve gâhice dörtyüz yirmibeş ve ba'zen beşyüz marizden bir neferi helâk olmak farz ve takdîr olunmuştur. Gerçi san'at-ı mezbûrenin cüderîden hıfz etmesinde dahl-i azimi olub lakin ba'zı def'a ihlâki ve helâk eylemediği suretde ilel gûnagûn ve âmâ irâs eylediği ve'l-hasıl i'mâlinde emniyet bulunmadığı vâkıâtdan olmağla bundan dahî a'lâ ve mâ'munü'l - gâile bir vasıta yakın vakitlere gelince münkeşif ve ma'lum olmadı.

Ahirü'l-emr tarihi miladın 1798 yâhûd doksan dokuz senelerindeki tarihi tercemedan bir iki sene mukaddem İngiltere memâlikinde Gulucester¹⁵⁷ nâm nahiyede Yener¹⁵⁸ nâmında bir tabîb işbu zikrinde olduğumuz telkîh-i bakarî-iyi keşf ve îcâd ve emsaline ba'del ihbâr memâlik-i İngiltere'de terrübe olunarak cem-i memâlike münteşir ve şâyi' olmuştur. Telkîh-i cedîd mezbûr filhakika me'munü'l gâile ve admü'l-hatâr olduğundan gayri aşılanelarda hiçbir vech ile sûi mizâc ve humma irâs eylemediği gerek etıbbâ gerek nâs beynlerinde zâhir ve müte'ayyin olub semiyet-i cüderîye müzâd ve mukâvim bir tiryâk henüz destres ve vusulü müyesser oldu. Mesfûr Yener tabîbin risâlesinden ahz olduğuna vech üzere bu fi'ilin menşe-i zuhuru şol vech ile tahrîr olunur ki Gulucester nahiyesinde öküz ve sığır emsâli hayvânâtın

¹⁵⁷ Gulucester: İngiltere'nin Berkeley şehrine bağlı Gloucestershire köyüdür

¹⁵⁸ Yener: Edward Jener (Osmanlıcada isimler söylendiği şekilde yazılmıştır)

kesreti olub ol mahalde üçyüzden mütecâviz bakar sütü sağılıb bir büyük ağılın adamları beyninde çiçek çıkaran yok idi. Bu adamlardan ba'zıları bakarların çiçek kabarcığı bulunduğu vakitte tesâdüf ettikde ellerinde ba'zı çatlak ve karha-i cüz'i olanlar bakar-ı mecdûrdan süd sağarken ba'zı kabarcık münfecîr ve münfetîh olub içinde ki madde-i kahiyeye ellerine bulaşdıkdâ bu takribiyle anlar aşılânub birkaç gün mürûrunda ol mahalde cüderî kabarcığı zuhûr eyledi.

Mesfûr Yener nahiye-i mezbûre sükkânından çiçek çıkarmayanlar ancak süd sağanlarda olduğunu ve onların ellerinde kabarcık zuhûr-u cüderî makamına kâ'im olduğunu müşâhede ettikde bu husûsun ardına düşüb dikkat ve tahrîr ile nazâr ve sâ'ir çiçek çıkarmayan adamlara tecrübe etmeğe başladı. Vaktâki kendiye itminân hâsıl olub hakkında bir risâle te'lif ile İngiliz kralına arz ve ifâde ve ol dahî husûsu mezbûr beyne'l- etıbbâ tecrübe olunmasın emr ve tenbîh ve müddet-i yesîrede memâlik-i İngiltere'ye ve ondan cem'i bilâd-ı Avrupa'ya münteşir ve şâyiü'l- isti'mâl oldu. Hatta san'at-ı mezbûreye telkîh-i bakarî ve mucidine isâfe ile telkîh-i Yener'î lakabıyla telkîb ettiler.

Müsannıf tahrîr ider ki; memesinde besiresi olan bakardan süd sağulur iken besîre-i mezbûre münfecîr olub sağan adamın eline isabet ile olmahale sirâyet eder. Kezâlik elinden bir ma'niâ isâbet ve bir ma'niâdan süd sağarken Aher bakarın memesine sirâyet eder ve yine ol çiçekli eli kendü ağzasından bir uzvuna dokunmakla ol uzuvda çiçek zuhûru görülmüşdür.

Tenbîh, Ba'zılar zâhib olmuşlardır ki bu misillü cüderînin cinsi bakarda vukû'unu evvelâ Yener keşf ve tayin eylemiş ola zehâb-ı mezbûr hakikat bâtıl olub belki nahiye-i mezbûrede cüderînin cinsi bakarda vukû'u ve insana sirâyeti cüderî-i tabî'îden muhâfâza eylesini çobanlar ve dihkâniyân beynlerde ma'lum elli yüz yıldan mütecaviz idi. Lakin etıbbâ ve sâir nâs arasında ismi bile ma'rûf olmayub ancak Yener mesfûr bu keyfiyyete ba'del vukuf bir kimesneye işâ'e etmeksizin tecârüb-i kesireden sonra halka ihbâr ve ondan aktâr-ı arz'a münteşir oldu. Velhasıl cüderînin ma'rifeti vukû'u atık olub ancak Yener aşî san'atını hem icâd ve ve hem isti'mâl eyledi. Hazâ bu san'ata telkîh-i cedîd ıtlâk olunmak şayestedir. Ve yine musannef tahrîr ider ki bu nahiyede çiçek çıkaran bakarın memesinde ki kabarcıklar bir nizâm-ı mahsus üzre müteşekkîl olmayub tûl ve arz ve sağir ve kebirde muhtelifdir. büsûr-ı mezbûre evvelâ sarıya yâhûd yeşile mâil müşâhede olunur. Ve etrafı kırmızılanır eğer büsur-u mezbûre ilaç olunmayub âla hal terk olunur ise müteğayyir ve gurû hât-ı habîse silkine münselik olub a'raz sakîle îrâs ider ve ol vakitte bakar hastalanub südi az olur.

İmdi bu misillü bakardan süd sağıb ellerine madde-i cüderîden sirâyet eden kimesnelerin ellerinin ba'zı tarafında kırmızı ve mültehâb lekeleri zuhûr eder ve mezbûr

lekeler ba'zı def'a bileklere sirâyet ve yanık kabarcığı şekline girip mütekâyyih olurlar ve ekserîya parmakların mafsallarında ve uçlarında zuhûr edip mevâzı'nın ihtilâfı ile muhtelif'ül şekl olurlar ve sath-ı besire dairelenüp etrâfı vasatından yüksek ve rengi soluk mâiye mütemâil olur ve ol esnâda besire dahîl-i bedene müteşef ve müntekis olub koltuk içlerinde bezeler zuhûr eder ve beden hafif'ül mizâc olub nabz süratlenür.

Kaşirire ürpermek ile beraber umûmi bir zaaf ve bitâb his olunub küllî ve bel civarında kay'i ile beraber vec'a zâhir olur ve sâda' dahî ârız olup ba'zı def'a merize humma ile beraber hezeyân eder. İşbu avârizât bir günden dört güne değin hiffet ve şiddetde mütehâlif olub âhirü'l - emr Büsur-ı yedin mütekayyih olub heşkerişe-i ve iltihâmı asır olur çünkü uzuv-ı yed zaîf olduğundan alile zahmet ve eziyet verir. Ve cerâhatlı elleri ile mes eylediği dudakları ve burun delikleri ve göz kapakları emsâli mütebessîr olur. zikr olunan a'vârizât-ı bakarda dahî zuhûr edegelmiştir. Ben müddet-i ömrümde bu arzaların hummadan sonra vukû'unu görmedim dedi.

İntihâ. Bu mahalde şârih tahrîr ederki anfen zikr olunan a'râz sakîle zân olunmaya ki her telkîh olunan âdemde zuhûr eyleye a'râz-ı mezbûre elleri ile süd sağub bilâ vasıta kendüğe sirâyet eylediği takdirdedir. Yoksa tarîk-i mahsûs üzere aşılanelarda a'vâriz-ı mezbûreden birisi vâk'i olmayub olduğu surette dahî ol kadar hiffet üzere olur ki his olunmayacak derecelerdedir. İmdi bu fiili cedîd vaktaki İngilterede zuhûr ve cem'i memâlik-i Avrupa'da isti'mâline mübâderet olundu. Her devlet kendi memleketinde bir hastahane bina iddirüp fukarâ-i etfâle tecrübe ettirdiler. Napoli Kralı dahî bir hastahâne icâd ve etıbbâ ve cerrahinden bir kaç kimesnelerin mağrifetleriyle her hafta pazarertesı ve perşembe günleri fukarâ-i sıbyan bilâ ücret amel-i mezbûru tecrübe ve icrâ eyledikleri ekser mevazi-i bu mahalde terhcüme olunan risâleden istinbâd olundu.

Bâbı evvel. Cüderî-i bakarînin sirâyeti beyânındadır. Ma'lum olaki maraz-ı cüderî iki nev'e münkasım olub bir nev'ine cüderî sahîh ve cüder-i tabî'î tesmiye olunur. Ve bir nev'ine cüderî-i kâzib cüderî hâî denilir ki beynimizde suççeği tabir olunan budur cüderî-i sahîh dahî iki nev' olub evvelkisine cüderî-i ceyyîd ve sanîsine cüderî-i redî tesmiye olunur. Cüderî-i redî muhâtâralı ve mühlük cüderî-i ceyyîd sâlim ve gayri mühlüktür. İmdi işbu iki nev'in sirâyeti sahîh ve katiyüs sübut olmakla cüderî-i ceyyîdden sirâyet iden cüderî ceyyîdi ve redîden sirâyet iden redî'dir. Ba'zı def'a redâ'et-i ahlât istidâd-ı bedeni ve sû'i tedbir vasıtalarıyla cüderî-i ceyyîdden sârî olan cüderî-i redî olub ve ba'zı def'a dahî bihasbit tedbîr ve kabîliyet-i mizâc redîden ahz olunan bil'akis ceyyîd olur çünkü efrâd-ı inşandan her bir fert çiçek çıkarmak adet-i tabî'îden olduğuna nazaran cüderî-i redîden meriz olanların kesret-i

helâkı ve ceyyîdden meriz olanların dahî ekseriyâ redaete müntakıl olup helâk olmaları ile nev’i benî âdemin nısf’ı mertebeleri bundan helâk oldukları zâhirdir.

Velhasıl zıkr olunduğu şürut-ı selâsenin vücuduna mevkuftur ki meriz mevt ve helâkdan rehâyâb ola evvelkincisi, meriz cüderî-i ceyyit nev’inden sirâyet etmiş ola ikincisi, ceyyîdden sirâyet eylediği Surette merizin bedeni ahlât-ı fâsideden ârî ve kaviyyül mizâc ve sahîhüd dem ola ki redî nev’ini müntakıl olmaya üçüncüsü, kavânîn-i tıbbiye üzere âfâtı hariciyeden muhâfaza ve muâlecât-ı münâsibe isti’ mâl oluna.

İmdi tekîh-i â’dinin illet-i gaşiyesi âhlât-ı fâsideden beden pak olmak şartıyla çiçek çıkarmamış bir âdeme cüderî-i ceyyîddin maddesini telkîh ve ilsâk ile ol âdemi cüderî-i ceyyîd ile hastalandırmak ve redî nev’inden muhâfaza eylemektir. Lakin telkîh-i âdî-i amelden mukaddem Şurûtuna rî’âyet ile muâlecele-i küllîye olunmak lazımdır ve bundan gatünnazar telkîh-i âdînin a’vârızât-ı nesk-i ve vâhid üzere olmayub ba’zı def’a şedîd olduğu ve helâk eylediği ve ilel-i müzmin ve a’ mâ îrâs eylediği ve ba’ade zaman yine sirâyet kabul eylediği ve mühlik olduğu yani ekseriya vâk’i olan mevâddandır. Telkîh-i bakarî ise küllîyen bunun hilâfında olup aşılammış olanlarda aslâ ve kat’a a’vârızât-ı şedîde ve mevt îrâs eylemediğinden mâ’dâ müddet’i ömründe cüderîden masun olup bir tarîk ile aşî ve sirâyet kabul eylemediğine etibbâdan cemm-i gafîr şahâdet ederler. Bundan sonra ma’lûm ola ki Telkîh-i Bakarîden garaz ba’del amel hiç bir dahî aşî kabul etmeyüb ve cüderî sirâyet eylememekdir. Bu ise dâim’ül eyyâm bil akis müşâhede olunub belki ba’det telkîh bir iki def’a çiçek çıkarmak ve ondan helâk olmak ve yine müddet-i ömründe bilâ telkîh-i cüderî-i tabî’î ile biddefaât mecdûr olmak vâki olan mevatdandır.

Bu husûsda Joseph Marshall tabîb telkîh-i bakarî risâlesinde tahrîr ederki beynnen nâs i’tikât olunurki bir def’a çiçek çıkaran âdem müddeti ömründe çıkarmak kâbil değildir. Bu i’tikad-ı fâsîd ve gayri sahîh olmak üzere müşâhede olunur. Zirâ ben kesirul büsûr bir mecdûra ilâç eyledim ki vechinde nümâyân olan çiçek mahalleri mukaddemâ mecdûr Olduğuna delâlet eder idi. ve esnâ-yı muâlecede helâk oldu. Ve yine ol mahalde bir âdem yirmi sene mukaddem çiçek çıkarıp ve yüzünde çok çiçek bozukları olduktan sonra cedîden cüderîye mübtelâ olup ondan vefât eyledi. İş bu zıkr olunan benim re’y’ül ayn müşâhede eylediğimdir.

Aher dahî bu azziyyeden gâfil olup ezcümle Etmüleryos nâm tabîb cildi sâninin üçüncü tecrübesinde tahrîr ederki bir avrat altı def’a çiçek çıkarıp nihâyetül emr yüz onsekiz yaşında iken mecdûren vefât eyledi. İşbrand nâm tabîb dahî cüderî bahsinin iki yüz doksanuncı sahiîfe sinde tahrîr ederki mîlâdı İsan’nın bin altı yüz kırk tarihinde çok

kimesneler gördükki cüderî-i kesîret'ül bûsura müptelâ olup ber'ül gelmezden mukaddem tekrar yine mecdûr oldular ve def'a-i sâniyede bûsur evvelkinden ziyâde hurûc eder idi. Alel husûs bunlardan ba'zıları görüldü ki altı ay zarfında üç def'a mecdûr oldular. Ve dahî Fuler nâm tabîb ilel-i cüderîye bahsinde İstalpançiyô nâmında bir tabîbden nakil ve rivâyet eder ki bir tıfil üç hafta içinde iki def'a çiçek çıkardı. Ve bir kız dahî müddet-i yesîrede iki def'a mecdûre oldu. hülâsa cüderîye müptelâ olduktan sonra birkaç def'a dahî mecdûr olmak husûsunda emsâl-i kesîre îrâd olunmak kâbildir. lâkin matlubumuz ihtisâr olmakla bu kadarca ile iktifâ olundu.

İntihâ. İmdi taaddüd-i illet-i cüderî vâki' olduğu gibi taaddüd-i telkîh-i âdî ile çiçek dahî müteaddit olması husûsunda Thomasius nâm tabîbden Yener (Jener) tabîbe îrsâl olunan Mektubun hülâsası iş bu mahalde bu vech ile tercüme olunur ki “Benim aziz dostum zann eylerimki senin cüderî-i bakarî üzerine tecessüs ve müşâhede eylediğin husûslardan amme-i nâs müteşekkir ve mahcup olmuşlardı. Şimdi vasfına ağâz olunacak emr-i azimden mahfûz olacağın ma'lumumdur. Zirâ ol emr-i azim bir kere çiçek çıkardıktan sonra tekrar cüderî-i tabî'îi vâki' olmaz deyu i'tikât olunan zann-ı fâsîdin iptaline senin îrâd eylediğin bürhanın isbâtı için ziyâde nâf'idir.

Ben bin yedi yüzdoksan üç senesinin mâh-ı teşrin-i evvelinde bir kimesneyi cüderî-i tabî'îi ile aşılama davet olundum ve bu amel için cüderî-i ceyyîdden hastalanmış bir tıfılın hânesine vardım ki ondan madde-i telkîh-i ahz eyleyim ol tıfılın vâlidesi aşî sandığını görmeye tâlibe olup ben dahî onu tatyîb için neşter ucu ile bir büyük busr açıp işte böyle i'mâl olunur diye kendi elimin üzerine âdetâ aşladım ve asla hatırıma gelmedi ki bu amelden bana hastalık sârî ola vaktâki üç gün mirûr eyledi. Mukaddema aşılındığımda his eylediğim hâlet müşâhede olundu. Dördüncü gün aşılımda (aşilimde) zahîr olan a'râzın küllîsi mütebeyyîn oldu. Altıncı ve yedinci güne deyin elimin üstü iltehâb ile beraber kırmızılanıp bir madde-i rakika seyelân etmeye başladı. Bu vâkıyadan ben asla müteessir ve münfail olmadım. Zirâ mukaddemâ mecdûr olanlar tekrar isabet ile müteellim olmadıklarına merreden bâ'd-ı aheri tecrübe sibkat etmiş idi. Lâkin muktezâ-i bahtın öyle olmayup a'râz-ı mezbûr-e bende şiddetlice zuhûr eyledi. Sekizinci gün hummânın a'vârız-ı küllîsi müteayyîn oldu. Ve akibinde on sekiz ay evvel aşılındığımda bâriz olan bûsurdan ziyâde ve eşedd bûsurât zâhir oldu. Ben bu ana değin iki bin âdem aşılıyıp bu husûsda tecrübe ve amelim kesir iken gâyet havf eyledim. Onuncu gün yüzüm ve kulağım civarında bir muvahhiş huşunet ve hararet his eyledim. Ondan sonra hummâ inhitâta meyl eyleyüp yüzümdeki olan afeti iltihâp ile ma'an iki

üç adet büsura netice verip cüz'i vakitte münkayyih oldu. Ondan sonra mizâcın yevmen fe yevmen sıhhat buldu.

İntiha. Bâlâda zikr olunan tecârüp ve müşâhedâtı bastan garaz cüderî-i tabî'îiden ve telkîh-i a'âdiden sonra mecdûr olmak vâk'iatdan olduğunu beyandır. Ammâ telkîh-i bakarîden sonra bir dahî sirâyet vak'î olmadığı bu husûsda olunan tecrübeler şüphe eylemeye methâl vermezler. Ve bundan münfehim ve ma'lûm olur ki bakarın mevâd-ı cüderîyesi yani memesinde olan kabarcığın maddesi nihâyet mertebede ceyyit olup sirâyet eylediği şahısta dahî hayatını icrâ eyleye. Ve kendiye mahsus bir kuvveti hâmil ola ki telkîh olunan âdem ol kuvvet ile müddeti ömründe sirâyeti kabul eylemeye.

Bâb-1 sâni. Telkîh-i bakarînin âsâr-ı hayriyesi ve fezâili beyanıdır. Bu san'atda te'lif olunan risâleler hav'i olduğu vech üzere telkîh-i adî muhâtaralı Telkîh-i bakarîde muhâtara ihtimâli bertaraf olduğundan ma'da mizâc-ı bedene bir kuvvet-i zâide getirip fil asıl za'if'ül kavî olanlar badett telkîh sahîh ve tendrest oldukları nakl olunur. İmdi telkîh-i bakarî ile telkîh-i âdînin beynlerinde mübâedet-i küllîye olduğu vücuhu şittâ ile îrâd olunur. Evvelkisi telkîh-i âdîde fusul-ü sünden bir faslı münâsib ihtiyâr olunur. Telkîh-i bakarîde aslâ vakit ihtiyâr olunmayup her fasılda ve her vakitte i'mâl olunur. İkincisi telkîh-i âdî sagir-üs sin olan etfâlde ve müsün ve ihtiyâr olanlarda münâsib değildir. Telkîh-i bakarî üç aylık tıfıdan altmış yaşındaki âdeme varınca mümkündür. Üçüncüsü telkîh-i âdî hâmile avratlara muhâtaralıdır. Lakin bundan adîm'ül hatardır. Joseph Marshall der ki çok hâmile'i bu tarz üzere aşıladım. Hâmile olmayan ile fark görmedim dedi. Dördüncüsü mizâcında hanâzîr de yani sıraca isti'dat olanlara telkîh-i âdî memnûdur. Bu misillü mizâcda telkîh-i bakarînin asla zararı olmayup âher su'i mizâc tahrîk etmez. Beşinci(si) henüz dış çıkaran etfâle muhâtaralıdır. Telkîh-i bakarîde asla hatâr yoktur. Altıncısı telkîh-i âdî ile tahsîl olunan cüderînin maddesi terakkik ve tecerrür edip müsteîd olanlara mültesâk oldukda sirâyet eder. Cüderî-i bakarînin maddesinde asla sirâyet yoktur.

Yoseb (Joseph) bit defe'at vâkî' oldu ki bir hânede telkîh-i bakarî ile bir iki tıfıl aşıladım. Sâir aşılanmayanlar ile bir yerde oturup beraber muâşeret iderler idi. Asla birisine sirâyet eylemedi dedi. Yedincisi telkîh-i âdîden hasta olanlara hummâ târî olur. za'if'ül mizâc oldukları surette mevt havfi derkârdır. Telkîh-i bakarîde bu misillü şey görülmediğinden ma'da mizâc ondan kuvvet bulur. Sekizincisi telkîh-i âdîden mütevellid olan a'râz hatârlıdır. Telkîh-i bakarîde asla hatâr olmayıp merizin şüğüne bile mâni' olmaz. Dokuzuncusu telkîh-i âdî ba'zı def'a vechi kabîh eder. Telkîh-i bakarîde büsûrun teksiri yoktur. illâ ancak aşılanan mahalde bir aded ve yâhud iki adet besre zâhîr olur. Onuncusu cüderî-i tabî'îi ve telkîh-i âdî

ile merîz olanların yanlarında sâir çiçek çıkarmayanlar. muâşeret câiz değildir. Zîrâ anlara da sirâyete eder. Telkîh-i bakarîde sirâyete vukû'u yoktur. İllâ telkîh ile sârîdir. On birincisi telkîh-i âdîde muâlece isti'mâli lazımdır. Bunda ise muâlece beyhudedir. Onikincisi telkîh-i âdînin her ne kadar şurûtuna riâyete olursa dahî ba'zı def'a kâtildir. Ve münkazî oluncaya dek ebeveyn-i merîz vesveseden hâli olmazlar. Telkîh-i bakarîde vesvese ihtimâli yoktur. Zîrâ hiç bir hatâr-ı cüzzîsi dahî görülmemiştir. On üçüncüsü telkîh-i âdîden mecdûr olana bir gözetici ve hizmetçi lazımdır. Telkîh-i bakarîde hizmetçinin lüzumu yoktur. On dördüncüsü Telkîh-i âdîde nice zaman mürûr ettikten sonra yine çiçek çıkardığı görülmüştür. Telkîh-i bakarîde tekrarın asla vukû'u yoktur.

Tecrübe. Joseph Marshall'dan nakl olunurki bu senenin martında iki adet sabî ki biri yedi yaşında ve birisi dört buçuk yaşında idiler. Palermo nâm şehride ikisi dahî Telkîh-i bakarî ile aşılandılar. Ve yine cüderî-i kesîret'ül büsur ile hastalanmış bir kızdan madde alınıp abrilin yirmi dördüncü günü aşılandılar. Ve bu husûs cümle muvâcehesinde olmuş idi. Ol kız iki günden sonra helâk oldu. Ol çocuklara iki hafta kadar intizâr olunub tekrar aşî kabul etmediler. Ve onlarda cüderîye dâir hiçbir arza zâhir olmadı. Ben bunu re'y'ül ayn müşâhede eyledikten mâ'da İngiltere ve bilâd-ı aheride husûs-ı mezbûr üzere tecârrüb -i adîde vâki' oldu dedi. Musannif Yener-i (Jener) mesfûr bu san'atın medhâlinde şol tarzda tahrîr ider ki cüderî-i bakarînin âsârı nihayet-i mertebede ceyyîd ve her bir şugul ile i'mâl olunub hiçbir san'at ve ta'ayyünüşe mâni' değildir. Ve cüderî-i tabî'îye zıdd ve makam ve ondan muhâfza edicidir. Ve ben niçin müteşekkîr ve müftehir olmayım ki şimdiye dek tevârih-i tıbbiyede mestûr olmayan bir fen-i cedîd benim ilimim ile meydana çıkıp memâlik-i Avrupa'nın cemiyyesinde kabul oluna. Ve cüderî gibi bir âfet-i azîm ki ondan yevmiye bu kadar bin âdem helâk olurken bu âfet-i vech-i arzdan istîsâle kadar bir amel benim vasıtam ile zuhûr eyleye.

İntihâ. Kezalik Joseph Marshall dahî tahrîr eder ki Yener'in (Jener) iş bu keşf ve icâd eylediği tarîk-i cedîd nâs tarafından teşekkür-ü umumiye layıktır. Ve bilâdı sâire manendî. Bizim beldemiz dahî bundan fevâid-i celîle ahz edeceği bîştibâhdır. Ben bu ameli işittiğim anda evvelâ iki aded evladımı Telkîh etmeyi ve akraba ve hubşâvendim arasında hasr etmeyi tasmîm eyledim vaktâ ki fâide-i küllîyesi yakinen ma'lûmum olub evvelki niyetimden rucû' ve nâsa ihbâr eyledim. Ve müddet-i kalîlede ancak yüz altı aded kişî aşıladım. Zîrâ sâkin olduğum mahal bir küçük köy ve cây-ı uzlet olmakla bu kadar adede fırsat bulabildim. Şöyle müşâhede eylediğim ki bu telkîhin aslâ bir türlü mizâca ve bedene mazarratı yoktur. Ve mesâlihi yevmiyeden avk eylemediği dahî başka bir fâidedir. Ve bunlardan hiç birisi hastalanup muâleceye muhtâc olmadılar elan üçü dördü maceleceye muhtâc oldular ki ol dahî

kollarında zuhûr eden hamret-i cüzîyeyi teskîn için idi. Ve telkîh-i âdîden sonra müşâhede olunan zaaf ve bitabinin hilâfî bunda mizâc-ı kavî ve sahîh olur. Ve bana aşikâre Ma'lûmdur ki cüderî-i bakarî ziyâde latîf ve hafif bir illettir. Ve cüderî-i tabî'îiden nihâyet mertebede adîm'ül hatârdır. Ve mizâc-ı insana zarâr-ı îrâsından bâîddir. Ve asla a'mâ ve semm emsâline sebep olmadığından mâ'da vechi dahî takbîh eylemez. Nitekim telkîh-i âdî ekseriyâ vechi kabîh eder. Ve bâ husûs taîfe-i nisânın hüsn ve cemâlini izâle eder. Ve bu ameli memâlik-i sicilyateyn¹⁵⁹ ahalisine tebrîk eylemeye lâyıktır. Zîrâ eğer bu beldelerde cem' nâs ittifâkıyla bunu i'mâl ederler ise bu gazab-ı ilâhi yani âfet-i cüderî meydandan kalkacağına şüphem yoktur.

Geçen sene salt Palermo şehrinde sekiz binden ziyade nâs cüderîden minvâr-ı hak-ı mezâr olduğu nakl olunur. Mesela bir şehirde be her sene dört bin kimesnenin mecdûren helâkını farz eylesek yirmi yıl zarfında yalnız Palermo'da seksen bin nüfus eder. Ve adedi Sicilya'nın bilâd-ı sâiresine nisbet eylesek birkaç milyon nüfusa bâli' olur. İmdi bir cezirede bu kadar nüfusun izâat ve telefî karîn-i ilm ve izân-ı olur. Böyle bir tecrübeli ve hayırlı amelin teksîrî 'ibâda ne mertebelerde vesîle-i küllîyesi olacağı vasfdan ârîdir. Hâtime telkîh-i bakarî'nin tarîk-i ameli ve iktizâ eden muâlecâtı beyanındadır. Bu san'at-ı cedîdenin fiilinden garz ve maksut Cüder-i bakarînin keyfiyyet-i ceyyîdesini telkîh-i matlup olan şahsa sirâyet ettirmektir ki bu tarîk ile ol şahs cüderî-i tabî'îiyi kabul eylemeye. Zîrâ tecrübe ile ma'lum olmuştur ki, cüderî-i bakarî ile telkîh olanlar müddet-i ömürlerinde bir dahî sirâyet ve aşî kabul etmezler. Lakin dikkat ve teemmül lazımdır ki, bakarın memesinde Olan çiçek cüderî-i kazîb nev'inden olmaya. Zîrâ bakarın cüderî-i kazibesini sağdıka zân olup telkîh olunduğu surette ondan hayr me'mul değildir. Ve ba'de zaman-ı cüder-i tabî'îiden emniyet câiz değildir. Tabîb Marshall derki ben müşâhede eyledim ki “Cerrahlar cüderî-i kazîbe ile sâdika beynini temyiz etmeksizin acele ettiklerinden nâş'î hastalara ezâ verdiler.” Yani bir müddetten sonra onlar çiçek çıkarmakla mertebe-i helâka vardılar.

Musanef Yener (Jener) bu makamda tahrîr ederki heleme-i bakarda zâhir olan cüderînin maddesi bir keyfiyyet-i semmiyyeyi müştemîl olur ki ol semmiyyet-i cüz-i kavîce olub aşî vasıtası ile bedene vâsıl oldukda cüderî-i bakarî tahsîl eylemeye kâbil ola. İmdi ba'zı def'a vâki' olur ki zikr olunan madde-i cüderî matlûp olan semmiyyeden mahrûm olur. yâhûd semmiyyet-i mezbûre onda zayîf olur. cüderî-i bakarî-i kâzibe semmiyyet-i mezbûrenin butlan ve noksanından ibarettir. Ve bu vech ile aşılana âdemlerde âlâyim-i telkîh ya cüz-i zuhûr

¹⁵⁹ Sicilyateyn: Sicilyateyn Kralliyeti, 19. yüzyılında güney İtalya'da bir krallıktı. 8 Aralık 1816 tarihinde Napoli Krallığı ve Sicilya Krallığı'ndan oluşan Sicilyateyn 1860'a kadar sürdü (https://www.turkcebilgi.com/sicilyateyn_kraliyeti, erişim tarihi: 24.06.2019).

idüp ya hiç zuhûr iylemez âlâ küllî takdîrin ba'de zaman sirâyettiden emniyet bulunmaz. Ve madde-i cüderî-i bakar her ne kadar kâzibe olursa dahî yine bir uzv'a aşılındıkta ol uzv'da cüzzîce hamret zuhûr idüp akibinde gâib olur. Ve ba'zı kere rakîk bir su seylân ider. Hülâsa cüderî-i sâdıktan hâsıl olan a'vârız cüzzîce zuhûr ider. Lakin bu misillü zuhûrat-a telkîh-i bakarî-i sahîh denilmez. Ve ba'de müddet yine sirâyet ile mecdûr olur.

Tecrübe. bizim memleketimize karîb bir nahiyede geçen yaz bir mecdûr bakardan madde alıp dört ve beş dihkânı aşladım. Aşı mahallinde yani pazusunda biraz hamratcık zâhir olup besre peydâ etmeyerek gâib oldu. Ve bir aydan sonra bunlar âher bir mecdûr bakar'ın memesinden süd sağarken aşılınıp mecdûr oldular. Bundan münfehîm oldu ki alınan madde kâzibe imiş. Bu madde-i kâzibenin sebep-i birkaç vech ile tahâyîül olunur. Evvlekisi; Madde-i cüderî-i bakar fiilinin sahîhen icrâ edecek kadar semmiyyet-i mahsûsadan mahrûm kala. İkincisi; madde-i mezbûre evvelâ semmiyyeti hâmil olup bade gâib eylemiş ola yâhûd mizâcına bir tegayyür târî ola. Yâhûd teaffün etmiş ola. Yâhûd gayri mansûs esbâbı-ı hafife-i aherîden bir sebep ile mütegayyir olmuş ola. Üçüncüsü; Bakarın memesinde olan kabarcık atîk ve müzmin olup karha-i mütekayyih suretine girdikde ondan madde ahz oluna. Bu surette cüderî-i bakar her ne kadar sahîh ve ceyyîd ise dahî tûl zaman mütekayyih Ve fâsid olup telkîhinde bir fâide ümid olunmaz. Dördüncüsü; Mesalâ şol kimesneki bir feresi tımar esnasında uzvunda bulunan kabarcıktan madde eline bulaşub akibinde bakardan ol bulaşık eli ile süd sağarken madde-i mezbûre bakarın memesine sirâyet ile besre-i îrâs eder. Cüderî-i sahîh zân olunub telkîh için ondan madde ahz oluna. Bu surettede besre-i mezbûre sahîh olmayub belki feresin besresinden sirâyet eylemiş şeyi ahz olmakla cüderî kâzib silkine münselik olur.

İntihâ. İmdi say ve dikkat lazımdırki ahz olunan madde-i kâzib olumayub cüderî-i sahîh bakardan ahz olunmuş ola. Ve dahî ma'lum ola ki telkîh için her zaman bakardan madde ahz etmek lazım değildir. Belki hemân bir def'a ahz olunub onunla aşılınan âdemin besresinin maddesini şahs-ı ahire ve onun dahî maddesi eşhâs-ı müteaddideye ve onların dahî maddeleri müteselsilen dünya halkına kifâyet edebilir. Bu husûsda Marshall tahrîr ider ki ben bakarın madde-i cüderîsi ile yine cüderî-i bakarîden mecdûr olan âdemin maddesi beyinde fiil ve te'sîr cihetinden fark müşâhede eyleyemedim. Yani bakardan ahz olunan madde aşılınmakta ne şekli fiil ederse telkîh-i bakarî ile hâsıl olan besrenin maddesi dahî öyle amel eder. Hemen cüderî-i bakarî sahîh ve gayr-i kâzib olmak lazımdır. Ve dahî ekseriya vâki' olur ki bir kere aşı kifâyet edemeyib iki üç def'a belki daha ziyâde eylemek lazımdır. Zîra vâki' olur ki maddenin semmiyyeti zaîf bulunup sirâyet te'sîr etmez. Yâhûd san'atda yani i'mâlinde

hata olunur. Yâhûd madde-i cüderîyi kâzibe maddesi olmuş olur. İ'mâl olundukta te'sîr ve fiil etmez.

İmdi telkîhin âdemi te'sîrinin alâmeti budur ki: Telkîh olunan mahalde kabarcık ve iltihâb zuhûr eylemez. Ve zuhûr eylediği takdîrde bir hamret-i cüziye zâhir olub akibinde gâib olur. Amma te'sîrinin alâmeti telkîh olunan mahal birkaç gün zarfında kırmızılanub bir yâhûd iki kebir kabarcık zâhir olub dahîli cerâhat kayh ile memlûdur. Ve bu kayhdan şahıs-ı ahire dahî telkîh olunur. Bundan sonra telkîhin ameline şürû' edüb deriz ki Marshall'ın risâlesinden ahz olındığı vech üzere bu husûsda tarîk-i selâse ifade olunur.

Tarik-i Evvel: Aşılması murâd olunan kimesnenin bir kolunu açıb omuzu başı tarafına kârîb matlûb olan mahale bir iğne batırub şöyleki ondan kan çıkıb müddet-i yesîrede üzeri kabuk bağlaya ba'de kabuğu neşter ucu ile kaldırıp üzerine mikdâr-ı kifâyeye madde-i sahîhe-i bakardan ilkâ oluna ve onun üzerine madde-i mezbûre ile ıslanmış bir bez vaz' idüb muhkem bağlayalar. İhtimâldir ki bu tarîk ile i'mâl olunan aşî-i cüderî-i bakarî îrâs eylemeye bir güzel vasıta ola.

Tarik-i Sâni: O mahalle Kunduz Böcüğü ile ma'mûl cüzî pehlivan yakısı merhemi vaz' olunur. Vaktâki su ile memlu bir cild-i rakîk müsterihi hâsıl ola. Üzerinden kaldırılıb açık mahalline madde-i cüderî iltisâk ve muhkem râbt oluna.

Tarik-i Sâlis: Mesfûr Marshall'ın ekser isti'mâl eylediği tarîkde. Mesalâ kolun bir tarafına neşter ucu ile dokunarak cild-i rakîkini kaldırdıktan sonra üzerine vech-i meşrûh üzere madde iltisak oluna.

İmdi her ne tarîk ile i'mâl olunursa olunsun birkaç günden sonra aşılana mahallin etrafı kırmızılanub besrenin zuhûru müteayyin olur. On bir gün zarfında besrenin içi dolub üzeri kabuklanmağa ibtidâr ider ki Cüderî-i bakarî-i sahîh budur. Ve sirâyeti dahî her ne mahalle aşılansun ise ol mahalledir. Ve bu aşî ol kadar suhûletli ve hafîfdir ki tıfl-ı sağîre bile i'mâl olunur. Ve şol kimesnelerdeki cüderînin vukû'u meşkûk hemân bu telkîh ile aşılansunlar ki bissuhûle şüpheleri zâil olur. Zîrâ kendilerde cüderî-i vâki' olmadı ise besre zuhûr idüb ve illâ besreye dâir şeyi müşâhede olunmaz.

Ammâ iktizâ eden muâlecât dahî şol vech ile beyan olunur: Gerçi telkîh-i bakarîde muâlecenin lüzumu yoktur. Lakin ba'det telkîh aşî mahallinde ba'zı kere bir iltihâb ve hamretcik zuhur eder. Bu surette olunan muâlece hemân mevzi'-i mülkîhin iltihâb ve hararetini fakt-ı teskin içündür. Marshall tahrîr iderki madde-i bakar ile dörtyüz yirmi üç âdem aşladım. Ba'zılarının kollarında aşî mevzîinde hamraya müşâbe cüzî bir iltihâb zuhûr

iyledi. Mikdâr-ı mutesâvi mâi-i sâfi ile sirkeyi birbirine mezc eyleyüb mevzi-i iltihaba birkaç def'a ilsâk ile ilaç eyledim. Ve ba'zı def'a besrenin üzerine bir saman çöpü ile bir katre zevcüz zâc taktîr eyledim. Elli saniye kadar vakit mürur iyledikde suya baturulmuş sünger ile gasl iyledim. Hem harareti sakın ve hem serian besrenin üzeri mütekaşşire oldu. Ve bu tarz da ikiyüz on bir aded şahsa ilaç iyledim dedi.

İntihâ: Musannif Yener(Jener) dahî tahrîr ider ki ba'det telkîh kolun iltihâbı ve filigomoni-i cüzzîyete temayyülü kalîl'ül vukû'u değıldir. Telkîhden on ve onbir günden sonra zuhûru ve adem-i zuhûru uzuv mülhâk halinden ve şeklinden ma'lum olabilir. zuhûr eylediğı takdirde ilaç olunmasına bile zahmet vermez. Zîrâ az vaktin içinde batû'a mündefî' olur. İlaça muhtâc olunmaz. Olunduğı surette üzerine bir katre hulaset'ül esreb vaz' oluna iki üç dakika durduktan sonra bir ketan bezini mâi-in nebât-ül madeni ile ısladub üzerine lef eyleyeler. Mâi-i mezbûru evvelki günde iki üç def'a tekrar ideler. İkinci günde merizin havâhişine ihale oluna. intihâ mâi'in nebât'ül madeni Kolard nâmında bir tabîbin ihtirâi ruh-ı şarâb ve mâi mikdar ve hülâsat'ül esrebden ma'mül bir devâdır. İlel-i hariciyede beynel etebbâ şâyi'-ül isti'mâldir.

2.2.2. Ruhiye Risalesi

2.2.2.1. Ruhiye Hastalığı Tarihine Genel Bakış

Ruhiye'nin (Croutes des latis, Milehsehorf), süt emen bebeğın yanaklarında çıkan ekzema cinsinden rahatsızlığın adı olduğı ifade edilmektedir. Stoerck, Hercai Menekşe'nin yaprağının süt ile kaynatılarak uygulanmasıyla rahatsızlığı ile bıkkınlık veren bu hastalığın kaybolacağını ifade etmiştir¹⁶⁰. Kuşûr-ı Lebeniyye (Crouta de Lait)¹⁶¹ olarak da adlandırılan hastalığın bazı kaynaklarda Konak hastalığı¹⁶² ile ilgili olduğı da ileri sürülmektedir. Nafiz Uzluk, Çocuk Hastalıkları Profesörü Bahtiyar Demirdağ'ın bu hercai menekşe bitkisinin Amerika'da halen tedavi için kullanıldığını, Mustafa Behçet Efendi'nin bunun 150 sene önce dilimize tercüme

¹⁶⁰Uzluk, "İslamlarda Bitik Sevgisi, Bitik Evleri", s. 146.

¹⁶¹ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 330.

¹⁶² Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi adlı eserinin* 330. sayfasında; "Kuşûr-ı Lebeniyye (Crouta de Lait) Konak Hastalığı ile ilgilidir" demiştir. Fakat günümüz çocuk ve cildiye doktorları ile görüşülerek bu hatalığın konak hastalığı olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Görüşmelerimiz sonucunda bu hastalığın günümüz *Atopik Determetit* adında bir hastalık olduğu belirlenmiştir. Eserde bu hastalığın süt emen çocukların yanaklarında görüldüğünden bahsedilmiştir. Konak hastalığının ise çocukların saç kısmında görüldüğü bilinmektedir. Her iki hastalığın da cilt hastalığı olması ve görünüşünün benzer olması sebebi ile karıştırılmış olabilir.

etmekle büyük hizmette bulunduğunu, zamanında bu eserle basılmış olsaydı daha fazla kazancın sağlanacağına inandığını ifade etmiştir¹⁶³.

Bazı araştırmacılar bu eseri Mustafa Behçet Efendi'nin Antony von Stoerk'ün çevirisinden tercüme ettiğini¹⁶⁴ kabul ederken Nafiz Uzluk, Şanizade'nin Miyarü'letibba'nın 198. sayfasının kenarına el yazısı ile bu eseri Antony Baron von Stoerk'ün Ruhiye Hastalığı'nın ilacını kendisinin bulduğunu bildiren bir not yazdığını söylemektedir¹⁶⁵. Bu durumda eserin asıl yazarının Störck olduğu kabul edilmelidir. Halet Efendi Mustafa Behçet Efendi'nin bu risalesini bir şekilde temin eden tabib Mustafa Mesut'tan satın almış ve daha sonra Galata Mevlevihanesi kütüphanesine bağışlamıştır¹⁶⁶.

Uzluk, süt çocuklarında görülen bulaşıcı bir cilt hastalığı hakkında yazılmış Ruhiye Risalesi adlı tıbbi dair kitabı, Miyaul Etibba'nın 198. sayfasının kenarındaki kayıttan hareketle Şanizade'nin tercüme etmiş olduğu kanaatindedir. Her ne kadar Uzluk, kütüphanelerdeki Ruhiye Risalesi nüshalarının mukaddimesinde bunların Mustafa Behçet Efendi'ye ait olduğunun gösterildiğini söylemekte, ama bunu zayıf bir ihtimal olarak gördüğünü ileri sürmüştür. Ona göre büyük bir ihtimalle Şanizade bu risaleyi Störck'ten tercüme etmiş, fakat şartlar uygun olmadığından basılamamıştır. Ardından Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, Şanizade'nin 1826'daki ölümünden sonra atılan kitapları arasında bu tercümeyle ele geçirmiş, belki kendisi de bazı ilaveler yaparak bu risaleyi yayınladığını düşünmektedir.

Uzluk, bahsi geçen risalenin Şanizade'ye ait olabileceğini Miyarul Etibba'nın 198. sayfasının sağ kenarındaki nota dayandırsa da, daha sonra bu risale ile ilgi olarak bunun Şanizade bir tercümesi olduğu veya bu görüşe ihtiyatla yaklaşılması gerektiği şeklinde görüşler dile getirilmiştir. Buna göre Şanizade, kendisinin hiçbir yerde açıkça böyle bir tercümesinden bahsetmemesine, Uzluk'tan önce de buna temas edilmemesine, bugün yazma halinde İstanbul Kütüphanelerinde İ.Ü. Nadir Eserler Ktp. nr. T. 7045 ve Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, nr.754 ve Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine nr.569'da olmak üzere 3 nüshası bulunan 9-10 varaklı risalede açık olarak Mustafa Behçet Efendi risaleyi kendisi tarafından özellikle Störck kitabından yararlanılarak yazdığını da belirtildiğine göre, artık bu andan

¹⁶³ Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin 748 ci Yıldönümü ...*, s. 87.

¹⁶⁴ Kâhya, Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 287-288.

¹⁶⁵ Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin 748 ci Yıldönümü ...*, s. 86

¹⁶⁶ Uzluk, "İslamlarda Bitik Sevgisi, Bitik Evleri", s. 92.

sonra şüpheci davranmanın gereksiz olduğundan risalenin Mustafa Behçet Efendi tarafından yazıldığı kabul edilmelidir.

2.2.2.2. Ruhiye Risalesinin Değerlendirilmesi

Giriş kısmında kitabın hazırlanış amacından bahsedilmektedir. Tabip Mustafa Behçet Efendi'nin Avrupa'da ki yazılmış kitaplardan yararlanarak meydana getirdiği bu kitapta Ruhiye hastalığının sebepleri, belirtileri ve tedavi edici ilaçlar hakkında bilgi veren bir giriş, dört başlıkta açıklayan ana metin ve bir sonuç bölümünden oluşmaktadır. Daha sonra hastalığın Türkçe ve Arapçadaki isimlerinden bahsedilmektedir. Türkçede Ruhiye adı verilen bu hastalık, Arapçada Kuşur veya Busur-u Lebeniye adı ile bilinmektedir. Bu hastalık çocukların yanaklarına görülen bir hastalıktır. Yine giriş kısmında arapça kitaplarda Ruhiye ismi mevcut olmadığından Latincesinin tercümesi olan "Kuşur-u Lebeniye" ismini yazdığını vurgulamaktadır. Yine eski Latince kitaplarda "Kuşur-u Lebeniye" adında bir hastalıktan bahsedilmeyip yakın zamanlarda yazılan kitaplarda bu isme rastlanılmaktadır. Miladi 1770 tarihinde meşhur doktorlardan Stork "Kuşur-u Lebeniye" hakkında bir risale yazmasını müteakip adı geçen doktorun hastalık hakkındaki ifadelerini kendinden sonra gelen kişiler kullanmışlardır.

Bundan sonra bu cilt hastalığının çocuklara mahsus bir hastalık olduğunu yanaklarının çevresinde kırmızı kabarcıklar ile beraber vücutta görülen çeşitli küçük çıban ve sivilceler etrafa yayılır. İçleri cerehat dolu sivilceler meydana çıkar. Daha sonra bunların üzeri kabuklanıp geçer. Bu hastalık süt emen çocuklarda görülen bir hastalıktır. Maraz-ı Lebeni veya Kuşur-u Lebeni olarak adlandırılan bu rahatsızlık çocuk süt emmeye başladıktan sonra kısa bir süre içinde kendini gösterir. Bazen de çocuk altı aylık olduktan sonra dişleri çıkana kadar hastalık devam eder. Sütten kesilinceye kadar da devam eder. Doktor Stork altı yaşında ve dört yaşındaki çocuklarda bile görüldüğünü belirtmiştir. Bu hastalığın sadece yüzde görülmeyip başka uzuvlarda da görüldüğü ifade edilmiştir. Mesela göğüs, boyun, yüz, yüzün alt bölümü ve sırtta görüldüğü gibi bazen gözlerde bile görülerek göz ağrılarına sebep olduğu bilinmektedir.

Birinci Bölüm:

Ruhiye Hastalığının Sebepleri

Bu bölümde hastalığın sebepleri açıklanmaktadır. Tabip Dupneil (Duponyol) isimli şahsın Tıp İlmi eserinde bu hastalığın gerçek sebebinin belli olmadığı görüşünü ifade etmiştir.

Yine tabib Plenck Cormani'nin¹⁶⁷ "Emraz-ı Cildiye" isimli risalesinde kanın hararetinden (hırafet ve hiddetinden) kaynaklandığını bağışıklık sisteminin kandaki bu zararlı maddeyi atmak istemesi fakat damarlardan bir yol bulup atamadığını ve bu yüzden kan ile damarların tende son bulunduğu yerde vücuttan dışarı atılmaya çalıştığı sırada bu kızarıklık ve şişliklerin meydana geldiğini ifade etmiştir. Hastalığı ilk teşhis eden tabib Stork'ın fikrine göre Kuşur-u Lebeniye hastalığı kuşaktan kuşağa miras kalan yani irsi olarak gen yolu ile aktarılmış olan bir hastalıktır. Şöyle ki bu hastalığa yakalanmış çocuk bu hastalığı bir yolla annesinden devralmıştır. Bu hastalığın gen ile aktarımı ve yeni nesle sirayeti birkaç yolla mümkündür. Birinci yol annesinin de çocukken bu hastalığı geçirmiş olmasından kaynaklanır. İkinci yol, gerek kendi gerekse başkası emzirsin (sütanne gibi) hastalığın genel olarak emzirme yolu ile bulaşmasıdır. Çocuğun sütanesi bu hastalığı daha önce geçirmiş olduğu için emzirilen çocukta da görülebilir ki bu hastalığı atlatmış bir sütanne birçok çocuğa sütü ile bu hastalığı bulaştırdığı birçok kez görüldüğünü yazmıştır.

İkinci Bölüm:

Kuşur-ı Lebeniye yani Ruhiye Hastalığı'nın belirtileri ve özellikleri

Hastalığın çocuğun yanaklarında görüldüğü, bazen geniş ve yayılmış bazen yuvarlak ve küçük nokta, nokta şeklinde kendini gösterir. Bunların içleri irin doludur. Bu irin yaranın içerisinde durdukça üzeri kuruyup kabuklanır. Bu kabuk açıldığında kırmızımsı bir su çıkar ve bu su akıtılınca rahatlama meydana gelir. Çoğu kez bu kabuk yarılr kuruyunca bu kabuk düşer. Yeniden oluşan kabuklar sarıya dönüşerek sertleşirler. Hastalık atlatıldıktan sonra hastalığın görüldüğü bölgede oluşan yeni deri parlak, gergin ve etrafı şişkince ve kabarık görünüme sahiptir. Çenenin alt kısmında kabarık bezeler boynunda şişlikler meydana gelir. Bazen de bahsedilen bu sivilcemsi kabarıklıklar yüzden kaybolarak vücudun başka bölgelerinde ortaya çıkar.

Risalede Dupnail'in (Duponyol) bu konu ile ilgili şu açıklamasına da yer verilmiştir: *"ben belde ve arka ve hafveynde zuhur eylediğini müşâhede eyledim ve bu Kuşur etrafa da yayılarak kulaklar çevresinde, alt çenede ve yüzde oluşur ve hatta bazen bütün yüzü kaplayabilir"*. Yüz bölgesinde kaybolan sivilcemsi şişlikler gözlerde dahi görülüp şiddetli göz ağrılarına sebep olur. Göz bölgesine bulaşan ve şiddetli göz ağrılarına sebep olan bu hastalık gözdeki ağrıyı gidermek için etkili ilaçlar kullanıldıkça daha da azar ve şiddetlenir. Böyle bir

¹⁶⁷ Bahsi geçen Johannes von Plenck Avusturyalı yani Germen asıllı olduğu için Alman kökenli olduğunu ifade etmek için Cormani/Germany şeklinde kullanılmıştır.

durumla karşılaştığında etraflıca düşünüp hastalığı teşhis etmek için çaba gösterilmesiyle Kuşur-u Lebeniye hastalığını tedavisi için ilaç kullanılsa birkaç gün gibi kısa bir sürede bu hastalık ve ağrılar ortadan kalkar. Plenk Cormani, Kuşur-u Lebeniye hastalığı başın ön tarafına yönelir ve çocuğa o kadar çok bitkinlik ve kaşıntı verir ki çocuk uyuyamaz demektedir.

Üçüncü Bölüm:

Hastalığın Tarifi

Bu hastalığın genel olarak tehlikeli olmadığı fakat bazı özel durumlarda da ciddi sonuçlandığı da belirtilmiştir. Özellikle bazı tecrübesiz hekimlerin yönlendirmesi ile yaranın üzerine merhem sürülmesini söylemeleri üzerine sürülen merhem tedavi edici olmayıp aksine sürülen bu merhem içeriğindeki etken maddeler nedeni ile bu hastalığa zararlı olup yarayı derinleştirerek yan etkisi sebebi daha büyük zarara neden olur. Hatta çocuğun vefatına dahi neden olur. Bu hastalığın bedene girmesi ile aşırı açlık, göz ağrısı ve buna benzer birçok rahatsızlıkları tasnif ettiği kitabında yazmıştır. *“Bazen olur ki bu hastalık kulak boşluğuna yönelir ve kulak boşlundan cerahat akar. Bu durum uzun sürerse çocukta sağırlığa neden olur. Çıbanın gayet küçük ve sayıca az olması, ayrıca boşluklarının irin ile dolduğunun görülmesi zararlı maddenin vücuda girdiğinin şüphe götürmez bir göstergesidir. Bununla birlikte kedi idrarı kokusuna benzer hastalıklı ve kötü kokulu idrar görülmeden çıban ortadan kalkarsa bu durum daha da kötü bir durumdur. Çünkü hastalıklı ve kötü kokulu idrar vücuttan atılmadığı için çıbanın kaybolması hastalığın vücudun içerisine yöneldiği ve gözleminin zor olacağına bir göstergesidir. Bu durumda çıbanın üzerinden daha önce irin çıkmadığı sürece hastalık tehlikesinin atlatıldığı söylenemez.”*

Stork daha önce adı geçen eserinde kulakta çıkan çıbanın su toplaması daha sonra kulak boşluğuna akar demiştir. Bu hastalık sürecinde, kedi idrarı gibi kötü kokan bir idrarın gelmesi hastalığa neden olan maddenin yakın süre içinde ortadan kalkacağına bir göstergesi olacağını ifade eder. Duponyol ise bu durumu ayrıca şu şekilde ifade etmektedir. *“Bazı doktorlar ve insanların çoğunluğu bu hastalığın zararsız olduğuna ve çocukların mizaçlarını uzun süre içinde değiştirdiğine, hastalık sonrasında çocukların yanaklarının güzel ve parlak hale geldiğine inanmışlardır. Hatta çocuklar çiçek hastalığı çıkardıklarında çiçek kabarcıkları az görülür. Çiçek hastalığı yoğun geçirildiğinde ise çocukların yüzlerinde kalıcı izler bırakmaz. Bu iddia doğru değil aksine buna inanmak büyük bir hatadır.”* Çünkü çiçek hastalığı çocuklarda görüldüğünde inanılışın aksine yüzleri güzelleştirmek şöyle dursun, çiçek hastalığının Kuşur-u Lebeniye görülen çocuklarda hiç görülmemesi daha çok arzu

edilir. Dikkat edileceği üzere, hastalıktan sonra çocukların yüzlerinde görülen parlaklık onların çirkin görünmelerine neden olur ve çiçek çıkardıklarında yara izleri kaybolur inancı gerçek dışıdır. Çünkü çiçek hastalığından sonra yüzlerinde oluşan yara izlerinden dolayı çirkinleşmiş çok sayıda insanlara rastlanmaktadır.

Dördüncü Bölüm:

Kuşur-ı Lebeniye'nin Tedavisi

Bu hastalığın tedavisi iki yolla mümkündür. Birincisi, ilaç kullanmadan kendiliğinden iyileşmesini beklemektir. İkincisi ilaç ile tedavidir. Lakin kendiliğinden iyileşme uzun sürer. Bu süre kişinin bağışıklığına bağlı olup kişiden kişiye değişir. Bu durum bazen altı ay, bir sene ve hatta daha uzun sürebilir. Fakat ilaç ile tedavi edilirse yaklaşık on beş günde iyileşme görülür. Tedavi sürerken vücutta sivilce ve çibanlar ve kabarcıklar görünmeye başlarken küsur adı verilen kabuklanmalarda dökülmeler görülür ve çocuğun idrarı ilk bakışta kedi idrarına benzeyip kötü kokar. Bu hastalık gerek ilaçla tedavi edilsin gerekse ilaçsız geçmesi beklensin önemli olan daha önce adı geçen kötü kokulu idrarı vücuttan atılması ve atılırken ki miktarın azlığı ve çokluğu, vücutta kalıp atılamaması veya hızlı bir şekilde atılması kişinin sıhhatine kavuşmasını ya hızlandırır ya da erteler. Bizim bundan anladığımız kişi bu kötü kokulu idrarı vücuttan ne kadar kısa sürede atabilirse o kadar çabuk sağlığına kavuşacaktır. Bu hastalık kişinin kanına karışarak kana zarar verdiği için dolayı tedavisi de kanın özünü temelden başlayarak yeniden şekillendirip düzenlemesini ve iyileşmesini sağlamakla olur.

Bu hastalığı ilk fark edip yazan Stork adlı doktor yirmi sene boyunca çocuklara musallat olan bu hastalığa karşı önlemler alınmasını araştırırken hastalığa iyi gelen bütün çare ve ilaçlara ulaşmıştır ki bu ilacın isminin Frenk dillerinde yaçah Türkçede ise hercai menekşe olduğunu söyler. Adı geçen doktor ilerde bahsedileceği şekilde kullanılırsa kısa süre içerisinde iyileştirici etkisini gösterir. Stork'ten sonra gelen birçok tıp ehli de tedavide etkili olan hercai menekşeyi ayrıca deneyerek tecrübe etmiş ve eserlerinde yazmışlardır. Hercai menekşenin sadece yaprakları kullanılmalı, kökü sapı ve tohumları kullanılmamalıdır. Mümkünse tazesini kullanılmalıdır. Bir tutam hercai menekşe yaprağı bir büyük fincanın yarı kadar dolu olan taze süte eklenerek bir taşım kaynatıldıktan sonra sabah erkenden hasta çocuğa verilir. Akşamüstü belirtilen şekilde yine taze olarak hazırlanarak hastaya verilir. Eğer tazesini bulunamayıp kurutulmuş hercai menekşe kullanılmak durumunda kalırsa kökler kurduktan sonra yine sadece yapraklar toplanarak toz haline getirilmelidir. Yarım dirhem hercai menekşe yaprağı tozu ve yarım fincan inek sütü iki saat süresince ıslatılıp kısa süreli bir taşım da kaynatıldıktan sonra süzülüp bu şekilde hasta olan çocuğa sabah erkenden içirilir.

Akşamüstü yine yeniden hazırlanmalı sabah hazırlanan ilaç kullanılmamalıdır. Bu durumda günde bir dirhem ilaç verilmiş olur. Çocuk bu sütü içmez ise ekmek batırılıp yedirilebilir ya da hercai menekşenin yapraklarının toz hali ile sütlaca katılıp verilebilir. Yani çocuğa ne bu ve benzer şekillerde verilmesi de kabul edilebilir.

Bu ot süt ile kaynatılıp özü süte geçtiğinde sütte kötü ve rahatsız edici koku ve tat vermez aksine belki birazcık hoşluk ve güzellik katar. Fakat sütün az da olsa kaymaklanmasına sebep olur. Şimdi kitapta yazılan tarif edildiği şekilde bu süt ile yapılan ilaç sekiz gün sabah ve akşam vermeye başlandığında çocuğun yüzünde bir hareketlenme ile az görülen ya da hiç görünmeyen çiban ve sivilceler ve kabarcıklar birden yayılma gösterir ve ortaya çıkar. Hatta o kadar yayılır ki yüzün kulaklara kadar olan kısmını kaplar. Bu süreçte hasta olan çocuğun idrarı kedi idrarı gibi oldukça pis kokulu olur. Sekiz gün sabah akşam bu tarifteki gibi kullanılmaya devam edilirse kabarcıkların üzerindeki kabuklar dökülme evresine girdiği görülür.

Ayrıca ilaç kullanıldığı süre içerisinde hasta çocuğa sakinleştirmek ve vücudunu yumuşatmak için bir şeyler vermektan kaçınılmalıdır. Aksi halde kullanılan ilaç kabarcık şeklindeki yaraların yayılmasını durduramaz ve hastanın nöbet geçirmesine engelleyemez. Ayrıca yaradaki kabuklanmalar döküldükten sonra dahi tedavi süreci içerisinde başka ilaçların karıştırılması veya sürece dâhil edilmesi uygun değildir. İyileşen kabarcıklar yeniden görülmez. Kabuklar yeteri kadar sertleşip içleri kurursa ve hızlı bir şekilde parça parça dökülmeler görülür. Bu sürecin sonunda kabarcıkların görüldüğü yüz ve çevresinde yaralar iz bırakmaksızın iyileşir. Fakat iyileşme başladı diye bahsedilen tedaviden hemen vazgeçmemek gerekir. Bazen iyileşme başlaması için on beş gün kullanmak gerekir ki istenilen netice elde edilebilsin. Doktor Stork bahsedilen ilacı deneyimleyip bu ilacı kullandığında yüzdeki cilt tamamen iyileşip kusursuz görünüm kazandıktan bir zaman sonra yeni kabarcıklar görüldüğünü yazmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere hastalığa neden olan zararlı maddenin hastanın kanında bir miktarda olsa kalmasından kaynaklanır. Bu nedenle tedaviye on beş gün devam etmek kandaki zararlı maddenin kökünü kurutarak bedeni bu maddeden arındırır. Bu hastalığın vücuttan tamamen atıldığıının tam göstergesi ciltte iz kalmaması, cildin eski haline dönmesi, yüzde şişlik hissedilmemesi, yüzdeki yara görülen yerlere parmak ile baskı uygulandığında kaba ve sertlik hissedilmemesi ve hasta çocuğun idrarının normal çocukların idrarına benzemesidir.

İlaçla tedavi sürecinde şu husus da akıldan çıkarılmamalıdır ki hasta çocuk sindirimi zor yiyeceklerden uzak tutulmalıdır. Bu hastalık sabah vakitlerinde kendini gösterdiğinden

çocuklara geçmişse o süreçte süttten kesilmedikçe ve hastalığa önlem alınmadıkça her ne kadar tedavi uygulanmış olsa bile şifa bulmak mümkün değildir. Nitekim bu hastalığın tedavisi için kına kına tecrübe edilmiş gerçek bir deva iken bazen de bilinmeyen bir sebepten dolayı hastalığa asla faydası görülmez. Tedaviye ara verildiğinde veya ilaçla tedavi sürecinde bu hastalıkta kanın temizlenmesi sürecinde zararlı maddeyi tahliye ederek kanı tekrar güzel hale getiren başka ilaçlarda kullanılabilir.

Aynı şekilde Napoli ahalisinden Yuan isimli bir doktor bu hastalık için yeni bir tedavi yöntemi bulmuştur. Bu tedavi çocuğun kolundan yakı açmak ile yapılmaktadır. Bu uygulama hasta çocukların çoğunun sağlığına kavuşmasında etkili olduğu rivayet edilmektedir. Koldan yakı açmak ile bu hastalık için gerekli olan pis kokulu sıvıyı gereği gibi kusturarak tam bir temizliğe ve şifa bulması için yeterlidir. Bu işin şu şekilde yapılması gerektiğini tarif etmiştir. Çocuğun tercih edilen bir kolu pazı yaprağı ile kızarıklık görülene kadar iyice ovulmalıdır. Bu kızarıklığın üzerine ülkemizde mağrib sabunu adı verilen siyah sabun denilen ilaçtan az miktarda sürülüp üzeri yaprakla sarılmalıdır. Bu sargının üzerinde bir tülbent yardımı ile desteklenerek bağlanarak bu şekilde kalması sağlanmalıdır. Bu uygulama her gün cilt siyah sabunun etkisi ile çürüyüp dökülene kadar tekrarlanmalıdır. Plenk Cormani bu hastalığa özellikle dikkat etmek ve perhiz uygulamak gerektiğini söyler. Hastaya ara ara yumuşaklık vererek rahatlatacak şarap, sütlü gıdalar ile ekşili şeyler ve bazen de hastanın durumuna uygun haşlanarak arıtılmak suretiyle pişirilmiş benzeri tedavi için kullanılan şeyler verilmeli ve hastanın tabiatı sakinleştirilmelidir. Fakat yarayı dışardan kurutmak ve kabuklarının düşürmek için kurşundan elde edilmiş merhem ve ilaçlardan özellikle sakınılmalıdır. Fakat üzerine ekşimiş kaymak sürümenin ben çok faydasını gördüm demektedir.

Sonuç:

Kuşur-1 Lebeniye Hastalığından Çocukları Koruma Yolları

Bu hastalığın bulaşıcı olduğu artık herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Bu bulaşmada genellikle emzirme yolu meydana gelmektedir. Çocukları bu hastalıktan korumanın yolu bu bulaşma yönteminden uzak tutmakla mümkündür. Öncelikle kendi çocuğuna süt emziren annesi veya başkalarının çocuklarına süt emziren sütannelerin bu hastalığa kendileri daha önceden de olsa yakalanmamış olmaları gerekir. Doktor Stork'ten alıntı yaparak Mustafa Behçet Efendi kendi eserinde, aile her hangi bir nedenden dolayı sütanne kullanmaya mecbur kaldıysa sütanne ile görüşüp sütannenin bu hastalığa yakalanıp yakalanmadığını veya sütannenin kendi çocuklarında bu hastalığın görülüp görülmediğinin sorgulanması gerektiğini ifade eder. Fakat sütannelik yapacak kişiler genellikle durumlarının

iyi olmaması ve sütanneliğin bu işi yapanlar için bir gelir kapısı olmasından dolayı bazen bu durumu gizlediğini ifade eder. Diğer yandan sütanneler kendilerinin çocukken bu hastalığı geçirip geçirmediği hakkında bir bilgiye sahip olamadıklarını ifade eder. Tüm bu şartlar değerlendirilerek sütannelik yaptırılacak kişiye karar verilmelidir. Ayrıca sütannenin bu hastalığı daha önce geçirip geçirmediği yüzüne bakarak değerlendirilebilir. Hastalığı geçiren kişinin yüzü diğer uzuvlarına göre daha parlak olur. Bazen bu parlaklığı gidermek için yüzde kırmızılık verecek şeyler sürüldüğü de risalede belirtilmektedir. Sütannenin bu hastalığı geçirdiği anlaşıldığı anda önlem olarak hastalık çocuğa geçmeden sütanneden alınması gerektiği ifade edilmektedir.

Şimdi açıklayacağımız bu ve benzeri belirtiler çocuğun yakında Kuşur-u Lebeniyeye yakalanacağını bir işarettir. Örneğin yüzde şişkinlik görünmesi ve yanaklardaki kırmızılığın çenenin altına doğru yayılması yüz cildinin gerginleşmesi ve bu gerginlikten dolayı çocuğun yüzünü buruşturamaması bu belirtilere birer örnektir. Çocuğun yanakları kaşınır ve kaşımak niyetiyle sütannesinin tarafına döndürerek sürter. Hastalığın tam olarak ortaya çıktığı dönemde çocuğun idrarı köktü kokulu olur. Tedavi için hercai Menekşe adlı otun yaprakları süt ile kaynatılmak suretiyle pişirilerek kullanılır. Tedavi için bundan daha iyi bir ilaç yoktur denilmektedir.

Ayrıca bu hastalıktan korunmanın başlıca yolu hastalığa sebep olan anne veya sütannenin bu hastalığı kalıtsal olarak taşıyıp çocuğu emzirmekten geçtiğinden çocukları bu düründen uzak tutmak gerektiğinden bahsederken sütanne kullanmak zorunda kalındığında en azından sütannenin bu hastalığa dair hikayesinin araştırılması gerektiğine ve buna göre karar verilmesi gerektiğine değinilmesine karşın, öz annenin bu hastalığa ait hikâyesi üzerinde ve eğer bu hastalığı taşıyor veya taşıma riski var ise ne yapılması gerektiği konusu üzerinde fazla bir seçenek olmadığı düşünülerek yeteri kadar durulmamıştır. Aslında kanımızca eğer öz anne bu hastalığı geçirmiş veya geçirdiğine dair bilgi yokken buna dair iz ve emareler gözleniyor ise öz anne yerine bu hastalığı geçirmediği kesin olarak bilinen bir sütanne bulunarak çocuğun emzirilmesinin çocuğu bu hastalıktan korumak amaçlı bir seçenek olarak sunmasını beklerdim.

Bu eseri ve hastalığı Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, adlı eserinin 330. sayfasında “Kusûr-ı Lebeniyeye (Croutha de Lait) Konak Hastalığı ile ilgilidir” demiştir. Fakat günümüz çocuk ve cildiye doktorları ile görüşülerek bu hatalığın konak hastalığı olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Görüşmelerimiz sonucunda bu hastalığın günümüz *Atopik Dermatit* adında bir hastalık olduğu belirlenmiştir. Eserde, hastalığın süt emen çocukların yanaklarında

görüldüğünden bahsedilmektedir. Konak hastalığı ise çocukların saç kısmında görülen bir hastalık olarak bilinmektedir. Her iki hastalıkta cilt hastalığı olup görünüşlerinin benzer olması sebebi ile karıştırılmış olabilir.

2.2.2.3. Ruhiye Risalesinin Transkripsiyonu

Elhemdülillahi Rabbil 'âlemîn, vesselavâtü vesselâmü âlâ Resûlinâ Muhammedin Ve âlihi ve sahbihi ecmaîn. Ve ba'de etfâl-i razî'anın 'ilel-i mahsusalarından olub, Rûhye t'abîr eyledikleri maraz-ı cildiki fil vâki asîr- ül beru ve ba'zen muhâtara-i 'azîmeden hâlî olmamak ile ale'l-husûs diyârimız Kostantiniyye sânihâllahu te'alâ anil afât-ı ve'l-beliyyede ne'şet iden bîçâregân etfâlin bu illetten ekserisi meufül mizâç olmaları ve bundan böyle e'illâ-i mezbûrenin evlâtları dahi müte'essir olmak takrîbiyle gittikçe mütezâit ve mütevâtir olması ve beynimizde dahi müte'ârif ve mütedâvil olan kütüb-ü tıbbiyyede asla mi'âlecesine tasaddi olunmadığından tedbîrinden tegâfil olunduğu müâhaza olunub bu akti kalil-ül bazâ'a ve adîm-ül istitâ'a Mustafa Behçet eltabîb kütüb-ü müteahizîn efrençiyeden esnâ-i mütâlada cem' ve iltikât ile bu illetin esbâb ve alâmât Ve miu'âlecâtına dâir bir mukaddime ve dört bâb ve bir hâtimeyi hâvi iş bu Risâle kütüb ve imlâ kılındı ve min'allahi't-tevfik ve beydehu ezimmet-ül tahkik-ül mukaddime Kuşûr-u Lebeniyye'nin mâhiyet ve hakîkati beyânındadır.

Ma'lûm ola ki lisani Türkîde Rûhiye tesmiye olunân maraz ki etfâl-i razî'anın yanaklarına âriz olub onlara mahsûs olan 'illeddir. Kütüb-ü tıbbiyye-i Arabiyyeden dest-i nihâde-i terceme olanların ba'zısı (kuşûr)Busur-u Lebeniyye nâmıyla şöhret şi'âr olan maraz-ı meşhûr-u Rûhiye lafzı ile terceme ve tefsîr ve ba'zısı ergenlik denilen beserât olmak üzere ta'bîr eylemiş lakin kütüb-i Arabiyyede Kuşûr-u Lebeniyye tahrîr olunan mahallin alâmâtına dikkat olundukta fi'l-hakîka ergenlik denilen beşe'rat olduğu ma'lûm ve zâhir olur. Ve kütüb-ü Arabiyyede Rûhiyenin ismi mevcût olmadığına binâen biz dâhi ism-i Latinisini terceme ile Kuşûr-u Lebeniye nâmıyla bu risâlede tahrîr eyledik. Fi'l-hakîka kütüb-ü latiniye-i kadîmede dahi Kuşûr-u Lebeniye nâmında illet olmayub ancak 'ahd-i karîb de te'lîf olunan kitaplarda muharrer ve mestûrdur.

Ez-cümle mîlâd-ı İsa'nın bin yediyüz yetmiş tarihinde meşâhîr-i etibbâdan İstoğrak nâmında bir tabîb Kuşûr-u Lebeniyye hakkında evvelâ bir risâle te'lîf eyleyib andan sonra gelenlerden ba'zıları dahî tabîb-i mesfûrun kavlini ahz ile kitâplarında tahrîr ve tebyîn eylemişlerdir. İmdi bu illet-i 'ilel-i cildiyye envâ'ından sıbyâna mahsûs bir maraz-ı cildîdir ki anların yanakları etrâfında bir hamret-i sakîle ile ma'an beserât-i müte'addide zuhûr idüb etrâfına münteşir ve sâ'i olur. Ve içleri sadîd misüllü bir rutûbet-i galîza ile mümteli bulunub

ba'dehu üzerleri kabuklanub sâkıt olur. Ve bu illet süd emer etfâle 'ârız olduğundan nâşî maraz-ı lebeni ve Kuşûr-u Lebeniye tesmiye olunmuştur ki ekseriyâ etfâl süd emmeye mübâşeret eylediklerinden müddet-i kalîl-e mirûrunda zuhûr ider. Ve ba'zen altı aylık olduktan sonra ve ba'zen nebât-ül esnan ile beraber zuhûr idib müddet-i (hitama)fitama değin yani südden kesilinceye değin bâki kalub ve ba'dehu müzmahil ve fâni olur. Kezâlik altı yaşında bir sabide ve dört yaşında bir bazirgan zadede zuhûr iylediğini musannif-i mesfûr İstovrak tahrîr iylemiştir. Bundan münfehim ve ma'lûm olur ki müddeti rızâ'iden sonra dahi nâdirenen zuhûr eyleye. Ve bu illet yalnız yüze mahsus olmayub belki mevâzi-i sâ'irede dahi vukû'u kalîl değıldir. Meselâ sadr ve 'unuk ve cebhe ve zekân ve hakveyn ve zahr ve emsâli gibi ve kezâlik ba'zı kere gözlere isâbet edip remet avâriz-ı müşâhede olunur.

Bâb-1 Evvel

Kuşûr-u Lebeniyyenin esbâbı beyânındadır. Duponyol nâm tabîb Tıbbi İlmisi'nde tahrîr iylemiştir ki, bu illetin sebebi hakîkîsi mestûr ve muhtefi olub bu anâ değin münkeşif olmamıştır. Ve kezâlik meşâhîr-i etebbâdan Pelenk Cormani'nin Emrâz-ı Cildiye nâm risâlesinde bu illet-i demin hırâfet ve hiddedinden neş'et edib tabî'at-ı müdebbirenenin mevâd-ı fâside ve reddiyyeyi ve demden be-tarîk tenkihî efrâz ve vicneteyne def' eylesesidir dedi. Ve dahi bu marazı evvelâ teşhîs ve tahrîr eyleyen Stork zâhib olmuştur ki Kuşûr-u Lebeniye ileli mütevârise ve sâriyedendir. Şöyleki bu illete hâl-i tufülliyedde mübtelâ olmuş vâlide ve merzi'adan betarîki sirâyete tıfılda zuhûr ve vukû'udur ve bu marazın mütevâris ve sâri olması birkaç tarîkledir. Evvelâ betarîküs-tevâris sirâyetidir ki tıfılın vâlidesi hâl-i tıfûliyetinde bu illete mübtelâ olmaktadır. Gerek bi'n-nefs kendi irzâ' eylesin ve gerek aher irzâ' eylesün sâniyen sirâyet be-tarîk-ül irzâ'dır ki tıfılın süd anası bu marazdan mukaddemâ müeefvef olmağıla tıfılda zuhûr ve sirâyetidir ki ve bu illetden müevvef olmuş mürzi'a bir nice etfâli irzâ' ile anlarda Kuşûr-u Lebeniye zuhûr eylediği bi'd – defe'ât tecrübe ve müşâhade olunmuştur deyü tahrîr eylemiş.

Bâb-1 Sâni

Kuşûr-u Lebeniye'nin alâmât ve avâriz-ı beyânındadır. Kuşûr-u Lebeniye ve Rûhye t'abîr olunan beserât ekseriyâ tıfılın yanaklarına 'ârız olur. Besrât-i mezbûre ba'zı kere 'ârız ve bazı kere müdevver ve münekkat olub içleri bir rutûbet-i galize ve kayhiye ile mümtelidir. Ve bu kayh dâhil-i beşerde durdukça üzeri kabuklanub ve kabuğu tasallüb eder. Ve bu kabuk şakk olunub ayrıldıkda içinden hamrete mâil' sâfi bir su teşerrüh edib dokunduğu mahalli tefrîh ederek birbirine mütelâsık olurlar kaçınki Kuşûr kesîren ve mütevâtiren münşakk ve sâkıt olurlar. Yeniden zuhûr eyleyen kabuklar sarıya mâ'il olub mütasallib ve mütefalliz

olurlar ve Kuşûr sâkıt oldukda altındaki olan cilt dabağat Olunmuş cilt misâli parlak ve gergin ve etrâfi müteverrim olmuş müşâhede olunur. Ve fekk-i esfel civarında olan gudud müteverrim olub aksâ-yi unklarında teverrüm eylemiş bezler ve çıkınlar zuhûr ider. Ve dahi beserât-ı mezbûre bazı kere vec'hden gâ'ib olur. Bedenin mahall-i sâi'resinde zuhûr eder. Duponyol nâm tabib "*ben belde ve arka ve hafveynde zuhûr iylediğini müşâhede eyledim*" demiştir. Ve bu kuşûr bazı kere dahi çehreyi veliyiden etrâfa münteşir sâ'î olub meselâ kulak ardında ve kulakların mukaddemlerinde ve zekânda ve cephede zuhûr eder ve ba'zı kere a'zâ-yı vec'hiyyeyi istiâb edib vechi takbîh eder. Ve dahi nâdirenen vâki' olur ki vechden def'aten beserât gâ'ib ve müzmahil olub etfâlin gözlerine müteşebbis olmağla bir remed-i şedd 'âriz olurki remed-i sahihden fark ve temyîzi ziyâdeyi müşkîle veyâhûd evvelâ illetin mevâd-ı fâsidesi gözlerle isâbet ile remed-i sahîh suretinde görünüb remed-i sahîh mu'âlecâtı olundukça fesâd ve şiddet bulur. Böyle oldukda dikkat ve te'emmül olunub teşhisi illete sa'y ile Kuşûr-ı Lebeniye mu'âlecâtı olursa eyyâm-ı kalîlede mündefi' olur. Pelenk Cormani tahrîr etmişdirki ba'zen Kuşûr-u Lebeniye re'sin cüz'i mukaddemine müteveccih olub tıfla ol rütbe hikiyye irâs iderki kesretül benâ'dan anda seher 'âriz olur.

Bâb-ı Sâlis

Bu illetin takdime-i mu'arrifesi beyânındadır. Bu illet haddı zâtında hatîr değildir. Lâkin ba'zı kere muhâtaradan dahî hâlî değildir. Husûsan ba'zı cühelayı etıbbânın sevki ile üzerine râd'i ve kâbiz merâhim usurubiye ve edviye-i müyebbise vaz' ve iltisâk oluna. Ol vakit tabî'atın sath-ı vechden tenkîh eylediği mevâd-ı fâside dâhile nüks ile ilel-i sâ'ire irâs edüb hatar-ı azîme ilkâ eder. Ve belki tıfl-ı helâk eder. Zirâ edviye-i kâbızâ'is-sâkıla bu illetin maddesi gudur-u mâ sârikaya teşebbüs ve anda südde irâs edüb intifâh-ı batn ve istiskâ-ı zikkaya mü'eddî ve ba'zen tıfla dikk ve zebuvl 'âriz olub helâk eder. Gudûr-u mâ-sârikâ münesset oldukda kilüs-ı dem istihâle ve vusûle ruhsat yâb olamayub bedeni gıdadan hâlî kaldıkta dikk sûret bulur.

Kezalik bu illetin dâhili bedene nüksünde cev-i müfrîd ve remed ve terammus-ı ayn ve anın emsâli 'avârizât-ı kesîrenin zuhurunu müsannif-i mesfûr kitabında tahrîr etmiştirki, tatvîlden ihtirâzen iş bu mahalle kayıt olunmadı. Ve dahi gâh olur ki madde-i illet cevfi üzne teveccüh etmekle üznden cerâhet ve sadîd-i seylân eder. Ve bu hâlet mütemâdi oldukça tıfılın kulakları sağır olur. Ve beserâtın gâyet kalîl olması ve cevfleri kayh ve sâdiden ezmümteli alâmet-i reddiyedendirki mevâdd-ı fâsidenin dâhile nüksünü i'lâm eder. Ve dahi tıfıldan kedi-i bevli râyihası gibi münten ve müstekreh bevl zuhûr etmeksizin besrât mündefi' olursa redîdir. Zira münten-ül râyiha bevl bulunmadıkça besrâtın izmihlâli dâhile muntekis olduğun

ifade eder. Bu suredde besrâtın bi'rundan mukaddemce bevl münтен zâhir olmadıkça emniyet câ'iz değildir.

Stork “*sill ve zebûl ve istiskâ ve harâç-ı cevfil üzn te'âküb eder*” demiştir. Ve bu illetde kedi bevl-i râyihası gibi münтен ve kerihе-i bevlin zuhûru gâyetde alâmeti ceyyidedendir ki; Madde-i illetin karîben ber'u ve izmihlâlini ilâm eder. Ve dahî Duponyol nâm tabib derki “*gerek etibbâdan ba'zıları ve gerek nâsın ekseri itikât etmişlerdir ki; bu illet 'adîmü'l-hatârdır. Ve ba'del ber'u etfâlin mizâçlarını bir nîce vakit sahîh ve tendürüst olub yanakları güzel ve parlak olur. Ve ekseriyyâ çiçek çıkardıklarında büsur-u cüderiye az zuhûr eder. Ziyâdece dahî olursa anların yüzlerinde âsâr-ı karha ve nedeb olmaz. Ya'ni anları çiçek bozmaz. Bu zikr olunan kavl değildir. İllâ hatâ-yı fâhişdir. Zirâ bu illet anlarda zuhûr edüb kendileri tendirüst ve yüzleri güzel olmakdan hiç illetin vukû' bulmaması dahi güzeldir. Belki dikkat olursa ba'del ber'u anların vechlerinde olan parlaklık anları takbîh eder. Ve çiçek çıkardıklarında âsâr-ı nedeb ma'dûm olur dedikleri dahi hilâfı vâki'dir. Zirâ ba'del cüderi vechleri nedebden kabih olmuş çok kimesneler görülmüştür.*

Bâb-1 Râbi

Kuşûr-u Lebeniye mu'âlecâtı beyânındadır. Bu marazın tedbîri iki tarîk ile husûl-pezîr olur. Evvelkisi, bilâ mu'âlecât-ı tabî'ata havâle ikincisi, mi'âlecât-ı bid'devâdır. Lâkin tabî'atın def'ine havâle nîce vâktin mürûruna muhtâçtırki tabî'at-ı bitav'îha istîsal eyleye. Bu suretde altı ay ve belki bir sene yâhûd ziyâde müddetde mündefi' ola. Ammâ mu'âlece-i bi'd-devâ ile onbeş günden ziyâde ve noksan müddetde ber-i müyesser-ül husûl olur. Ve esnâ-i mu'âlecede besrât serî'an zuhûr eyleye. Kuşûr dahî serî'an sâkıt ola ve tıfılın bevl-i ebvâl-i senânir-i mânendi münтен ve müstekire ola. Bu marazın gerek betabî'a ve gerek bilmu'âlece ber'i ecsâf-ı mezbûre üzere bevl'in hurûcu ile bir buhrân-ı tu'îdirki bevl-i mezbûrun killet ve kesreti ve sürat ve betâ'etine göre sıhhat dahi takattüm ve te'ehhür eder. Bu maraz-ı dem-in hırâfet ve hiddeti olduğundan nâşı mu'âlecesi dahi cevher-i dem-i ta'dîl ve ıslâh eyleyici ve hamûzetini neşf edici edviyedir ki, turuk-u mütehâlife üzere dâhilden istîgî'mâl olunur.

Bu illet-i evvelâ tecrübe tahrîr eyleyen Stork nâm tabib yirmi sene kadar etfâl-i müte'addidede bu maraza tedbîr esnâsında devâ-i küllîye vâsıl olmuştur ki ol devâyâ lisân-ı Efrencî'de Yaçah-a ve Türkî'de Hercâyî bemenevfşeh (hercai menekşe) derler. Tabîb-i mesfûr “*Kına Kına hamîyyât-i dâ'irede teşekkül-ü devâ-i mahsûs ise bu haşîşe dahi bu İllet'e mücerreb devâ-i mahsûsdur*” dedi. İmdi bu haşîşe vech-i âti üzere şurûtuyla isti'mâl olundukda müded-i yesirede ber'u müesser olur deyü andan sonra gelen meşâhîr-i ettibâdan kati çok kimesneler tecrübe ve tahrîr eylemişler.

İmdi, Yaça yanî hercayi benevfşe denilen haşîşenin ancak yaprakları isti'mâl olunub kökü ve sâkî ve tohumları terk olunur. Kaçın tazesı İsti'mâl olunmak murâd olundukda yapraklarından bir kabza ahz olunub hurda hurda kat' olundukdan sonra bir büyücek fincanın yarı dolusu taze ve sahîh südd ile tabh olunub ale's-sabah tıfla itâ olunur keزالık ahşam üstü dahi vech-i meşrûh üzere yeniden süd ile tabh olunub virilür. Ve eğer tazesine zıfr bulunamayub kurusundan isti'mâl olunmak murâd olundukda kölkede tecfif olunmuş yaprakları dekk ve süfûf olundukdan sonra yarım dirhemi nısf fincan leben-ül bakara ile iki saat mikdâr-ı nâk' olunub ba'dehu cüz'i tabh ile badel tassfîye ale's-sabah tıfla i'tâ olunur. Ve mesâen dahi yine tekrâr tabh ve i'tâ olunur bu vech üzre günde bir dirhem isti'mâl olunmuş olur.

Keزالık vech-i meşrûh üzere a'mel olunan süd ile etmek yapulub yâhûd cüz'i dakîk ile südlaş a'mel olunub verilmek dahi kâbildir. Bu haşîşe süd ile tabh olunub imtizâç eyledikde südün râyiha ve ta'amını tefyîr eylemez. Belki süde letâfet verir. Lakin cüz'ice kaymaklandırır. İmdi tahrîr olunan vech üzre sekiz gün sabahen ve mesahen lebeni-i mezkûrdan i'tâ olındıkda tıflın yüzünde fil asıl besrât kalîl yâhûd adîm iken ol kadar besrât hurûç ve zuhûr eder ki etrâfı vechleri kulaklarına değin isti'âb eder. Ve bu esnâda tıflın râyiha-i bevl-i kedi bevl-i râyihasına gayet de şebih münten olur. Ve ba'dehu sekiz gün dahi vech -i meşrûh üzre sabahen ve mesâen isti'mâl oluna ve ol esnâda beserâtın kuşûr-u müste'arzası sâkıt olmağa bed' eder. Ve keزالık esnâi mu'âlcede tıfla müleyyin verilmekden ihtirâz oluna ki beserâtın hârice çıkmasını men' edüb tabî'at-ı buhrândan avk eder. Ve kuşûr sâkıt olduktan sonra üzerine edviye ilsâki dahi câ'iz değildir. Geçen beserât yeniden hürûç etmez ola madde-i 'illetin istîsâline hükm olunur. Bu suretde üzerinde olan kabuklar ziyâde tasallüb edib içleri kuruyub parça parça sukuta ibtidâr ederler. Bu esnâda cild vech ve cephe hâlel kalmaksızın ber'u tâm zuhûr eder. Lâkin devâ-yı mezbûrdan ber'u geldi deyü imtinâ' olunmak münâsib değildir. Belki ba'del ber onbeş gün dahi isti'mâl olunmak lâzımdır ki dâhili bedende mestûr ve muhtefî olan.

Mevâd-ı hurriife ve fâsidenin bâkîsi bil külliye hurûç eyleye. İstorak-ı mesfûr tecrübe ve tahrîr etmişdir ki, bu mu'âlece ile cild-i vech tamâmen sahîh olduktan sonra ba'de müddedin yine beserât-ı cedîde zuhûr eder. Bundan ma'lûm ve münfehîm olur ki mevâd-ı hurrifeden dem de dahi bakiyye kalmış olub ba'de müddetin zuhûr ede. Onun için ba'del ber'u devâ-i mezbûrdan onbeş gün kadar isti'mâl olunmak münâsib olur ki, dem den mevâdd-ı hurriife-i külliye tenkîh ve istîsâl eyleye. Ve dahi mevâd-ı fâsidenin dem den bil küliye istîsâline şol alâma'ddan hükm olunur ki ba'del ber'u cilde vechde beserâtın eseri ve lekeleri

görünmeye ve müntefih olmuş gibi hiss olunmaya. Ve parmak ile basdıkdâ galîz ve haşîn müşâhâde olunmaya ve bevli dahî sâ'ir eshâi edfâlin bevline müşâbih ve adîm-ün netin ola. Ve dahî ma'lûm ola ki esnâi mu'âlecede tıfla ve merzi'aya lehûmât galiza ve hâmizâtdan perhîz virilmek lâzımdır. Ve bu illet-i merzi'anın vakti sebâda bu illete mübtelâ olduğundan tıfla sirâyet tarîkiyle hâdis olmuş olursa ol vakitte sudden kesilinmeyince yâhûd merzi'a tebdîl olunmadıkça ba'zı kere ber'u kâbil değildir. Her ne kadar devâ-i mezbûr isti'mâl olunmuş ola. Nitekim Kına Kına hammiyât-ı dâ'ireye mücerreb ve sahîh bir devâ iken ba'zı def'a bir sebep-i hafî ile asla nafi' müşâhede olunmaz. Ve dahi aralıkda yâhûd mu'âlecede bu 'illete dem'i tasfiye edici ve ta'âmını halâvete tebdîl edici edviye-i sâ'ire dahî isti'mâl olunabilir.

Ve kezalik bu 'illet için Yuan nâm tabib Napoli ahâlisinden bir devâ-i ceyyid ahz etmiştir ki. Ol devâ' tıflın kolundan adeta yakı açmak iledir. Ve bu 'amel ile etfâl-i kesîre sıhhatyâb olduklarını nakl ve rivayet eylemiştir. Zirâ koldan yakı açmak ile bu 'illete mûcib olan rutûbât-ı müte'affini gereği gibi istifrâg olunub ber'u kâmil kelimesine kifâyet eder. Ve bu emelin tarîkini dahi şöyle beyân itmiştir ki; Tıflın ihtiyâr olunan kolundan tarafı dâhilisini pazı yaprağı ile kırmızılanıncaya cüz'î şiddetlice ovalar. Ba'dehu üzerine sabun-u esved ve diyarımızda mağrib sabunu denilen devâ' dan cüz'î talâ olunub üzerine yaprak leff eyleyeler. Anın üzerine dahi dülbenden bir yastık vaz' olunub bağlandıktan sonra terk eyleyeler. ve bu 'amel hergün tekrâr oluna tâki cild sabun-u esvedden çürüyüb münşekîb ola. Ba'dehu adeta kolunda açılan yakı gibi i'mâl oluna.

Plenk Cormani tahrîr eylemiştir ki *“bu illetde mürzi'a daîi perhiz ve ihtimâ eylemek lâzımdır. Meselâ şarâb ve fukkaüşşa'ir ve hâmzât ve lebeniyât gibi ve aralık aralık mürzi'aya müleyyün verilüb tabîatları telyîn üzere durmak be ba'zı matâbih-ı musaffiye ve sâ'ir mu'âlecât-ı münasib-e verilmek lâzımdır. Ve dahi hariçden kurutucu kurşundan ma'mûl ve sâ'ir edviye-i kâbizadan i'ğmâl olunmuş merâhim-i râri'a hüis sâkıtdan dahi gâyedde mücânebet ve ihtirâz oluna. Lakin cüz'î tahâmmüz eylemiş kaymak tılâ eylemekden ben çok menâfi 'i 'azîme müşâhede eyledim”* dedi.

Hâtîme

Kuşûr-u lebeniyeden etfâli hıfz ve siyânetin tarîk-i beyânındadır. Ma'lûmdur ki bu 'illet sâ'rî dir. Ve sirâyeti dahî ekseriyâ be tarîkül irzâ'dır. İmdi etfâl-i bu marazdan muhâfaza eylemenin tarîki bu sirâyete anları mübtelâ eylememek iledir. Li hazâ basîret üzere olmak lâzımdır ki, tıflı irzâ' eyleyen vâlide yâhûd mürzi'ası fi'l - asıl bu 'illete mübtelâ olmaya. Ve bu surettde mürzi'anın maraz-ı mezbûre mukaddemâ iptîlası hiss olundukda hemân ol anda mürzi'ayı tebdîl eyledeyer.

Musannif Stork tahrîr ederki mürzi'aya vakt'i tufuliyedde bu maraza mübtelâ oldu deyü su'âl olursa anların kesb ve fâ'idelerine muzırr oldığından ketm ederler. Yâhûd kişi vakt'i tufûliyetini adem-i derk-i zaruri olduğuna binâen mürzi'a vak'ti tufûliyedde müaf olduğunu bilmeye. İmdi zıkr olunacak 'alâmâddan mürzi'anın müaf olduğu ma'lûm olub anı ona göre hareket oluna. Mürzi'anın müaf olduğunun 'alâmâtı budur ki vechinde besarât zuhur eylediği mahali ziyâde parlak ve musikal olur ki mukaddemâ ruhiyenin muaf olmayanın çehresinde bu sıkalliyet bulunmaz. Ve dahi çehresi sâ'ir a'zâsından ziyâde beyaz olur. Bu sebebden nâşi 'avâm-ı nâs beyninde Ruhıyeye mübtelâ olan tıflın çehresi ziyâde güzel olur havâdisi kalmıştır.

Bu 'illetden nâşi ziyâde beyaz ve berrak olan çehre ba'zı kırmızılandırıcı şeyler ile telvîn olursa hamret verdi ve hamret şengir ki gibi açık kırmızı olmayub belki bu hamrat-ı galîza ve fîrfîrî ile mülevvin olur. Ve levn-i mezbûr bir yerde top olmayub benek benek kırmızı ve ara yerleri beyaz olur. zıkr olunan 'alâmâddan mürzi'ada birisi buluna. der 'akab çocuğu elinden alıb âher mürzi'aya vermek lazımdır ki, tıfl müte'ssir ve müaf olmaya ve dahi ba'zı 'alâyim vardır ki kuşûr-u lebniyyenin yakında zuhûr eyleyeceğini i'lâm eder. Meselâ vech-i ziyâde mümteli ve müdevver hiss olunur. Ve yanaklar bir hamret-i sakîle ile muhammer olub hunak-ı esfele dek yani alt çeneneye dek münteşir olur. Ve cild-i vechleri yâbis ve gergin olub büzüştürmeğe kadir olamaz. Üzerinde olan cild rakîkleri salb ve hamrete mâ'il olub haşgirişe-i sagîr-e manendi olur. Ve yanakları kaşımak için mürzi'anın yanlarını daima ol tarafa getirür. Bevleri gayet münten-ül râyihâ olur. Ve bu bevl-i münten ekseriyâ 'illetin âşikâra olduğu vakidde zuhûr eder. Ve bu suredde yaça-aden ziyâde devâ'i ceyyid yoktur. hemân isti'mâline mübâdered olunmak lâzımdır. Yaça-a benevfşe envâ'ından benfesic zü selasetül van ve hercâyî benevfşe tesmiye olunur. Bir haşîşedir andan insan sahîh dahi tabh eyleyüb isti'mâl eylese dem'i musahhîh ve musaffidir. Velhemdülillahi 'ale'l-i tmâm

2.2.3. Frengi Risalesi

Johannes von Plench'in "Acquis Venera Labe Infedis Ezhibendi" adlı eserinin Hekimbaşı Mustafa Behçet tarafından yapılan tercümesidir¹⁶⁸. Eser farklı kaynaklarda ve

¹⁶⁸ <http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/eser/40398892/frengi-risalesi>, erişim tarihi:09.07.2019

değişik isimlerle anılmıştır. Örneğin, Makâle fî Emrâzı'l-Frenğiye¹⁶⁹. Risale-i İllet-i Efrenc¹⁷⁰. Zibak (zibak=civa) Musni. Devai Zibaki¹⁷¹.

Mustafa Behçet Efendi'nin Frenği Risalesi adlı bu eseri Johannes von Plenck'in (1738-1807) 1776'da Viyana'da Latince yayınladığı "Acquis Venera Labe Infedis Ezhibendi" adlı kitabının tercümesidir.¹⁷² Kitabın müellifi Johannes von Plenck (1738-1807) Viyana'da ki meşhur Askeri Tıp Akademisi Josephinum da hocalık yapmıştır.¹⁷³ Nikola adlı bir tabip Plenck'in Latince olan eseri bazı ilavelerle 1830'da İtalyancaya tercüme etti. Aynı yıl içerisinde¹⁷⁴ Behçet Efendi bu eseri kendince önemli gördüğü yerlerinde notlar ekleyerek ve açıklamalarda bulunarak Türkçeye 1218'de tercüme etti. Bu tercüme Behçet Efendi'nin İtalyanca bildiğini gösterir bil belge niteliğindedir. Kitap 106 sayfa, beheri 27 satırdır.¹⁷⁵

Eser üç cüze, her cüz makalelere ayrılır. Birinci cüz on dört makaleden, ikinci cüz üç makaleden, üçüncü cüz on beş makaleden oluşur. Kitapta zamklı civa denilen bir ilaç ile frenği hastalığının tedavisi üzerinde durulur¹⁷⁶. Plenck İlk kitabı olan cilt hastalıklarının sistematik tarifini yapan eserini 1176'da yayınladı ise de o dönemde pek fazla dikkat çekmemiş daha sonra yayınlacağı civa ile tedavi yöntem ile ün kazanmıştır. Yine dönemin bilim insanlarınca birçok kez denemeler ile civa ve civadan üretilen her türlü ilacın bu frenği hastalığına karşı şifa ve deva olduğu konusunda ortak görüş beyan etmişlerdir. Son devir hekimlerinin görüşlerine göre bu civalı ilacı değişik yollar ile üreterek kullanma yoluna gitmişlerse de ilacın muhteviyatında bulunan civanın veya dozun az kullanılması ilacı faydasız ve etkisiz duruma düşürmüştür. Civanın veya dozun çok kullanılması ise salya akması, nefes darlığı ve buna benzer tehlikeli hastalıklara sebep olduğu görülür. Johannes von Plenck'in bu hastalığın ilacını buluncaya kadar gerek harici ve gerekse dâhili olarak kullanılan birçok civalı ilaçtan bir şifa elde edilememiştir Johannes von Plenck'in bulduğu ilaç frenği hastalığını mikrobunu vücuttan tehlikesiz bir biçimde atılmasını sağlamıştır. Avusturyalı büyük ünlü hekimlerden Johannes von Plenck alanında iyi yetişmiş bilgili birisidir. Johannes von Plenck birçok uğraş vererek yıllarca denemeler yaptığı ve icat ederek hastalarda kullandığı Zamklı Civa (Mecura Gommeux) ilacı ile ünlü olmuştur¹⁷⁷.

¹⁶⁹ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 330.

¹⁷⁰ <http://rehber.ihya.org/yenirehber/mustafa-behcet-efendi.html>, erişim tarihi:09.07.2019

¹⁷¹ Uzluk, "İslamlarda Bitik Sevgisi, Bitik Evleri", s. 92.

¹⁷² İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 481.

¹⁷³ Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin 748 ci Yıldönümü ...*, s. 81-82.

¹⁷⁴ İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 481.

¹⁷⁵ Uzluk, "İslamlarda Bitik Sevgisi, Bitik Evleri", s. 92.

¹⁷⁶ İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 481.

¹⁷⁷ Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin 748 ci Yıldönümü ...*, s. 81-82

İstanbul Üniversite kitaplığında 7090,2680 numaralarında birer yazması bulunduğu gibi İstanbul'da Fatih Kütüphanesi'nde Ali Emiri kitaplığında dahi bir nüshası vardır.1218/1803 de yazıldığı kayıtlı olduğunu Feridun Nafiz Uzluktan öğrenmekteyiz¹⁷⁸. Yine Uzlu, Makâle fi Emrâzı'l-Frenkiye adı ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde Abdulhak Molla adına kayıtlı olan (TY. nr 4209) ve 1243(1827-1828) tarihli nüshası olduğu belirtilen risalenin aslında Mustafa Behçet Efendi'ye ait olduğunu söylemiştir.¹⁷⁹

2.2.4. Fizyoloji Risalesi¹⁸⁰ (Fizyoloji Tercümesi, Vezâif-i Â'zâ¹⁸¹)

Mustafa Behçet Efendi'nin Antonio Caldani adlı bir İtalyan'ın fizyolojiye ait “Fisiologicae” adlı esrinden 1796'da yaptığı tercüme eseridir. Vezâif-i Â'zâ olarak da bilinir. Antonio Caldani adlı bir İtalyan hekimin Usûl-i Nazariye adlı eserinin İtalyanca'dan Türkçe'ye tercümesidir. Tercüme 1802'de gerçekleştirilmiştir. Mütercim bazı yerlerde kendisinde ilaveler yapmış, çeşitli konularda eskilerin görüşlerini de vermiştir. Eser kendi konusunda Batı dillerinden yapılan ilk ciddi tercümedir. Ayrıca bazı kimyevi ıslahatları ihtiva etmesi bakımından da ehemmiyeti haizdir. Onbeş bab üzere müretteb olan tercüme III. Selim'e takdim edilmiştir. Esin Kâhya bu eser üzerine doçentlik tezi hazırlamıştır¹⁸². Kitap 152 bölümden meydana gelmiştir¹⁸³. İtalyan Antonius'un yazdığı bu kitabı hazakatli bir kişiden okuyan Mustafa Behçet Efendi eseri dilimize tercüme etmiştir¹⁸⁴. Bu görüşe göre Mustafa Behçet Efendi Caldani'nin bu eserini başka bir tercümeden alarak dilimize kazandırmıştır.

¹⁷⁸ Uzlu, “İslamlarda Bitik Sevgisi, Bitik Evleri”, s. 92.

¹⁷⁹ Nil Sarı, “Behçet Mustafa Efendi”, *TDVİA*, C. 5, s. 345.

¹⁸⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt 3, Meral Yayınları, İstanbul 1972. s. 209'da Mustafa Behçet Efendi'nin Buffon'un Tarihi Tabii'si ile Fizyoljisini çevirdiğini ifade etmiştir. Bu bilgi sadece bu eserde geçmektedir. Mustafa Behçet Efendi ve Eserleri hakkında bilgi veren birçok kişi diğer eserlerini tanıtırken kaynak olarak Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, eserini gösterdiği halde bu eser için kaynak olarak Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri'ni göstermemiş olmaları dikkatimizi çekmiştir. Adı geçen eserdeki bu bilginin yanlış olduğu aşikârdır. Bu bilginin yanlış olduğu bilgisini eleştirmekten çekindiklerinden ya da Osmanlıca bilmediklerinden Mustafa Behçet Efendi'nin eserlerini ilk araştırıp eserinde verdiği dip notlarının kopyalanmak suretiyle verilmesinden kaynaklandığı kanaatindeyiz.

¹⁸¹ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 330.

¹⁸² İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 480; Esin Kâhya, *Mustafa Behçet Efendi'nin “Fizyoloji Tercümesi” adlı Kitabı, Çağında Avrupada ve Bizde Fizyoloji Çalışmaları ve Aralarındaki Bağlar*, Doçentlik Tezi Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1976.

¹⁸³ Uzlu, *Türk Tıbbiyesinin 748 ci Yıldönümü ...*, s. 83

¹⁸⁴ Uzlu, “İslamlarda Bitik Sevgisi, Bitik Evleri”, s. 145

Mustafa Behçet'in önemli çevirilerinden biri olan Tercüme-i Fisiyologica'dır.¹⁸⁵ Diğer eserlerinden biraz daha farklı bir yeri vardır. Diğer eserlerinden, Buffon'dan yapılan çevirisi ayrı tutulursa, Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak görülen hastalıklar hakkındadır. Fiziyojji bilindiği gibi, yeni gelişmekte olan bir bilim dalıdır. Hatta ilk fiziyojji adını taşıyan eserin bile yazılması için 16. yüzyılı beklemek gerekmiştir. J.F. Fernel 1541 yılında yazdığı, bir esere Fisilogica adını vermiştir. Eser 3 kısımdan meydana gelmekte olup, incelendiğinde, kısımların hiç biri bugünkü anlamda fiziyojji bilgisi içermemektedir. Dolayısıyla her ne kadar eserin adı fiziyojji ise de içerik olarak pek fiziyojji adına uygun olduğu söylenemez. 17. ve 18. yüzyıllarda özellikle kan dolaşımı, sindirim sistemi ve solunum sistemi konusunda fizik ve kimyanın gelişmelerinden yararlanarak yapılan çalışmalarla 18. yüzyılın sonlarından itibaren bu bilim dalının yavaş yavaş şekillendiğini söylemek mümkündür. İşte bu bağlamda olmak üzere, 18. yüzyılda kaleme alınmış olan eserler arasında Caldani'nin eseri, fisilogica'ya rastlamaktayız. Eser daha çok kan dolaşımı konusunda olup, konuyla ilgilenenleri tatmin edecek kadar bilgi ihtiva etmektedir.. İlk Latince olarak yazılan eser, daha sonra yazarı tarafından İtalyanca da yayınlanmıştır. Mustafa Behçet bu İtalyanca nüshayı Türkçeye çevirmiştir.

Fiziyojji Tercümesi tipik bir 18. yüzyıl çevirisidir. Çünkü yazar, Mustafa Behçet, Caldani'nin metninin kelime kelime çevirisini yapmamış, konu ile ilgilenen bilim adamlarının eserlerinden de zaman zaman onların adlarını zikretmek suretiyle alıntılar yapmıştır. Örneğin kan dolaşımı ile ilgili konuda Hewson ve Cruikshank'ın çalışmalarından söz eder. Bilindiği gibi bu iki hekim de özellikle kan dolaşımı ve bilhassa Hewson kan hücreleri üzerinde araştırma yapmıştır. Mustafa Behçet'in bazı ilaveler yapmakla birlikte, zaman zaman konuyu sunduğu görülmektedir.

Mustafa Behçet bu eseriyle Osmanlı Devleti'ndeki hekimlere o dönemin Avrupasının zihniyetine uygun olarak, kimya ağırlıklı bir fiziyojji vermiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri Fourcroy'dan yaptığı aktarmadır. Devrin meşhur kimyagerlerinden Fourcroy Genel

¹⁸⁵ Mustafa Yahya Metintaş, "İlk Türk tıp okulunun Kuruluşu: 14 Mart Tıp Bayramı", *Osmangazi Üniversitesi Osmangazi Tıp Dergisi*, Ocak 2008, C. 30, S. 1'de Mustafa Behçet Efendi'nin Fiziyojji Tercümesi adlı eserinin asıl adının Tercüme-i Fiziyojgia olduğu ve eserin yazarının J. F. Fernel olduğunu yazmıştır ancak kanaatimizce bu bilgi yanlıştır. Yazarın dipnot olarak verdiği kaynaktan kontrol edildiğinde Fiziyojji adlı eserin 16. yüzyılda Jf Fernel adında birine ait olduğu fakat adı *Fiziyojji* olarak tarihe geçmiş olsa dahi günümüz anlamında fiziyojji bilgisi içermediği, asıl fiziyojji bilgisini içeren eserin Caldani'ye ait olduğu belirtilmiştir. Aynı yerde, bu eserin 17. yüzyılda yazıldığı, Mustafa Behçet Efendi'nin bu kişinin eseri olan *Fisilogicae* adlı eserin ilk yayınlanan Latincesinden değil yine Caldani'nin İtalyancaya çevirdiği nüshasının Türkçeye çevrildiğinden bahsetmektedir. Yazarın burada dikkatsiz davranarak ilk geçen eser ve yazarı Mustafa Behçet Efendi'nin çeviri yaptığını yazmış olduğunu düşünüyoruz.

Kimya adlı 1808 yılında basılan ve birçok Batı diline çevrilen eserinde söz etmiş olduğu bir olayı, bilim adamımız, Forcroy'un adını zikrederek sunar. Paris'in Masumlar Mezarlığının açılması sonucunda oraya toplu halde gömülen cesetlerin zaman içinde belli bir basınç ve ısı altında sabunlaştığı belirlenmiştir. Mustafa Behçet bu olayı aktararak, dokuların zaman içinde yıkımlarıyla nasıl bir kimyasal değişime uğrayabileceğini açıklamaya çalışmıştır ve ölüdeki kas ve iç yağlarının hemen hepsi belli basınç ve ısı şartlarında yağ asitlerine dönüştüğünü söylemiştir.

Mustafa Behçet bu çevirisiyle bize sadece 18. yüzyılda kaleme olan bir eseri tanıtmakla kalmamıştır, aynı zamanda yukarıda belirtilmiş olduğu gibi, bu alanda terminolojin şekillenmesinde ilk adımın atılmasını sağlamıştır. O ve ondan sonra bu alanda yapılan çalışmalarda Türkçe fizyoloji terminoloji şekillenmiştir Burada kullanılan bazı terimlerin halen kullanıldığını belirliyoruz. Bunlardan bir kısmı Mustafa Behçet'in yerine kelime bulamadığı için aslından doğrudan aktardığı kelimelerdir; örneğin serum, gaz gibi.¹⁸⁶

2.2.5. Tarih-i Mısır

Mazhâru't-Takdîs bi- Zahâbi Devleti'l- Francis¹⁸⁷. Abdurrahman el-Cebertî'nin "Mazhâru't-Takdîs bi- Zahâbi (Hurûc-i Talifet il Fransis¹⁸⁸) Devleti'l- Francis"ini Târih-i Mısır adıyla tercüme etmiştir¹⁸⁹. Eser Fransızların Napolyon Bonaparte tarafından Mısır'ı işgalini anlatmakta olan eser 1801-1802 yılında yazılmış, Fransızcaya tercüme edilerek 1835 de Paris'te basılmıştır¹⁹⁰.

2.2.6. Amelyat-ı Tıbbiye

Eseri Yuka adlı bir tabib yazmış, Mustafa Behçet Efendi tercüme etmiştir¹⁹¹.

2.2.7. Hikmet-i Tabî

Eseri Burne adlı bir tabib yazmış, Mustafa Behçet Efendi tercüme etmiştir¹⁹².

¹⁸⁶ Kâhya, Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 288-289

¹⁸⁷ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 330.

¹⁸⁸ <http://rehber.ihya.org/yenirehber/mustafa-behcet-efendi.html>, erişim tarihi:09.07.2019

¹⁸⁹ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 330.

¹⁹⁰ Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin 748 ci Yıldönümü ...*, s. 103-104.

¹⁹¹ <http://rehber.ihya.org/yenirehber/mustafa-behcet-efendi.html>, erişim tarihi:09.07.2019; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri, Cilt III*, Meral Yayınları, İstanbul 1972, s. 209.

¹⁹² İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 479. ; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri, Cilt III*, Meral Yayınları, İstanbul 1972, s. 209

2.2.8. Tarih-i Tabî

Mustafa Behçet Efendi, Buffon'un "Historia Naturelle"¹⁹³ adlı eserini, Târ'ih-i Tabîi adıyla (h.1281) Türkçeye çevirmiştir¹⁹⁴. Eserin tamamı 44¹⁹⁵ cilt olup 36 cildini Buffon kendisi, 8 ciltlik kısmını ise Buffon'un ölümünden sonra¹⁹⁶ oğlu tamamlamıştır. Buffon bu eserde evren ve yaratılıştan başlamak suretiyle cansız ve canlı dünya hakkında bilgi vermiştir. Kronolojik bir sırayı takip ederek yazılan eserin ilk bölümünü oluşturan kâinatın ve yeryüzünün oluşumunu anlatan kısmı eserin birinci cildinin ikinci kısmı "Marifezü'l-Arz" adı verilerek Mustafa Behçet Efendi tarafından çevrilmiştir.¹⁹⁷ Canlıların oluşumu, hayvaların yaratıldığı bilgisi ve hayvanlar âlemini anlatan kısmı için Tercüme-i Hayvanat, Hikmet-i Tabii, Genel ve Özel Tabiat Tarihi gibi isimler verilen eserler aslında tek bir eser olan Hitoria Natura adlı eserin alt bölümlerin tercümesinden ibarettir. Yani Mustafa Behçet Efendi bu eserin yeryüzünün oluşumu ile ilgili kısmını tercüme etmiş diğer kısımlarını tercüme etmemiştir.¹⁹⁸

Nazfız uzluk bir eserinde, "*Mustafa Behçet Efendi, Buffon'un (1707-1786) 12 cilt olarak çok açık edebi üsüpla yazdığı meşhur serinin 3 kitabını dilimize çevirmiştir. Bu ciltler de enstitümüzde filme aldırılmış ve geliştirilmiş olup arzu edenler okuya bilirler*" demiştir.¹⁹⁹ Yine Nazfız Uzluk bir başka eserinde Mustafa Behçet Efendi'nin yapmış olduğu bu tercüme eserlerin Yıldız Kütüphanesi'nden İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'na getirildiğinin ve taranıp kayıt edilirken yeğeni Küçük Hayrullah Efendi'nin bu ciltleri dikkatlice okuyup üzerine amcası Musafa Behçet Efendiye ait olduğunu belirten notlar yazdığını, amcasının eserin 2. cildi olan coğrafya ile ilgili kısmı tercüme ettiğini, 3. cildi tercümeyle başlamak istediğini söyleyip amcasının ömrü vafa etmediğinden tamamlanamayan kısmını kendisinin tercüme ederek tamalamak istediğini yazdığını söylemektedir²⁰⁰.

¹⁹³ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 330; [https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_\(Buffon\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_(Buffon)).

¹⁹⁴ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 330.

¹⁹⁵ Bu eserin 33 cilt olduğu bilgisi Esin Kâhya, Ayşegül Demirhan Erdemir; *Bilimsel Çalışmaların Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tıp ve Sağlık Kurumları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 287'de geçmektedir ancak bu bilgide bir hata olduğu muhtemeldir. Eserin 36 cildi asıl yazarı Buffon tarafından tamamlanmış vefatından sonra ise 8 cildi oğlu tarafından tamamlamıştır. ([https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_\(Buffon\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_(Buffon)), erişim tarihi : 09.07.2019)

¹⁹⁶ [https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_\(Buffon\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_(Buffon))

¹⁹⁷ Kâhya, Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 287.

¹⁹⁸ Kâhya, Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 287.

¹⁹⁹ Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin 748. Yıldönümü Dolayısıyla ...*, s. 146.

²⁰⁰ Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin 748 ci Yıldönümü ...*, s. 84; Uzluk, "İslamlarda Bitik Sevgisi, Bitik Evleri", s. 92.

2.2.9. Mütalayı Tabii

Ekmeleddin, İhsanoğlu'nun "*Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*" adlı, C. I, IRCICA. Yayınları, İstanbul 2000. adlı eserinin 186. sayfasında Mustafa Behçet Efendi'nin İlgiliz bilim insanı Bonant'tan tercüme edilmiş bir eseri olduğu belirtilmektedir.²⁰¹ Bu bilgi sadece bu kaynakta mevcuttur. Bu bilginin doğru olup olmadığı, araştırmalarımız sırasında eserin nüshaları kütüphane ve arşiv kayıtlarında rastlanılmadığından teyit edilememiştir.

²⁰¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "*Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*" adlı, C. I, IRCICA. Yayınları, İstanbul 2000. S. 186.

SONUÇ

Tezimizde Mustafa Behçet Efendi'nin, tıp tarihine kazandırdığı eserleri ve açılmasında etkili olduğu kurum ve kuruluşları, daha önce ele alınmış yayınları, arşiv belgelerini kapsamlı şekilde inleyerek edindiğimiz bilgileri değerlendirerek ve karşılaştırarak kendisi hakkında daha derli toplu bir çalışma ortaya koymaya çalıştık. Arşiv kaynakları ve diğer birincil kaynaklar çalışmalarımızın temelini oluşturmuş ve aydınlatıcı rol oynamıştır. Yaptığımız araştırmalarda Mustafa Behçet Efendi'nin Kolera Risalesi'ni transkribe ederek ve değerlendirerek o dönemde mikrobu dahi bulunmamış kolera hastalığından korunma ve bu hastalığa yakalanma durumunda ne gibi tedavi yöntemleri uygulandığı ve hastalık belirtilerinin neler olduğunu günümüz tıp tarihine bir bilgi kırıntısı olarak ortaya koymaya çalıştık.

Mustafa Behçet Efendi'ye ait Tertib-i Ecza adlı eserini transkrip ederek ve değerlendirerek, o dönem içerisinde hac ve umre vazifesini yerine getirmek için sıcak bölgelere gitmek zorunda kalan hacı adaylarının bu sıcaklardan etkilenip hastalanmaması için yapılması ve sakınılması gereken durumlar ile, sıcaktan etkilenerek hacı adaylarını sıkıntıya düşürecek durum ve rahatsızlıkların asgari düzeyde nasıl tutulabileceğini, sıcaklığın sebep olduğu hastalıklara yakalanma durumunda tedavi edecek bitkisel ve doğal ilaçların neler olduğunu aktarmaya çalıştık.

Yine tezimizde Çiçek Hastalığı'nın çok eski dönemlerden beri özellikle çocuklarda ve yer yer yetişkinlerde görüldüğü ve insanlığın bu hastalıktan helak olduğu, bu kayıtların tutulmuş olduğu, bu hastalığın tedavisi için geliştirilen çeşitli aşılama yöntemlerini, günümüz modern tıbbına kadar en etkili yöntemin ise Jener'in gözlemlerine dayanan inekten alınan madde ile inek çiçeği aşısını bulduğu ve bu aşının iyi ve kötü huylu tabir edilen çiçek hastalığında ne gibi neticeler verdiğini, aşının insanlığı nasıl bir beladan kurtardığını anlatmaya çalıştık.

Mustafa Behçet Efendi'nin özellikle süt emen çocuklarda görülen Kuşur-u Lebeniye, Ruhiye olarak bilinen hastalığın günümüzde Atopik Determatit olarak kabul edildiğini tespit ederek, Mustafa Behçet Efendi'nin yaşadığı dönemde hastalığın tedavisi için, günümüzde herkes tarafından bilinen hercai menekşenin süt ile buluşturulması ile elde edilen ürünün çocuğa verilmesi gerektiğini tespit ederek meraklı okuyuculara sunmaya çalıştık.

Yaptığımız araştırmalarda Mustafa Behçet Efendi hakkında yazılmış olan bazı eserlerin ve kütüphane kayıtlarının hatalı, eksik veya birbirleri ile çelişen bilgiler içerdiğini tesbit ettik. Bu hatalı, eksiklik ve çelişkili bilgileri tezimiz içinde gerek dipnotlarda gerekse metin içerisinde vererek, okuyucu ve araştırmacıların Mustafa Behçet Efendi hakkında daha doğru bilgilere ulaşmalarını sağladık. Tabi ki tezimize başlarken amacımız yanlış bulmak değildi. Fakat araştırmalarımız sırasında yanlış olan bu bilgilerin okuyucuların gözünden kaçımayacak derecede dikkatini çektiğini gördüğümüz halde görmezden gelemezdik. Bu ne bilime ne de etik kurallara uygun olmazdı.

Mesela, Mustafa Behçet Efendi hakkında şimdiye kadar en kapsamlı çalışmayı yapmış olan Feridun Nafiz Uzluk, Behçet Efendi'nin doğumu hakkında bilgi verirken bilinenden farklı bir tarih belirtmiştir. Yine Uzluk'un bir eserinde Çiçek Aşısı Risalesi ile ilgili Jenner'in yazmış olduğu bu risalenin Mustafa Behçet Efendi tarafından Latince'den Türkçe'ye çevirildiğini söylemesine karşın, bir başka eserinde ise Adnan Adıvar'ın eleştirisine cevaben yine bu risalenin Jenner'in asıl ve orijinal eserinin tercümesinin olmadığı söyleyerek birbiri ile çelişen ifadeleriyle okuyucunun aklında soru işaretleri kalmasına sebep olmuştur.

Uzluk Mustafa Behçet Efendi'nin Kolera Risalesi'ni transkribe etmiş ve bu transkribe ettiği eser Almancaya çevrilmiştir. Bu transkribde ufak tefek okuma hataları olması gayet doğal olmakla birlikte tedavi aşamasında en fazla 3 saat içerisinde müdahale edilmesi gerektiren bir durumu Osmanlıca yazımı hiç benzemediği halde 8 saat olarak tercüme etmiştir. Bu süreç hastanın kaybedilmesine sebep olabilecek bir durumdur. Yine perhiz için sayılan sebzeler arasında bamya olmadığı halde bamya yazılması dikkatimizi çekmiştir. Var olan bir yazıyı yanlış transkribe etmek bir nebze anlaşılabilir bir durumdur. Fakat olmayan bir şeyi varmış gibi eklemek kabul edilebilir bir durum değildir. Ayrıca yine aynı eserde hastalığın belirtilerinin antalıdığı bölüm olan ilk bölümde baş dönmesi oluşup bu baş dönmesini müteakip el ve ayak parmak uçlarından başlamak üzere bir soğukluk yaşandığı ve bu soğokluğun parmak uçlarında yukarı doğru çıktığı belirtilirken Uzluk sadece ol soğukluk yukarıya çıkararak şeklinde çevirisini yapmış fakat cümlenin başlangıcını transkribe etmemiştir. Bu transkribin Almanca'ya çevrilerek dünyaya ağıldığını göz önünde tutarsak işin ciddiyetini sizlere bırakıyorum.

Prof. Dr. Ali Haydar Bayat bir eserinin Mustafa Behçet Efendi hakkında bilgi verdiği bölümünde Kusûr-ı Lebeniyye : (Croutta de Lait) : Konak Hastalığı ile ilgilidir demiştir. Fakat günümüz çocuk ve cildiye doktorları ile görüşülerek bu hatalığın konak hastalığı

olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Görüşmelerimiz sonucunda bu hatalığın günümüz Atopik Determetit adında bir hastalık olduğu belirlenmiştir. Eserini içeriği okunduğunda hastalığın süt emen çocukların yanaklarında görüldüğünden bahseder. Konak hastalığı ise çocukların saç kısmında görülen ve günümüzde halk arasında kerme diye tabir edilen hastalıktır. Her iki hastalıkta cilt hastalığı olup görünüşlerinin benzerliği sebebi ile karıştırılmış olabilir.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt 3, Meral Yayınları, İstanbul 1972. s. 209’da Mustafa Behçet Efendi’nin Buffon’un Tarihi Tabii’si ile Fizyoljisini çevirdiğini ifade etmiştir. Bu bilgi sadece bu eserde geçmektedir. Mustafa Behçet Efendi ve eserleri hakkında bilgi veren birçok kişi diğer eserlerini tanıtırken kaynak olarak Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, eserini gösterdiği halde bu eser için kaynak olarak Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*’ni göstermemiş olmaları dikkatimizi çekmiştir. Adı geçen eserdeki bu bilginin yanlış olduğu aşikârdır. Bu bilginin yanlış olduğu bilgisini eleştirmekten çekindiklerinden ya da Osmanlıcaya yeterince hâkim olmadıklarından Mustafa Behçet Efendi’nin eserlerini ilk araştırıp eserinde verdiği dipnotlarının daha sonra kullananlar tarafından kopyalanmak suretiyle verilmesinden kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Yahya Metintaş, Osmangazi Üniversitesi Osmangazi Tıp Dergisi, Ocak 2008, cilt 30, sayı 1, 14 Mart Tıp Bayramı: bölümünde Mustafa Behçet Efendi’nin Fizyoloji Tercümesi adlı eserinin asıl adının Tercüme-i Fizyologia olduğu ve eserin yazarının JF Fernel olduğunu yazmıştır. Bu bilgi yanlıştır. Dipnot olarak verdiği kaynak olan Esin Kahya, Ayşegül D. Erdemir, “Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık kurumları” TDVY, s.286 da verilen bilgiler kontrol edilirse ilk Fizyoloji adlı eserin 16 yüzyılda Jf Fernel adında birine ait olduğu fakat adı fizyoloji olarak tarihe geçmiş olsa dahi günümüz anlamında fizyoloji bilgisi içermediği belirtilmiş ve asıl fizyoloji bilgileri içeren eserin caldaniye ait olduğu ve 17. yüzyılda yazıldığı ve Mustafa Behçet Efendi’nin de bu kişinin eseri olan Fisilogicae adlı eserin ilk yayınlanan Latincesinden değilde yine Yazarı Caldani’nin İtalyanca’ya çevirdiği nüshasının Türkçeye çevrildiğinden bahsetmektedir. Kişi burada biraz dikkatsiz davranarak ilk geçen eser ve yazarı Mustafa Behçet Efendi’nin çeviri yaptığı bilgisi verildiği görülecektir.

Esin Kahya, Ayşegül D. Erdemir’in Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp Ve Sağlık Kurumları aldı kitabında, Mustafa Behçet maddesinin giriş kısmında ‘*Babası Sebati bey annesi Nefise hanım*’ bilgisi verilmekte ise de bu bilginin Sicili Osmani, Tarihi Cevdet, Osmanlı Tıbbi Bilimler Litaratürü Tarihi, Şanizade Tarihi, TDVİA, Türk Tıbbiyesinin 748.

Yıldönümü Dolayısı ile Hekimbaşı Mustafa Behçet Zâti Eserleri Üstüne Bir Araştırma gibi kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda yanlış olduğu görülmektedir.

Yine aynı eserde Mustafa Behçet Efendi'nin çevirisini yazarı Buffon'dan yapmış olduğu *Historia Naturelle* adlı eserin 33 cilt olduğu bilgisi verilmektedir. Eserin 36 cildi asıl yazarı Buffon tarafından tamamlanmış vefatından sonra ise 8 cildinin oğlu tarafından tamamlanmış olduğu ve toplamda 44 cilt olduğu bilgisi birçok yerden teyit edilebilir Hatta Uzluk bir eserinde bu eserin 36 cilt olduğu bilgisi geçmektedir. Uzluk burda sadece Buffon'un kaleme aldığı kısmını belirtmiştir.

Nuran Yıldırım'ın *Türkçe Basılı İlk Türk Kitapları* adlı eserinin 444. sayfasında bahsi geçen olayların I. Mahmud döneminde olduğunu sehven ifade etmiştir. Ancak bahsi geçen ifadelerde verdiği tarih olan 1808-1839 II. Mahmud dönemide tekabül etmektedir. Bu durum ikincinin sehven bir olarak basılmasında kaynaklı bir hatadan kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Frengi Risalesi Eseri, Ekmeleddin, İhsanoğlu'nun "*Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*" adlı, C. I, IRCICA. Yayınları, İstanbul 2000. adlı eserinin 186. sayfasında bu eserin Frengi Risalesinin müellifi Johannes Plench tarafından yazıldığından ve Mustafa Behçet Efendi tarafından tercüme edildiğinden bahseder. Bu bilginin araştırmamız sırasında incelediğimiz diğer kaynaklara bakıldığında yanlış olduğu aşikârdır.

Feridun Nafiz Uzluk Dirim, XXXVIII (3-4): İstanbul 1963 adlı eserinin 145. sayfasında İtalyan üstadlardan Antonius'un yazdığı ve Fizyoloji kitabını hazakatli bir kişiden okuyan Mustafa Behçet Efendi eseri dilimize tercüme etmiştir bilgisini vermektedir. Bu görüşe göre Mustafa Behçet Efendi Caldani'nin bu eserini başka bir kişinin tercüme eserinden alarak dilimize kazandırmış olmaktadır. Uzluk'un Mustafa Behçet Efendinin tercüme ettiği bu diğer kişiyi açıklamasını beklerdik.

Ruhiye Risalesini değerlendirirken eserde bu hastalıktan korunmanın başlıca yolu hastalığa sebep olan anne veya sütannenin bu hastalığı kalıtsal olarak taşıyıp çocuğu emzirmekten geçtiğinden, çocukları bu durumdan uzak tutmak gerektiğinden bahsederken sütanne kullanmak zorunda kalındığında en azından sütannenin bu hastalığa dair hikayesinin araştırılması gerektiğine ve buna göre karar verilmesi gerektiğine değinilmiştir. Fakat özannenin bu hastalığa ait hikâyesi üzerinde ve eğer bu hastalığı taşıyor veya taşıma riski var ise ne yapılması gerektiği konusu üzerinde fazla bir seçenek olmadığı düşünülerek yeteri kadar durulmamıştır. Kanımızca eğer özanne bu hastalığı geçirmiş veya geçirdiğine dair bilgi

yokken buna dair iz ve emareler gözleniyor ise özanne yerine bu hastalığı geçirmediği kesin olarak bilinen bir sütanne bulunarak çocuğun emzirilmesinin çocuğu bu hastalıktan korumak adına farklı bir seçenek olarak sunulmasını beklerdim.

Bu hata, eksik ve çelişkili bilgilerin dışında tezimize değer katacağını düşündüğümüz yeni tespitlerde de bulduk. Mustafa Behçet'in çevirisi olduğu ve asıl yazarının Royuni olduğu bir başka eser olarak anılan Mudavat-ı Basıta hakkında bir risaleden bahsedilir. Bahsedilen eserin tek ilaçla tedavi hakkında yazdığı eserin tercümesidir ve 14 madde üzerine tertib edildiği bilgisi verilir. Fakat bu bilgi yanlıştır. Bu eser aslında çiçek aşısı risalesidir. Tek ilaçla tedaviden kasıt ise eserde geçen inek çiçeği aşısıdır. Eserin içeisinde geçen 14 madde esasına dayanmasıdır. Mustafa Behçet Eseri tercüme ederken Ruyini adlı bir doktordan yardım almıştır.

Mütalayi Tabii adlı eser Ekmeleddin, İhsanoğlu'nun "*Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*" adlı, C. I, IRCICA. Yayınları, İstanbul 2000. adlı eserinin 186. sayfasında geçmekte Mustafa Behçet Efendi'nin İlgiliz âlim olan Bonant'tan tercüme edilmiş bir eseri olduğu belirtilmektedir. Bu bilgi sadece bu kaynakta mevcuttur. Bu bilginin doğru olup olmadığı, araştırmalarımız sırasında eserin nüshaları kütüphane ve arşiv kayıtlarında rastlanılmadığından teyit edilememiştir.

KAYNAKLAR

1-Arşiv Kaynakları

- BOA. C. SH. (Cevdet Sıhhiyye), 534.
 BOA. C. SH. (Cevdet Sıhhiyye), 534.
 BOA. C. SH. (Cevdet Sıhhiyye), 1203
 BOA. C. SH. (Cevdet Sıhhiyye), nr. 8,
 BOA. C. SH. (Cevdet Sıhhiyye), 620
 BOA. C. SH. (Cevdet Sıhhiyye), 736
 BOA. C. SH. (Cevdet Sıhhiyye), 759
 BOA. C. SH. (Cevdet Sıhhiyye), 915
 BOA. BOA. HAT. (Hatt-1 Hümayun), 46759E.
 BOA. BOA. HAT. (Hatt-1 Hümayun), 46759G.
 BOA. BOA. HAT. (Hatt-1 Hümayun), 46759H
 BOA. BOA. HAT. (Hatt-1 Hümayun), 46760
 BOA. BOA. HAT. (Hatt-1 Hümayun), 46760A.
 BOA. BOA. HAT. (Hatt-1 Hümayun), 46760B.
 BOA. BOA. HAT. (Hatt-1 Hümayun), 46760C
 BOA. BOA. HAT. (Hatt-1 Hümayun), 18559.
 BOA. BOA. HAT. (Hatt-1 Hümayun), 18545A.

2-Sürelî Yayınlar

- Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ekim 1948.
 Takvim-i Vekayi gazetesi, 7 Cemaziyelahir 1247 (13 Kasım 1831)

3-Araştırma-İnceleme Esereler

- ADIVAR, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.
 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarihi Cevdet*, C. 3-5, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1974.
 ALTINTAŞ, Ayten, "Feridun Nâfiz Uzluk ve Mustafa Behçet Efendi", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, 1963.

- ALTINTAŞ, Ayten, “19. Yüzyılda Keşan’da Görev Yapan Hekimlerle İlgili Belgelerin Değerlendirilmesi”, Keşan Sempozyumu, 15-16 Mayıs 2003, Keşan Belediye Başkanlığı Yayınları, 2003.
- AKSOY, Şahin, “19. Yüzyıl Ünlü Hekimleri: Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi”, *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Ders Notları*, Urfa 2010.
- ATALIK, Kevser, “Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi”, *Nobel Medicus Portreler*, C. 10., İstanbul 2014
- ATMACA, Nidai Sulhi, Türk Hekimlik Dilinin Tarihsel Gelişimi, Güncel Gastroenteroloji Dergisi, 15/2.
- AYAR, Mesut, *Osmanlı Devletinde Kolera Salgını, İstanbul Örneği (1892-1895)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.
- BAYAT, Ali Haydar, “Hekimbaşı Mustafa Behçet”, *Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık ve Hekimbaşılar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 135-147.
- BAYAT, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayını, İstanbul 2010.
- BLEDA, Ahmet, “İsmail Saip Sencer”, *İlk Adım Dergisi*, 2010, S. 262.
- BURSALI Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınları, İstanbul 1972.
- ÇAVDAR Necati, Erol KARCI, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme”, *Turkish Studies*, 2014, 9/4, s 255-286.
- ÇAVDAR Necati, Erol KARCI, “19 Yüzyıl Sonu 20 Yüzyıl Başlarında Osmanlıda Frengiyle Mücadele Konusunda Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gosos (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Dergisi*, 2016, 11/2, s. 157-175.
- ÇELİK, Yüksel, *Şeyhül Vüzera Koca Hüseyin Paşa: II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, TTK. Yayınları, Ankara 2013.
- ÇİFTÇİ, Ömer, *Fatîn Tezkiresi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017.
- DEMİRHAN ERDEMİR, Ayşegül, *Tıp Tarihi*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 2014.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, İstanbul 1962, s. 1300.
- FATİN, Davud, Haz.Ömer Çiftçi, *Fatîn Tezkiresi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara 2017.
- GENÇ, Nihat, *Köpekleşmenin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- GÖKAY, Feridun Kerim, “Türk Tıp Tarihine Nam Salınmış Büyük Şahsiyetler: Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi”, *Sandoz Bülteni*, Yıl 3, S. 11, İstanbul 1983.

GÜMÜŞATAM, Gürkan, “Eski Anadolu Türkçesinde Eczacılık Terimleri Ve Bu Terimlerin Tıp, Botanik, Zooloji, Madencilik, Kimya Terimleriyle İlişkileri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 5/2, Spring: 2010.

GÜNERGUN, Feza, “Türkiye’de Tıp Tarihi: Geçmiş Yıllardaki Çalışmalar ile Son Araştırmaların İncelenmesi”, *Tarih Okulu Dergisi*, 2013, S. XIV, s. 267-280.

HALAÇOĞLU Yusuf, “Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Türkler Ansiklopedisi C. 9*, Ankara 2002.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, C. I, IRCICA. Yayınları, İstanbul 2006.

KÂHYA, Esin, Mustafa Behçet Efendi’nin “Fizyoloji Tercümesi” adlı Kitabı, Çağında Avrupada ve Bizde Fizyoloji Çalışmaları ve Aralarındaki Bağlar, Doçentlik Tezi Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1976.

KÂHYA, Esin-Ayşegül Demirhan Erdemir, *Bilimsel Çalışmaların Işığında Osmanlı’dan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

KANAR, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları.

KARA, Alpertunga, *Hekimbaşı Abdülhak Molla ve Türk Tıbbının Batılılaşmasına Katkıları*, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul 1999

KARLIĞA, Bekir, Aykut Kazancıgil, “Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve İbn Sina’nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Yeni Bir Ahlak Risalesi”, *Yedi İklim*, C. VII, S. 51, Haziran 1994.

KÖKCÜ, Alper Tunga, Nilüfer Demirsoy, “Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve 19. Yüzyılda Osmanlı Tıp Eğitiminde Yenilikçi Hareket”, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 2016, 24/2.

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, Yay. Haz.: Nuri Akbayer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, C. 2.

MACKAY, Pierre A., “*Hekimbaşı Alilesi ve Seyehatname*”, *Bellekten*, Cilt XLI, Sayı, 164, Ekim 1977, s. 653-655

ÖZALTAY, Bülent, “İsmail Paşa ve Kolera Risalesi”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, S. 10-11, İstanbul, 2004/2005.

ÖZAYDIN, Zuhale, *Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1990.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-III, MEB. Yayınları, İstanbul 1993.

SARI, Nil, "Behcet Mustafa Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara 1992, s. 345-346.

SARIYILDIZ, Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, TTK. Yayınları, Ankara 1996.

ŞÂNİZADE, M. Atallah, *Miratı Mektebi Tıbbiye*, (Eski Harfli Basım), İstanbul 1329.

ŞÂNİZADE, M. Atallah, *Tarih-i Şanizade*, C. I-IV, İstanbul 1290/1873, 1291/1874.

ŞEHSUVAROĞLU, Haluk Y., "Tarihten Yapraklar, Bebek Kasrı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Ekim 1948.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., "Tarihi Kolera Salgınları Ve Osmanlı Türkleri", *Tıp Fakültesi Mecmuası*, C. 17, S. 2, İstanbul 1954 .

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., "Türkiye Karantina Tarihine Giriş-II", *Tıp Fakültesi Mecmuası*, C. 20, S. 4, İstanbul 1957.

TERZİOĞLU, Arslan, "Hekimbaşı Abdülhak Molla", Bifaskop 1984,s13-16.

ULUDAĞ, Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

UZLUK, Feridun Nafiz, "Kolera Risalesi", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, C. I, S. 4, İstanbul 1935.

UZLUK, Feridun Nafiz, "Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve Eserleri", *Dirim*, XXIX/5-6, Mayıs Haziran 1954.

UZLUK, Feridun Nafiz, "Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin Bilinmeyen Bir Eseri", *A.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası*, C. III, S. 11, 1970.

UZLUK, Feridun Nafiz, "Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin Kitapları ve İslamlarda Bitik Sevgisi-Bitik Evleri", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, C. 1, S. 3, 1935.

UZLUK, Feridun Nafiz, *Türk Tıbbiyesinin 748 nci Yıldönümü Dolayısı ile Hekimbaşı Mustafa Behçet Zâti Eserleri Üstüne Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1954.

UZLUK, Feridun Nafiz, "Hekimbaşı Mustafa Behçet", *Türk Yurdu*, 4/237, Ekim 1954.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK. Yayınları, Ankara 1988.

ÜLMAN, Yeşim Işıl, „Galatasaray Tıbbiyesi, Tıbbiye’de Modernleşmenin Başlangıcı, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, İstanbul 2017.

ÜNVER, Süheyl, “Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi’nin Kitaplarındaki İmzalar Hakkında”, *Dirim*, XXXVIII/3-4, İstanbul 1963.

Vak’anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C. 4-5, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

YAŞAYANLAR, İsmail, “Osmanlı Devleti’nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi”, *Osmanlıdan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Tarih vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 5-26.

YILMAZ, Coşkun, “Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi’nin Terekesi”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildiriler-II*, 2014, s. 25-91.

YILDIRIM, Nuran, “Türkçe Basılı İlk Türk Kitapları Hakkında, (1232/1817-1273/1856)” *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, C. III, (1979).

YILDIRIM, Nuran “Su ile gelen Ölüm”, *Toplumsal Tarih*, S.145, Ocak 2006, s. 2-11.

YILDIZ, Fatma, *19. Yüzyıl’da Anadolu’da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2014.

4- Elektronik Kaynaklar

<http://salon-interior.jp/shopping/%E5%8F%A4%E3%81%84%E8%96%AC%E7%93%B6-pilules-de-cynoglosse>

<https://www.listedelisi.com/bazilari-evinizde-veya-bahcenizde-de-olan-cok-zehirli-bitki>

<https://www.saglikaktuel.com/bitki-ansiklopedisi-murver-nedir-faydalari-nelerdir-1665.htm>

<http://www.ege-edebiyat.org/docs/484>

<http://www.hekimedyas.org/index.php/yazarlar/dr-yavuz-ceylan/511-tbbiyeli-tarihi-ve-bayram-2.html>

<http://www.islamveihsan.com/sirpençe-hastaligi-nedir.html>,

<https://www.ucuztarih.com/yazi-dizisi/bebekle-hekimbasi-yalisi>

http://tphd.org.tr/files/9_Pediatric_Konusma_Metinleri/Tip_Egitimi_ve_Hekimlik_Dilimiz_Nasil_Turkcelesti%23Sabri_Kemahli.pdf

[http://cevaplar.mynet.com/sorular-cevaplar/osmanlilar-avrupa%E2%80%99da-gelisen-teknolojiden-ve-ozellikle-askeri-sahalardeki-le/5813564,](http://cevaplar.mynet.com/sorular-cevaplar/osmanlilar-avrupa%E2%80%99da-gelisen-teknolojiden-ve-ozellikle-askeri-sahalardeki-le/5813564)

http://tphd.org.tr/files/9_Pediatric_Konusma_Metinleri/Tip_Egitimi_ve_Hekimlik_Dilimiz_Nasil_Turkcelesti%23Sabri_Kemahli.pdf

[https://www.istabip.org.tr/14mart/2017/hakkimizda,](https://www.istabip.org.tr/14mart/2017/hakkimizda)

[https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_\(Buffon\),](https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_(Buffon))

<http://rehber.ihya.org/yenirehber/mustafa-behcet-efendi.html>

<http://www.wikiphyto.org/wiki/Cynoglosse>

<http://isamveri.org/pdfdkm/02/DKM020525.pdf>

<https://dunyasozluk.com/sunbul-i-hindi.html/1193204>

<https://www.dinlence.xyz/2018/11/20/amber-bitkisi-ozellikleri-ve-faydalari>

<https://www.listedelisi.com/bazilari-evinizde-veya-bahcenizde-de-olan-10-cok-zehirli-bitki,erişim tarihi>

<http://www.sportsinternational.com.tr/health/82/Faydalari-Saymakla-Bitmeyen-Meyve-Demirhindi>

[https://kelimeler.gen.tr/nisadir-ruhu-nedir-ne-demek-231193,](https://kelimeler.gen.tr/nisadir-ruhu-nedir-ne-demek-231193)

<https://tr.instela.com/tiryak--2253282>

<http://www.bilimtarihi.org/mesirbayrami.htm>

<https://www.saglikaktuel.com/bitki-ansiklopedisi-murver-nedir-faydalari-nelerdir-1665.htm>

http://www.hunnapci.com/Ozel_Sayfalar.aspx?id=2

https://www.turkcebilgi.com/lokman_ruhu_

<http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/eser/40398892/frengi-risalesi>

<https://www.dermatit.gen.tr/atopik-dermatit.html>

[https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_\(Buffon\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_(Buffon))

EKLER

Ek: 1. Mustafa Behçet Efendi'nin Fotoğrafi

Kaynak: Coşkun Yılmaz, *VIII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, C. II, İstanbul 2014, s. 25-91

Ek-2: Mustafa Behçet Efendi'nin Mührü

Kaynak: Coşkun Yılmaz, *VIII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, , C. II, İstanbul 2014, s. 25-91.

Ek-3: Galatasaray Tıbbiyesi Mührü

Kaynak: Galatasaray Tıbbiyesi Mührü. Yeşim Işıl Ülman'ın "Galatasaray Tıbbiyesi, Tıbbiye'de Modernleşmenin Başlangıcı" başlıklı kitabından (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017).

Ek-4: Mustafa Behçet Efendi'nin Kabri

Kaynak: Coşkun Yılmaz, *VIII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, , C. II, İstanbul 2014, s. 25-91.

Ek-5: Mustafa Behçet Efendi'nin Mezar Taşında Yazanlar

Hüvelbâkî
 Sabıkâ Rumili
 Kadıaskeri Reîs-i
 Etıbbâ-i Hazret-i Şehriyârî
 Merhûm ve mağfirün-leh el-Hâc
 Mustaf Behcet Efendi'nin
 ve cemi'-i ümmet-i Muhammed'in
 Rûh-ı şerîfleri için Fatiha
 19 Zilkâde 1249.

Ek-6: *Mustafa Behçet Efendi'nin Annesi'nin Kabri*

Kaynak: Coşkun Yılmaz, *VIII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, , C. II, İstanbul 2014, s. 25-91.

Ek-7: *Mustafa Behçet Efendi'nin Aile Kabristanı*

Kaynak: Coşkun Yılmaz, *VIII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, , C. II, İstanbul 2014, s. 25-91.

Ek-8: Hekimbaşı Yalısı'nın Fotoğrafi

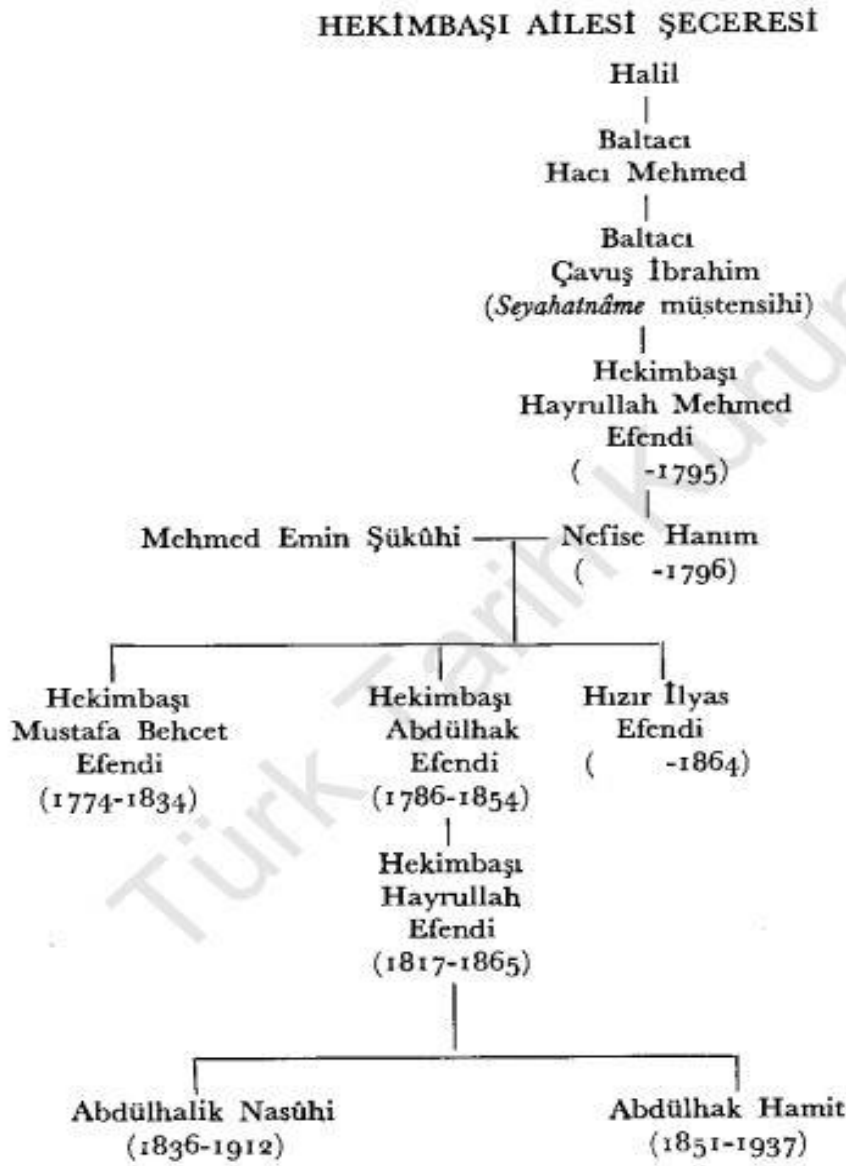
Kaynak: <https://www.ucuztarih.com/yazi-dizisi/bebekle-hekimbasi-yalisi/> ; Arslan Terzioğlu, Hekimbaşı Abdülhak Molla, *Bifaskop* 1984,s13-16.

Ek-9: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin Fotoğrafi

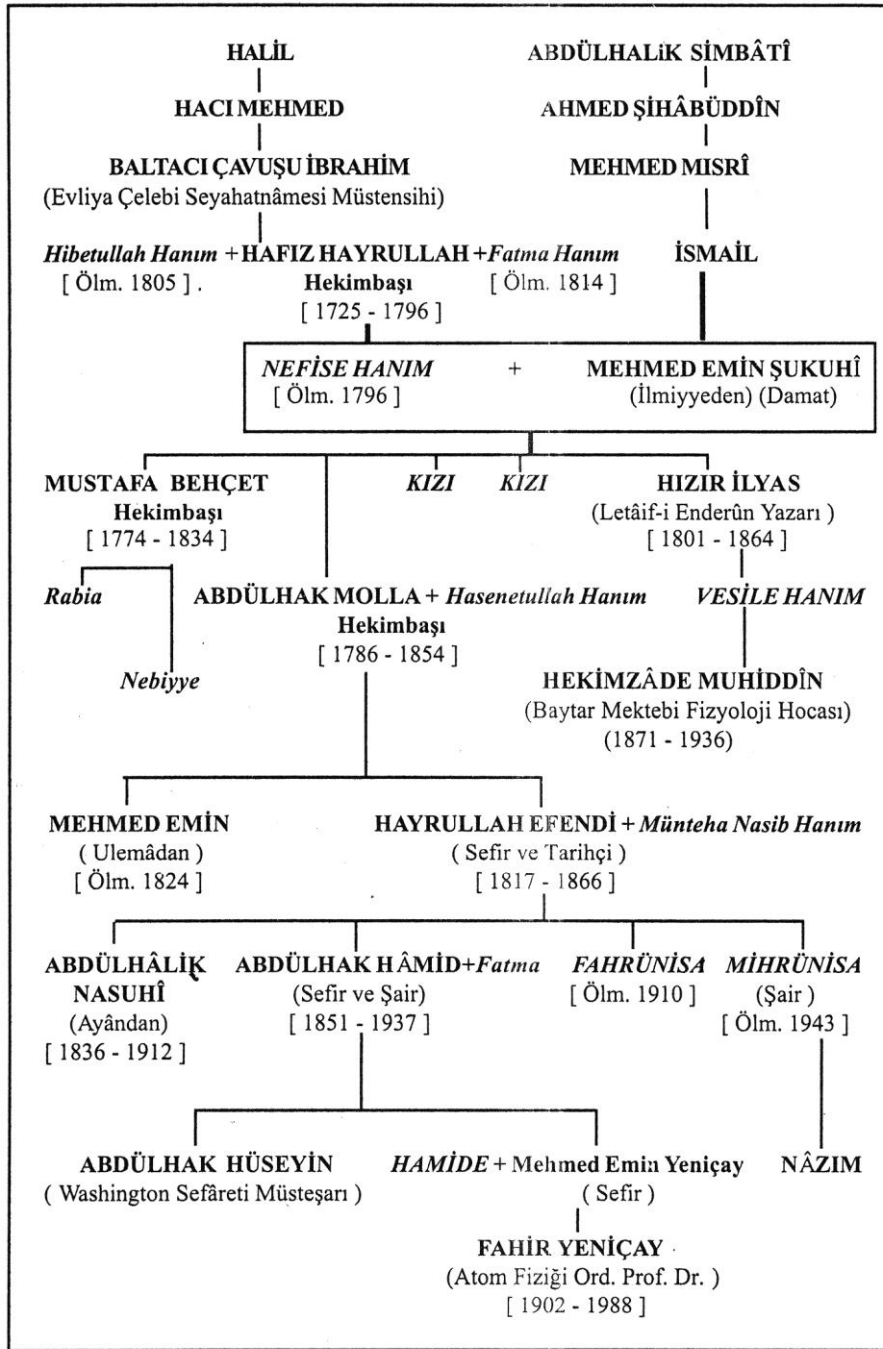
Kaynak: Arslan Terzioğlu, Hekimbaşı Abdülhak Molla, *Bifaskop* 1984,s13-16.

Ek-10.1: Mustafa Behçet Efendi'nin Ailesinin Şeceresi

Kaynak: Mackay, Pierre A., “Hekimbaşı Ailesi ve Seyhaatname”, Belleten, Cilt XLI, Sayı, 164, Ekim 1977, s. 653-655

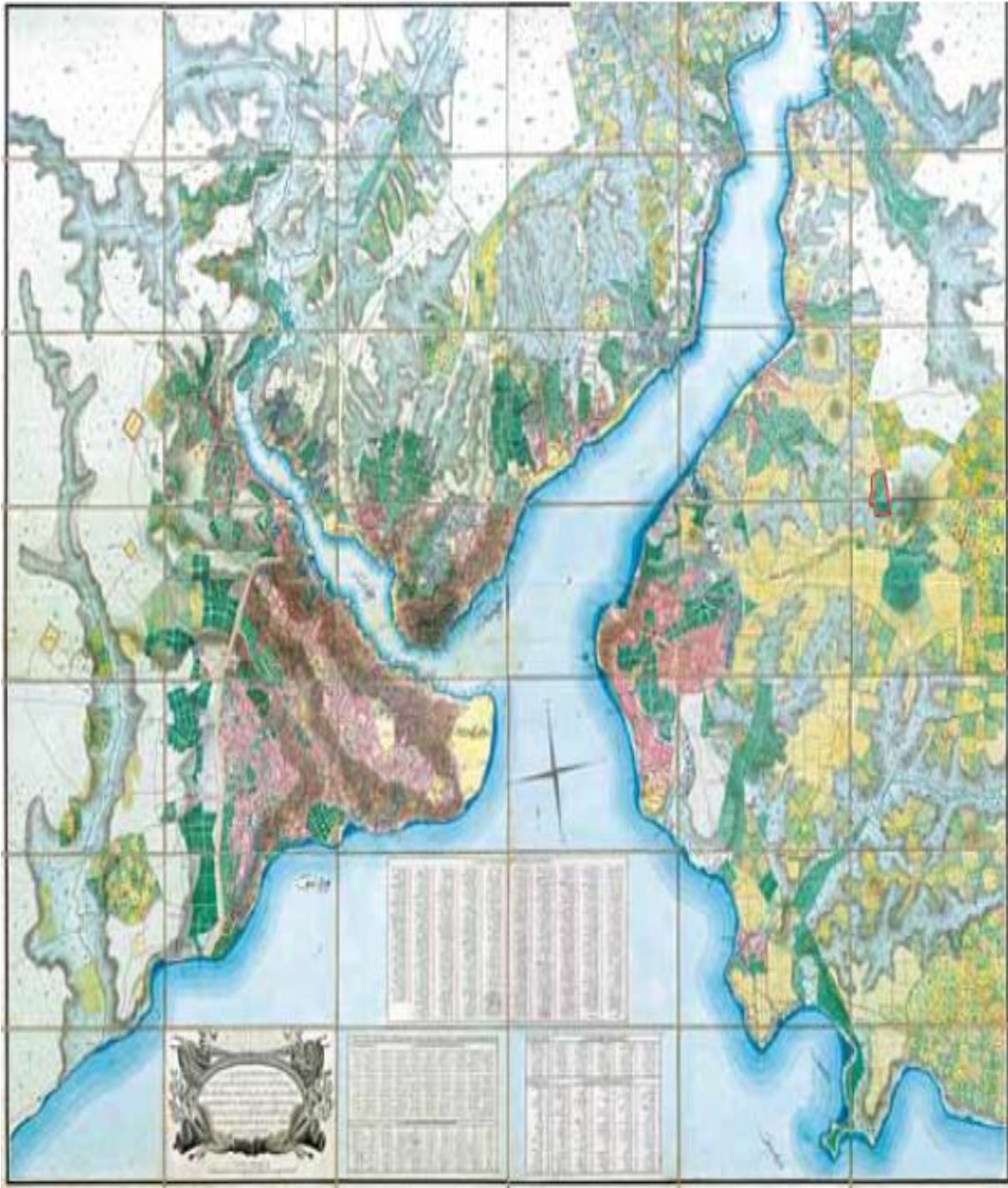
Ek-10.3 : Mustafa Behçet Efendi'nin Ailesinin Şeceresi

Hekimbaşı Ailesi Şeceresi

Kaynak: Ali Haydar Bayat, "Hekimbaşı Mustafa Behçet", *Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık ve Hekimbaşılar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 125

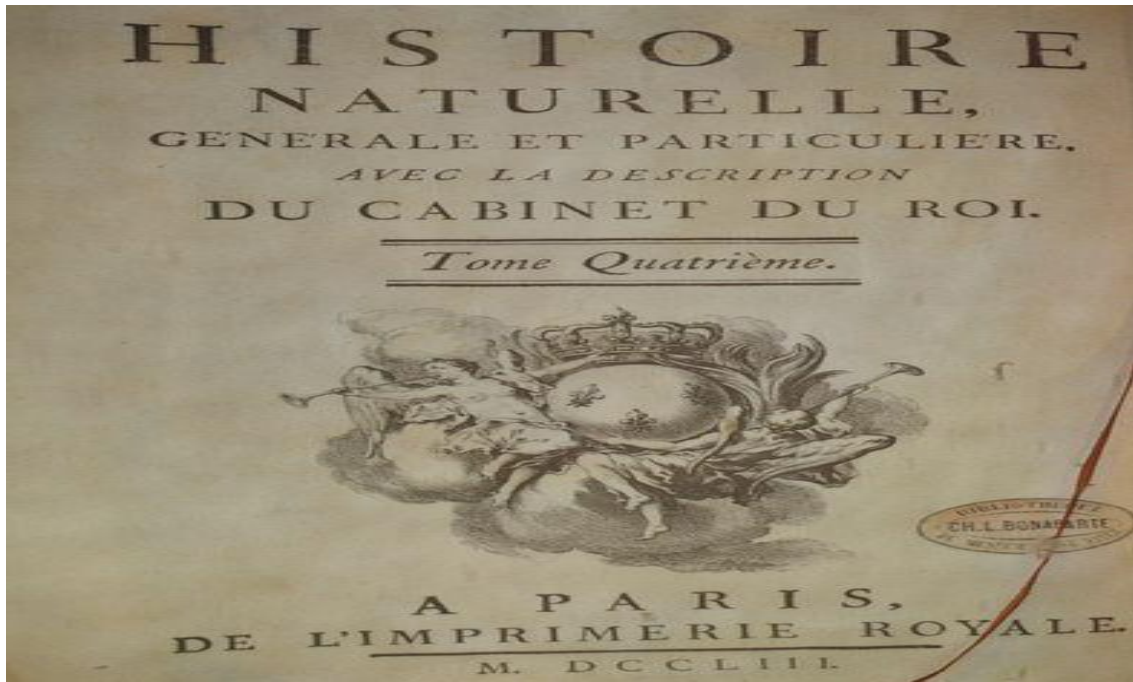
Ek-11: Hekimbaşı Çiftliğinin Haritası

Hekimbaşı Çiftliği'nin gösterildiği 1845 tarihli harita (Üstte) ve çiftliğin yer aldığı ayrıntı (sağ sayfa).
Çiftlik kırmızı çizgi ile gösterilmiştir.

Kaynak: Coşkun Yılmaz, *VIII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, , C. II, İstanbul 2014, s. 25-91

Ek-12: Historia Naturelle (Tarih-i Tabii) Adlı Kitabın Kapağı

Kaynak: [https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_\(Buffon\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_naturelle_(Buffon))

Ek-13: Çinogloza Hapı

Kaynak: <http://salon-interior.jp/shopping/%E5%8F%A4%E3%81%84%E8%96%AC%E7%93%B6-pilules-de-cynoglosse/>

Ek-14: Ayn-1 Seretan Bitkisi

Kaynak: <https://www.listedelisi.com/bazilari-evinizde-veya-bahcenizde-de-olan-cok-zehirli-bitki>

Ek-15: Demir Hindi

Kaynak: <http://www.sportsinternational.com.tr/health/82/Faydalari-Saymakla-Bitmeyen-Meyve-Demirhindi>

Ek-16: Mürver Çiçeği

Kaynak: <https://www.saglikaktuel.com/bitki-ansiklopedisi-murver-nedir-faydalari-nelerdir-1665.htm>

Ek-17: Atopik Determatit için örnek bir resim

Kaynak: <https://www.dermatit.gen.tr/atopik-dermatit.html>

Ek-18: Tertib-i Ecza (Ceza)

Basit Tarama Katalog Tarama Koleksiyonlar Kullanım Rehberi Mevzuat İşaretler Çıkış			
			
Genel Bilgiler		Özellikleri	Notlar
Tür	Yazma Eser	Boyut (Dış-İç)	Nehcetül-menâsil sonundadır
Arşiv Numarası	27002/SO	Yaprak	
Demirbağ Numarası	0134655	Satır	14 s.
Eser Adı	Tertib-i Ceza	Yazı Türü	
Alternatif Eser adı		Kağıt türü	
Yazar Adı	Mustafa Reşid - Mustafa Behcet	Alfabe	Latin
Müstensih		Cilt/Sayı Bilgisi	
Emeği Geçenler		Cilt Özelliği	
Yayın Bilgisi	Bulak Matbaası Kahire Türkiye	Matbaa	
Dizi Bildirimi		Kitabi İşaretle	
Basım Bildirimi			
Konu			
Dili	Türkçe		
Telif Tarihi Hicri { Miladi }	0 (0)		
İstinsah Tarihi Hicri { Miladi }	0 (1250)		
İstinsah Yeri			
Bulunduğu Yer			
Koleksiyon	SEYFETTİN ÖZEGE SALONU		Kullanıcı Notları
Dvd Numarası			Not Ekle
Eser Görüntüleri-Eseri Bilgisayara Yükleme			

Kütüphane kayıtları aşartırmalarından bir örnek ,*Tertib-i Ceza* olarak kayıtlara geçmiş

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Tuncay PEKDOĞAN

Doğum Yılı ve Yeri: 30/06/1979- Malatya

Eğitim Durumu

Lisans: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü- 2006

Yüksek Lisans: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. Tarihi ABD.

Yabancı Dili: İngilizce-

Bilimsel Faaliyetleri: PEKDOĞAN Tuncay, “1846 Yılı Temettuat Defterine Göre Cincife Köyü”, *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler-C.I*, 2014, s. 605-632.

İş Deneyimi: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yapı İşleri Daire Başkanlığında V.H.K.İ., Personel Daire Başkanlığı V.H.K.İ., Ziraat Fakültesi V.H.K.İ., Araştırma ve Uygulama Hastanesi Nöbetçi Amir, Tıp Fakültesi Şef, Fen Edebiyat Fakültesi Şef

İletişim

E-Posta Adresi: tuncay.pekdogan@gop.edu.tr